257074
VYSOKÁ STRANICKÁ ŠKOLA PŘI ÚV KSČ

JAROMÍR SEDLÁK

MARXISTICKO-LENINSKÁ TEORIE TŘÍD A TŘÍDNÍHO BOJE

STÁTNÍ NAKLADATELSTVÍ KRÁSNÉ LITERATURY

VYSOKÁ STRANICKÁ ŠKOLA PŘI ÚV KSČ

Katedra dialektického
a historického materialismu

JAROMÍR SEDLÁK

MARXISTICKO-LENINSKÁ TEORIE TŘÍD A TŘÍDNÍHO BOJE

PRAHA 1959

STÁTNÍ NAKLADATELSTVÍ POLITICKÉ LITERATURY

ÚVODEM

Účelem předkládané práce je vyložit v rozsahu potřebném pro běžnou propagandu základní otázky marxisticko-leninské teorie tříd a třídního boje. Jde o populární výklad této teorie, opírající se především o díla klasiků marxismu-leninismu. Proto jsou také jejich díla, pokud to bylo vhodné, citována, aby brožura mohla sloužit alespoň zčásti jako orientace k pochopení, jak byly otázky formulovány v dílech zakladatelů marxismu-leninismu a také v dokumentech komunistických stran i jejich představitelů. I tak se ovšem práce nemohla a ani nechtěla vyhnout některým sporným a diskutovaným otázkám. Jinak to ani nejde, jestliže chápeme marxismus jako učení, které se vyvíjí v souvislosti s rozvojem společnosti. Logika výkladu si vynutila dotknout se i některých otázek teorie státu, revoluce a především politické ekonomie.

Práce je rozdělena na dvě části. První a druhá kapitola tvoří první část, třetí, čtvrtá a pátá druhou. První kapitola je věnována vývoji předmarxistických názorů na třídy a vývoji těchto otázek v marxismu. V daném rozsahu nebylo možné ukázat tento vývoj systematicky. Kapitola má umožnit pochopení, p r o č se tyto názory vyvíjejí. Vysvětlení kontinuity marxistické teorie tříd s názory předmarxistickými i kvalitativně vyššího stupně názorů marxistických je jedním z úkolů práce jako celku, a tedy nejen této kapitoly.

Druhá kapitola řeší obecné problémy teorie tříd, prolínající se celou třídní společností, i když příklady jsou voleny především z období kapitalismu, zčásti z přechodného období od kapitalismu k socialismu. Méně se přihlíží k třídním vztahům v období vybudovaného socialismu, který je sice ještě třídní společností, avšak je společností tříd spjatých se společenským vlastnictvím výrobních prostředků, kdežto nejhlubším základem existence tříd je vlastnictví soukromé. V socialismu jako by třídní rozdíly již spíše jen doznívaly. Třídní vztahy v období diktatury proletariátu, tj. od

nastolení moci dělnické třídy až po zánik tříd, jsou rozebrány ve IV. kapitole.

Třetí a čtvrtá kapitola a v jistém smyslu i pátá — tvoří jeden celek. Je to rozbor vnitřní logiky historického vývoje třídní společnosti od jejího vzniku až do zániku. Těžiště je pochopitelně v třídních vztazích za kapitalismu, kdy třídní boj ústí do diktatury proletariátu, a v rozboru období diktatury proletariátu, kdy se uskutečňuje zánik tříd, zvláště v přechodném období od kapitalismu k socialismu, kdy zaniká soukromé vlastnictví výrobních prostředků.

Pátá kapitola rozebírá třídní boj mezi socialistickými a kapitalistickými státy, především mírové soužití a soutěžení a vliv třídního boje mezi soustavami na třídní vztahy uvnitř soustav.

Některé otázky se objevují v práci dvakrát, a to jednou v první nebo druhé kapitole a po druhé v třetí až páté kapitole. Tak například již v druhé kapitole je v souvislosti s rozborem tříd poukazováno na teorie Jamese Burnhama a Milovana Djilase. Tyto teorie se pak podrobněji rozebírají v dalších kapitolách. Burnhamův managerismus při rozboru třídních vztahů za kapitalismu, Djilasova »Nová třída« v kapitole o třídním boji v období diktatury proletariátu. Nejde tedy vlastně o opakování, nýbrž o osvětlení problémů z různých stránek. Některé otázky v druhé kapitole nejsou rozvedeny, např. problém marxistické strany u otázky politických stran, otázka marxismu jako ideologie a vědy aj., je tomu tak proto, že budou vysvětleny v dalších kapitolách.

Výklad, zvláště v druhé kapitole, je zhuštěný, historická fakta uváděná u jednotlivých teoretických tezí mají někdy podobu stručných poznámek. Vodítkem byla Leninova slova, která napsal při recenzi Bogdanovovy učebnice politické ekonomie: »Vždyť kdyby si autor umínil, že bude každou takovou poznámku podrobně vykládat, objasňovat a odůvodňovat, rozrostla by se jeho práce do nesmírných rozměrů ... Je ostatně nemyslitelné vysvětlit v jakékoli učebnici, byť sebetlustší, všechny poznatky současné vědy.«[1]

Konečně celé pojetí přednášky se snaží vycházet z Leninova názoru, že hlavním úkolem základních příruček shrnujících látku z velkých celků a více vědních odborů je »podat základní představy o vysvětlovaném předmětu a ukázat směr, jakým je třeba studovat jej podrobněji, a proč je takové studium důležité«.[2]

[1] *V. I. Lenin* Spisy, sv. 4, Praha 1952, str. 50.
[2] Tamtéž, 51.

I

PODMÍNKY VÝVOJE POZNATKŮ O TŘÍDÁCH A TŘÍDNÍM BOJI

Třídy a třídní boj vznikly před mnoha tisíci lety v souvislosti s rozkladem prvobytně pospolného řádu, ke kterému postupně docházelo v jednotlivých částech světa. Doba *existence tříd* a třídního boje se dá ve většině zemí počítat na tisíciletí, kdežto vědecké *poznání* podstaty tříd a třídního boje — spjaté se vznikem a vývojem marxismu — existuje teprve o něco déle než jedno století. Jestliže důsledně vědecká teorie tříd a třídního boje vznikla v polovině minulého století, neznamená to, že zde nebyly již před marxismem různé názory a teorie o těchto otázkách.

1. PŘEDMARXISTICKÉ NÁZORY NA TŘÍDY A TŘÍDNÍ BOJ

Dá se říci, že velcí myslitelé a masová hnutí tříd v minulosti ukázali většinu základních problémů tříd a třídního boje již *před* vznikem marxismu. K takovým základním problémům patří: vznik tříd, podmínky a možnosti jejich zániku, podstata tříd a třídního boje atd. Jinak je tomu s řešením těchto problémů, s názory na tyto otázky. Setkáváme se s postřehy a názory, které jdou do různé hloubky. První názory na třídy a třídní boj vznikly již v období první třídní společnosti, v období otrokářského řádu, a prošly do vzniku marxismu složitým vývojem. Přitom tyto názory a teorie existovaly jak v propracovanější podobě, kterou jim dali velcí myslitelé a vůdcové revolučních hnutí minulosti, ideologové jednotlivých tříd, tak v podobě více či méně živelných názorů širokých vrstev příslušníků různých

tříd. Obsah těchto teorií závisel na řadě okolností, podmínek a příčin. Nastíníme si alespoň tři základní podmínky.

Úloha třídní pozice. Vývoj objektu poznání.

Rozhodující pro obsah těch či oněch názorů na třídy a třídní boj byla *třídní pozice* určitého ideologa[3], to, čí zájmy hájil, z jakých třídních pozic formuloval své názory, v jakém vývojovém stadiu byla třída, k níž příslušel, zda v rozkvětu, či úpadku, nakolik se vyhranil její boj s jinými třídami a podobně. Když například velký starořecký filosof *Platon,* který již byl schopen postřehnout, že každý stát představuje vlastně jakoby dva státy: jeden bohatý, druhý chudý, popisuje některé problémy vztahů tříd ve starořecké otrokářské společnosti, dělá to z pozic třídy otrokářů, hájí jejich zájmy.

Jinak vidí společenskou situaci a třídní vztahy i jejich perspektivu v téže starořecké společnosti svobodný rolník *Hesiodos,* který chápe nástup otrokářského řádu jako neblahý jev. Předvídá další rozvoj oněch jevů, které jsou typické pro společnost třídně antagonistickou, založenou na soukromém vlastnictví výrobních prostředků.

> Nebude, kdo stojí v slově,
> ve cti, ani spravedlivý,
> ani dobrý; oni muže
> zločince a násilníka
> budou míti v poctivosti . . .[4]

Podobně tomu bylo i za feudalismu. Svůj pohled na třídy a třídní vztahy měli nejen ideologové feudálů a církve, ale také představitelé nevolníků, městské chudiny a rodící se buržoazie. Stačí se jen podívat na české dějiny z doby husitské a na tehdejší společenské názory, které vyjadřují — i když v náboženském rouše — pohled jednotlivých tříd a vrstev na situaci v tehdejší společnost vůbec a na třídní vztahy té doby zvláště. Tvůrci a nositeli nejrůznějších názorů byli nejen nám

[3] Třídní pozici nelze ovšem chápat mechanicky, například tak, že je vždy totožná s třídním *původem* ideologa, lidé mohou také překonat třídní zábrany v poznání, stát se ideology jiné třídy. O tom podrobněji viz II. kapitolu.

[4] Hesiodos, Práce a dni, Praha 1950, str. 50.

známé osobnosti, jako byli Jan Hus, Jan Želivský, Petr Chelčický, ale také drobní kazatelé a široké vrstvy lidu vůbec.

Se vznikem a rozvojem kapitalismu, a s tímto řádem spjatých tříd vytvářejí se i názory a teorie o třídách a třídním boji z pozic buržoazie, maloburžoazie a proletariátu, závislé na stupni rozvoje každé z těchto tříd. Ideologové nastupující buržoazie dospěli k významným postřehům. V otázce ekonomického základu tříd to byli především angličtí klasičtí ekonomové, v otázkách třídního boje francouzští historikové období restaurace (1814—1830). Právě tyto myslitele měl na mysli Marx, když napsal v roce 1852 J. Weydemeyerovi, že mu nepatří ani zásluha, že objevil existenci tříd v moderní společnosti, ani zásluha objevu jejich vzájemného boje.

Již anglický ekonom Adam Smith nastínil třídní strukturu buržoazní společnosti, vycházeje z existence tří tříd: dělníků, kapitalistů a velkých pozemkových vlastníků. Francouzský historik Guizot již viděl, že základem politických hnutí a existence politických institucí jsou hospodářské zájmy a postavení tříd. »Většina spisovatelů, vědců, historiků a publicistů se snažila vysvětlit daný stav společnosti, stupeň nebo druh její civilizace politickými institucemi této společnosti. Bylo by rozumnější počínat studiem samotné společnosti, abychom pochopili a poznali její politické instituce. Dříve než se stanou příčinou, instituce jsou následkem; společnost je vytváří dříve, než se počíná měnit pod jejich vlivem; a místo abychom soudili o stavu národa podle forem jeho vlády, musíme především prozkoumat stav národa, abychom věděli, jaká musila být, jaká mohla být jeho vláda . . . Společnost, její složení, obraz života jednotlivých osob v závislosti na jejich sociálním postavení, vztahy různých tříd, osob, krátce *občanské životní formy lidí* — to je beze vší pochybnosti první otázka, jež k sobě poutá pozornost historika, který chce znát, jak národy žily, i publicisty, který chce znát, jakou měly vládu.«[5]

Přes všechny své postřehy nemohli buržoazní ideologové ve svých názorech překročit hranice svého sepětí

[5] Citováno podle G. V. Plechanov, »Příspěvky k dějinám materialismu«, Praha 1950, str. 142.

s třídou kapitalistů. Překročit tyto hranice znamenalo přejít na stranu proletariátu, který se ovšem v té době teprve rodil. Jejich názory proto trpí nedůsledností. Zdůrazňovali společné zájmy tříd za kapitalismu (Adam Smith) a třídy považovali za trvalý jev (David Ricardo). Třídní boj považovali za zákonitý jen ve vztahu buržoazie k feudálům, boj proletariátu proti buržoazii pak za největší zlo (francouzští historikové). Zatímco se postupně buržoazie stávala reakční třídou, sílil proletariát a rozvíjelo se marxistické učení o třídách a třídním boji. Buržoazní teorie o těchto otázkách degenerovaly v apologetiku buržoazní společnosti, vyhýbají se hlubším a širším souvislostem, i když v detailech přinášejí někdy i určité dílčí postřehy a často bohatý faktický materiál. Buržoazní názory na třídy a třídní boj tak vegetují vedle marxismu a v boji s ním. Jde například o různé teorie tzv. lidového kapitalismu, teorie sociální stratifikace, teorie o tzv. lidských vztazích (human relations) aj., které v současné době chrlí do světa buržoazní propaganda.

Ještě před vznikem marxismu objevují se také maloburžoazní názory na třídní vztahy. K jejich prvním představitelům patří například S. Sismondi, P. J. Proudhon aj. Kritizovali sice kapitalismus, ale idealizovali zbožní rolnickou a řemeslnickou malovýrobu (Sismondi), byli nositeli anarchistických a reformistických názorů na třídní boj dělnické třídy (Proudhon). V jejich směru pokračoval po vzniku marxismu pravicově socialistický reformismus i různé anarchistické proudy, jejichž vzájemný vliv je možno vypozorovat i v soudobém revizionismu.

Před vznikem marxismu, kdy proletariát byl nezralá, rodící se, živelně bojující třída, objevují se ideje různých utopických socialistů. U nich se často proplétají názory buržoazní a maloburžoazní s myšlenkami, které se snaží vycházet z pozic proletariátu. »Při každém velkém měšťáckém hnutí pronikala samostatná drobná hnutí oné třídy, která byla více méně vyvinutou předchůdkyní novodobého proletariátu. Tak v době německé reformace a selské války směr Tomáše Münzera, ve velké anglické revoluci levelleři, ve Velké francouzské revoluci Babeuf. Vedle těchto revolučních vzpour ještě nehotové třídy vznikaly jim odpovídající teoretické projevy;

v XVI. a XVII. stolet
čenských poměrů, v
ké teorie (Morelly a
omezoval se již na po
společenské postaven
ale i samy třídní roz
sledovali tři velcí ut
ťácký směr podržova
tářského; Fourier a
kapitalistické výroby
vzniklých systematic
nění třídních rozdílů
materialismus.« Nezr
a rozvoje proletariát

V zemích, které vs
lismu později, vznika
né z pozic maloburžo
ho se proletariátu ne
ku a působení marxi
sice pozdější, histori
dává cestou kapitalis
kých názorů. Historic
tickým názorům. Tak
voluce 1848 Emanue
jmění k zařízení poti
dině boháči přístupn
bere, dělníku nic víc
potřebuje, tu zůstává
pracovní lid věčně
otrokem fabrikanta.
v nynějším našem po
a dělníka . . . Když u
níků drží za 30 000
30 000 otroků a jedn
šem nynějším zems
spěchu pracujících
musí.«[7] Také z názor
ku druhé poloviny
jak o nich říká Leni

Ovšem i o názore

6 B Engels, Anti-Düh
7 Čeští radikální dem

v XVI. a XVII. století utopická líčení ideálních společenských poměrů, v XVIII. století již přímo komunistické teorie (Morelly a Mably). Požadavek rovnosti neomezoval se již na politická práva, měl se již rozšířit na společenské postavení jednotlivců; nejen třídní výsady, ale i samy třídní rozdíly měly být zrušeny. Potom následovali tři velcí utopisté: Saint-Simon, u něhož měšťácký směr podržoval ještě jistou platnost vedle proletářského; Fourier a Owen, který v zemi nejvývinutější kapitalistické výroby a pod vlivem protikladů z ní vzniklých systematicky rozvíjel své návrhy na odstranění třídních rozdílů, navazuje přímo na francouzský materialismus.« Nezralému stavu kapitalistické výroby a rozvoje proletariátu odpovídaly i nezralé teorie.

V zemích, které vstoupily a vstupují na cestu kapitalismu později, vznikají podobné utopistické názory, psané z pozic maloburžoazního rolnictva a nezralého, rodícího se proletariátu nezbytně časově později, tj. po vzniku a působení marxismu v jiných zemích. Časově jsou sice pozdější, historicky ovšem v dané zemi, která se dává cestou kapitalismu, předcházejí rozvoj marxistických názorů. Historicky tedy patří ještě k předmarxistickým názorům. Tak v českých zemích psal v době revoluce 1848 Emanuel Arnold: »Že fabrika znamenité jmění k zařízení potřebuje, tu jest zavedení fabriky jedině boháči přístupné, a že fabrika, když hojný užitek bere, dělníku nic více neplatí, než co on k své výživě potřebuje, tu zůstává jmění jedině v rukou fabrikanta a pracovní lid věčně bez kapitálu, tím však sluhou nebo otrokem fabrikanta. Z toho vychází najevo, že průmysl v nynějším našem pořádku má jen dvě třídy, fabrikanta a dělníka . . . Když uvážíme, že fabrika, která 1500 dělníků drží za 30 000 dělníků pracuje, tu máme tedy 30 000 otroků a jednoho pána, kteří — pokud se v našem nynějším zemském pořádku žádné změny k prospěchu pracujících nestanou — vždy chudými zůstati musí.«[7] Také z názorů Černyševského v Rusku na počátku druhé poloviny XIX. stol. vane duch třídního boje, jak o nich říká Lenin.

Ovšem i o názorech těchto myslitelů, podobně jako

[6] B Engels, Anti-Dühring, Praha 1952, str. 19.
[7] Čeští radikální demokraté, Praha 1953, str. 132—133.

o utopickém socialismu, platí Leninova slova: »Utopický socialismus však nemohl ukázat skutečné východisko. Nedovedl ani vysvětlit podstatu námezdního otroctví za kapitalismu, ani odhalit zákony vývoje kapitalismu, ani nalézt onu *společenskou sílu, která je s to stát se* tvůrcem nové společnosti.«[8] Tento úkol mohla splnit teprve jedině důsledně vědecká teorie tříd, totiž marxistická teorie tříd a třídního boje. Marxistická teorie tříd a třídního boje vznikla na jistém stupni rozvoje proletariátu, je to teorie psaná z jeho pozic, viděná jeho očima, i když tvůrci této teorie pocházeli původem z řad buržoazní inteligence.

Marx a Engels byli geniální lidé, ovšem vědeckou teorii tříd — a marxistickou teorii vůbec — mohli vytvořit jen přechodem na pozice proletariátu, jen proto, že přešli z řad buržoazní inteligence na stanovisko revolučních ideologů proletariátu, že se svou třídní pozicí stali příslušníky proletářské, socialistické inteligence. Pouze z těchto pozic mohli odhalit podstatu tříd a třídního boje, neboť pouze dělnická třída má zájem na odstranění všech tříd, neboť jen tak může osvobodit i sama sebe, jen ona, majíc v čele revoluční stranu, může vést ostatní pracující v boji za svržení kapitalismu a vybudování komunismu. Jak naivní je nebo se tváří ideolog Vatikánu a filosofie novotomismu Jacques Maritain, který se domnívá, že to mohl být i některý žák svatého Tomáše, který by objevil podstatu kapitalismu a s ním spjatých tříd! »My, katolíci, musíme napraviti mnoho času žalostně ztraceného. Kolik věcí by například vyhlíželo jinak, kdyby tak před lety, když vyšel Marxův Kapitál, byl to býval nějaký žák sv. Tomáše, který by byl napsal o kapitálu knihu tak rozhodnou, jako byla kniha Marxova, ale založenou na správných zásadách?«[9] Ve skutečnosti marxismus mohl vzniknout a »není nic jiného, než myšlenkový odraz ... konfliktu (mezi výrobními silami a vztahy — J. S.), jeho myšlenkový odlesk v hlavách především té třídy, která jím přímo trpí, třídy dělnické«.[10]

Stupeň rozvoje objektu poznání

Obsah těch či oněch názorů na třídy a třídní boj není

[8] V. I. Lenin, Spisy, sv. 19, Praha 1957, str. 15.
[9] Viz B. Vašek, Rukojeť křesťanské sociologie, 1935, str. 16—17.
[10] B. Engels, Anti-Dühring, Praha 1952, str. 230.

určen pouze třídní pozicí určitého ideologa, ale i stupněm, stadiem rozvoje *objektu poznání,* tj. v daném případě tím, jaké třídy existovaly a existují do doby, kdy určitý myslitel žije. Člověk žijící například za feudalismu mohl vyslovovat své názory na třídní vztahy feudální společnosti z pozic feudálů, nebo z pozic nevolníků či městské chudiny, ale nemohl nic vědět o třídních vztazích za kapitalismu, který ještě nikde neexistoval. Aristoteles, který ve své »Politice« zkoumá změny ústav ve starém Řecku z hlediska změn ve vztazích mezi třídami tehdejší otrokářské společnosti, nemohl překročit rámec své společnosti. Podobně italský myslitel a politik Niccolo Macchiavelli mohl ve svých »Dějinách Florencie« dospět k významným postřehům o pozadí majetkových zájmů v třídních bojích v tehdejší Itálii, kde v lůně feudalismu začaly vznikat kapitalistické výrobní vztahy, avšak nemohl dospět k oněm závěrům, ke kterým došli rovněž buržoazní myslitelé v pozdějších stoletích, kdy se již kapitalistická třídní struktura podstatněji rozvinula v řadě zemí.

Jestliže stupeň vývoje objektu poznání, v daném případě tříd a třídních vztahů, i třídní pozice myslitele omezuje jeho poznávací proces, neznamená to, že geniální myslitelé minulosti nebyli schopni postřehnout třebas i základní podmínky, které by mohly umožnit dokonce i zánik tříd. Již veliký starořecký filosof Aristoteles geniálně vytušil souvislost mezi rozvojem výrobních sil, které by byly zautomatizovány, a možností zániku třídních rozdílů na podkladě takto rozvinutých výrobních sil: »Kdyby každý nástroj mohl konat práci, jež mu přísluší, na rozkaz nebo jako by to předem tušil, jako se samy od sebe pohybovaly Daidalovy výtvory, anebo jako se Hefaistovy trojnožky pouštěly z vlastního popudu do posvátné práce, kdyby takto tkalcovské člunky tkaly samy od sebe, nepotřeboval by ani mistr pomocníky ani pán otroky.«[11]

Protože se lidská společnost vyvíjí v různých zemích nerovnoměrně, mohou být v současné době objektem poznání třídních vztahů i ty třídní společnosti, které již byly ve většině zemí vystřídány vyššími řády. Nejsme tedy odkázáni pouze na dochované prameny pí-

[11] Viz K. Marx, Kapitál, díl I., Praha 1954, str. 435.

semné a hmotné. Tak Engels mohl vycházet ve své knize Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu z výzkumů Morganových, který strávil většinu života mezi Irokesy, svazem indiánských kmenů, usazených na území státu New York v USA. Dá se říci, že ještě dnes, i když rychle mizí, existují ve světě nejenom zbytky feudalismu, ale i otrokářského řádu, ba i předtřídní, prvobytně pospolné společnosti. Zkoumání prvků těchto společností umožňuje doplnit představy o společnostech minulosti.

Od jevů k poznání stále hlubších podstat

Na vývoj poznatků o třídách a třídním boji má vliv vedle třídní pozice poznávajícího subjektu a dosaženého stupně rozvoje společnosti také *hloubka poznání,* závislá na poznávajícím subjektu, na jeho schopnostech pokračovat v dosažených poznatcích, rozvíjet tyto poznatky, jít nejen od jevu k podstatě, ale i od podstaty méně hluboké k podstatě stále hlubší, na jeho metodě poznání, světovém názoru, vzdělání apod. Jeden ideolog v rámci téže třídy může také navazovat na výsledky poznání jiných, i na výsledky poznání myslitelů jiných (v téže době existujících) tříd, i tříd existujících v minulosti. Každá třídní ideologie navazuje na výsledky poznání minulosti. Vždyť sám vznik marxismu, marxistické teorie tříd a třídního boje je spjat s úspěchy předchozího společenského myšlení v těchto otázkách.

Stupeň rozvoje zkoumaného objektu, tj. třídních vztahů, tříd, z jejichž pozic jsou třídy a třídní boj zkoumány, i výsledky předchozího poznání tříd ideology minulosti i ideology jiných tříd současnosti, byly objektivním předpokladem pro každého myslitele, který tyto otázky v dějinách zkoumá. Jeho schopnost zformovat nové názory své třídy co nejpřesněji a z hlediska jejích zájmů co nejhlouběji je subjektivním předpokladem, spjatým s předpoklady objektivními. Na podkladě vývoje o stavu těchto objektivních a subjektivních předpokladů se v dějinách lidského myšlení vyvíjely názory a teorie o třídách a třídním boji.

2. PODMÍNKY ROZVOJE MARXISTICKÉ TEORIE TŘÍD A TŘÍDNÍHO BOJE

Kvalitativní odlišnost od teorií předmarxistických

Marxistická teorie tříd a třídního boje je kvalitativně vyšší formou názorů na třídy, je vědeckou teorií

o těchto otázkách ve vztahu ke všem předchozím teoriím o třídách. Marxismus především vysvětlil podstatu tříd a třídního boje. Marxovo vyjádření v dopise Weydemeyerovi z roku 1852 o jeho přínosu k názoru na podstatu tříd a třídního boje a přínosu myslitelů předchozích nelze chápat tak, že v této otázce marxismus přinesl jen málo. Ve skutečnosti ekonomickou anatomii tříd k jejich nejhlubší podstatě provedl až Marx a ne Smith a Ricardo, i když výsledky jejich bádání nelze podceňovat. Marx pak provedl rozbor třídní podstaty státu, politických stran, ideologií atd. Angličtí klasičtí ekonomové spojovali třídní rozdíly se vztahy v oblasti rozdělování a teprve Marx odhalil podstatu třídních rozdílů v oblasti vlastnických poměrů za kapitalismu. Nelze, vedle příslovečné Marxovy skromnosti, zapomínat na skutečnost, že dopis Weydemeyerovi je psán v roce 1852, tedy před tím, než plně vědecky analyzoval zákon nadhodnoty, v době, kdy Marx teprve začal pracovat na svém základním díle Kapitál. Ve své práci Ke kritice politické ekonomie, napsané roku 1859, přesněji řečeno v úvodu k tomuto dílu, napsaném v letech 1857—1858, věnuje Marx celou jednu část vyvrácení názorů, které nesprávně vidí vztah výroby a rozdělování, a tím i podstatu tříd za kapitalismu. V III. díle Kapitálu, když vyložil zásluhy klasické politické ekonomie, pokud jde o vysvětlení vztahu zisku, mzdy a pozemkové renty, Marx napsal: »Ale přesto i její nejlepší mluvčí zůstávají, jak to u buržoazního hlediska není ani jinak možné, více či méně v zajetí světa zdání, který svou kritikou rozbíjeli, a upadají tudíž všichni více či méně do nedůsledností, polovičatostí a neřešitelných rozporů.«[12]

S přihlédnutím k těmto okolnostem musíme hodnotit Marxovo vlastní vyjádření, co je a co není jeho zásluhou, pokud jde o marxistickou teorii tříd a třídního boje. »Pokud jde o mne, nepatří mi ani zásluha, že jsem objevil existenci tříd v moderní společnosti, ani zásluha, že jsem objevil jejich vzájemný boj. Buržoazní dějepisci vylíčili dávno přede mnou historický vývoj tohoto boje tříd a buržoazní ekonomové ekonomickou anatomii tříd. Můj přínos spočívá v tom, že jsem dokázal: 1. že *existence tříd* je spjata toliko *s určitými historic-*

[12] K. Marx, Kapitál, díl III, sv. 2, Praha 1958, str. 379.

kými vývojovými fázemi výroby, 2. že třídní boj vede nutně *k diktatuře proletariátu*, 3. že sama tato diktatura je jen přechodem k *zrušení všech tříd* a *k beztřídní společnosti*.«[13]

Vývoj marxistické teorie tříd

V době, kdy psal Marx tato slova, šlo z hlediska dalšího rozvoje marxistické teorie tříd — o abstraktní určení, které bylo v průběhu dalšího vývoje marxismu konkretizováno jak samým Marxem a Engelsem, tak (zvláště bod 3.) Leninem a představiteli komunistických stran, stranickými usneseními, celou marxistickou teoretickou frontou, neboť marxistická teorie tříd a třídního boje není neměnným souhrnem pouček, nýbrž i ona *prodělává vývoj*. Vyvíjí se — podobně jako předmarxistické teorie — především proto, že se vyvíjí sám objekt jejího zkoumání, totiž samy třídy a jejich vztahy. Marx nemohl pochopitelně rozebrat např. otázku finanční oligarchie z toho prostého důvodu, že za jeho života kapitalismus ještě nepřešel do stadia imperialismu, kdy vzniká uvnitř kapitalistické třídy vrstva finanční oligarchie. Podobně Lenin nemohl podrobně rozebrat nové formy třídního boje za existence dvou světových soustav a probíhajícího rozpadu koloniální soustavy imperialismu, jako to činí dokumenty komunistických stran v posledních letech. Z hlediska vývoje objektu poznání můžeme také provádět periodizaci vývoje marxistické teorie tříd. První takovou etapou je období předmonopolistického kapitalismu, kdy teorii tříd rozvíjeli především Marx a Engels. Druhou etapou je období imperialismu, které analyzoval zvláště Lenin. Od Říjnové revoluce se dá hovořit o třetí etapě, kdy teorie tříd zahrnuje i otázky třídních přeměn v období budování socialismu a třídní boj mezi oběma světovými soustavami. Tyto otázky se dále rozvíjejí o zkušenosti z třídního boje dalších socialistických zemí, o zobecnění rozpadu koloniální soustavy imperialismu i jiné otázky po druhé světové válce.

Marxistická teorie tříd a třídního boje se rozvíjí dále proto, že rozvíjí samo poznání jednotlivých problémů v rámci marxismu. Nikdo nemůže popřít, že Marxovy poznatky o ekonomické podstatě kapitalistické třídy a třídy dělnické byly mnohem hlubší v době, kdy dokon-

[13] K. Marx-B. Engels, Vybrané dopisy, Praha 1952, str. 59.

čoval Kapitál, kde jsou rozebrány právě ekonomické vztahy mezi buržoazií a proletariátem, než v době, kdy psal Komunistický manifest, přes všechnu genialitu tohoto dílka.

Teorie tříd a třídního boje není tedy uzavřeným učením, nýbrž se neustále rozvíjí na podkladě rozvoje objektivní skutečnosti, na podkladě rozvoje praxe, rozvojem zkušeností mas, zobecňovaných především v usneseních marxistických stran i jednotlivými teoretickými pracovníky. Tak jako jsou v neustálém procesu a vývoji *samy třídy* a jejich vztahy, vyvíjí se odraz těchto procesů v lidském myšlení, vyvíjejí se i poznatky o třídách, vyvíjí se i *teorie tříd,* této teorii musí být cizí jakýkoliv dogmatismus.

Vývoj marxisticko-leninské teorie tříd a třídního boje je neustálou konfrontací této teorie s vývojem skutečnosti. Je ale také neustálým bojem s teoriemi, které tuto skutečnost zobrazují nesprávně, s teoriemi nepravdivými, nevědeckými. Marxistická teorie tříd se vyvíjí v boji s buržoazními a revizionistickými teoriemi o třídách a třídních vztazích. To je způsob existence této teorie, má-li být důsledně marxistická. Je tomu tak proto, že je teorií, která má provést praktickou přeměnu společnosti. Nemůže být proto netečná, kolegiální a smířlivá vůči teoriím, které brání lidem pochopit pravdu, pochopit cesty k osvobození od třídního útlaku. Právě boj s protimarxistickými názory přináší také podněty a ukazuje ony otázky, které je nutno hlouběji rozpracovat, v boji s nesprávnými názory vystupuje praktický význam jednotlivých teoretických problémů.

Zvlášť významným momentem vývoje marxistické teorie tříd je její boj s revizionismem. Revizionismus podobně jako nemarxistické názory vůbec zkresluje skutečnost, včetně nových jevů ve vývoji společnosti. Jeho nebezpečí je mimo jiné v tom, že vystupuje s kritikou marxismu revolučního, důsledně vědeckého, z pozic pseudomarxistických, že skrývá své falešné teorie za zdánlivě marxistický postoj. Pod heslem boje za rozvoj marxistické teorie odstraňuje revizionismus ty poučky, které dosud plně platí, neboť jsou pravdivým odrazem skutečnosti. Revizionismus není pouze teoretickým problémem, nýbrž svým působením brzdí rozvoj praktických revolučních přeměn světa. Tvůrčí rozvoj marxis-

tické teorie tříd je proto spjat s bojem proti buržoazní ideologii a revizionismu.

Třídy a jejich zobrazení v poznání, v teorii

Marxistická teorie tříd a třídního boje je na rozdíl od všech předchozích i současných názorů teorií důsledně vědeckou, vycházející z důsledného materialismu a dialektické metody. Ovšem i ona *je pouze teorií*, zachycuje jen obecné z objektivního vývoje tříd a třídních vztahů, jen podstatné stránky a zákonitosti skutečných tříd. »Každé obecné je (částečkou nebo stránkou nebo podstatnou vlastností) jednotlivého. Každé obecné jen přibližně zahrnuje všechny jednotlivé předměty.«[14]

Ve skutečném životě, v praxi, například v kapitalistické společnosti, jsou všechny jednotlivé třídy a vrstvy vzájemně spjaty, působí na sebe navzájem a při tom se neustále vyvíjejí, avšak tento vývoj probíhá nerovnoměrně jak uvnitř jednotlivých zemí, tak ve světě jako celku. Vysvětlit v plné šíři podstatu postavení jedné třídy, například proletariátu za kapitalismu, by znamenalo současně vysvětlovat i podstatu ostatních tříd, se kterými je dělnická třída spjata vzájemnými vztahy. Vztahy mezi dělnickou třídou a ostatními třídami jsou v praxi však spojeny s působením jednotlivých vrstev uvnitř dělnické třídy, s působením organizací dělnické třídy navzájem, s působením ekonomického postavení dělníků na jejich názory. A při tom se všechny tyto vzájemně propletené vztahy neustále vyvíjejí. Teorie tříd musí provést ». . . objektivní zhodnocení celého souhrnu vzájemných vztahů mezi všemi třídami dané společnosti bez výjimky, a tudíž i zhodnocení objektivního stupně vývoje této společnosti i vzájemných vztahů mezi ní a jinými společnostmi. . . . Přitom se všechny třídy a všechny země berou nikoli staticky, nýbrž dynamicky, tj. ne ve stavu nehybnosti, nýbrž v pohybu (jehož zákony vyplývají z ekonomických podmínek existence každé třídy). Pohyb se pak bere nejen z hlediska minulosti, nýbrž i z hlediska budoucnosti, a při tom ne ve vulgárním pojetí „evolucionistů", kteří vidí jen pozvolné změny, nýbrž dialekticky.«[15]

To, co je v životě, v praxi jeden nedílný proces, musí

[14] V. I. Lenin, Filosofické sešity, Praha 1953, str. 321.
[15] V. I. Lenin, Spisy, sv. 21, Praha 1957, str. 69—70.

teorie zachytit všestrannou analýzou. Aby to mohla učinit, nemůže všechno popisovat naráz, nýbrž musí při vysvětlování jednoho vztahu abstrahovat jej od jiné souvislosti. Ovšem pochopení, vědecké zvládnutí i této jiné souvislosti musí být zahrnuto v rozboru první souvislosti. Například při vysvětlování vztahu mezi ekonomickým postavením určité třídy a její ideologií je pro přehlednost výkladu nezbytné nespojovat jej s výkladem třídního boje proti jiným třídám, ačkoliv určitá třída si vytváří svou ideologii sice na podkladě svého ekonomického postavení, avšak současně v boji s jinými třídami, není možno výklad spojovat s hlediskem vývoje jak ekonomického základu třídy, tak i relativní samostatnosti její ideologie, není možno současně vysvětlovat to, že ekonomický základ určité třídy se vyvíjí v závislosti na změnách ekonomického základu jiných tříd, a proto tato třída začíná jinak působit svým třídním bojem atd. atd.

3. VÝZNAM MARXISTICKÉ TEORIE A TŘÍDNÍHO BOJE

Význam pro praxi

Období, ve kterém žijeme, je epochou zániku kapitalismu jako světové soustavy a postupného vítězství socialismu na celém světě. V kapitalistických zemích probíhá třídní boj v nejrůznějších formách a oblastech, jehož výsledkem bude dříve nebo později socialistická revoluce. V socialistických zemích řada států po příkladu Sovětského svazu dovršuje socialistickou výstavbu. Osou, kolem které se točí vývoj ve světě, je třídní boj mezi kapitalistickou a socialistickou světovou soustavou, boj na poli mírového soutěžení a o prosazení tohoto mírového soutěžení proti silám války. Pochopení otázek třídních vztahů je tedy předpokladem pochopení základních problémů soudobého lidstva. Pochopení těchto problémů je pak předpokladem marxistické teorie tříd a třídního boje, je teoretickým základem *pro politickou praxi.* Například pracující naší vlasti prakticky usilují o dovršení socialistické výstavby v naší vlasti a dovršit socialistickou výstavbu znamená především dovršit socialistické třídní přeměny.

Marxistická teorie tříd a třídního boje zahrnuje nejen

objektivní procesy, které probíhají nezávisle na vůli dělnické třídy a její revoluční marxistické strany, ale také zobecňuje zkušenosti z uvědomělého praktického třídního boje dělnické třídy. Zahrnuje proto v sobě jako neoddělitelnou součást i marxistickou teorii strategie a taktiky třídního boje proletariátu. Je proto současně návodem k jednání, návodem k vedení třídního boje, který nás ovšem nezbavuje povinnosti neustále zkoumat konkrétní situaci v celé její složitosti a na podkladě nových zkušeností obohacovat samu tuto teorii. »Marx, objasniv již v letech 1844—1845 jeden ze základních nedostatků starého materialismu, jenž spočíval v tom, že se nechápaly podmínky revoluční praktické činnosti a že se podceňoval její význam, věnoval po celý svůj život... neochabující pozornost otázkám taktiky třídního boje proletariátu. *Všechna* Marxova díla obsahují v tomto směru nesmírné množství materiálu... Marx právem pokládal materialismus bez *této* stránky za polovičatý, jednostranný a mrtvý.«[16]

Význam pro teorii

Marxistická teorie tříd a třídního boje vychází z dialektickomaterialistické teorie a je konkrétizací materialistického pojetí dějin, konkretizací aplikace základní otázky filosofie na společnost. Rozvoj a obohacení teorie tříd je proto i obohacením dialektiky a teorie materialistického pojetí dějin. Marxistická teorie tříd a třídního boje má velký *význam pro ostatní oblasti poznání, pro teorii, pro ostatní společenské vědy* a tyto vědy a jejich rozvoj zase obohacují teorii tříd. Marxistickou teorií tříd se řídí historie, teorie národnostní otázky, státu a práva, učení o marxistické straně a politických stranách vůbec, z této teorie vychází do jisté míry i religionistika, ethika, estetika, etnografie atd.

Jestliže konec konců všechny společenské vědy vycházejí v té či oné míře z teorie tříd, naopak zase rozvoj teorie tříd je závislý na rozvoji ostatních společenských věd. Vždyť ekonomický základ tříd studuje politická ekonomie, organizaci tříd studuje teorie státu a práva, konkrétní formy třídního boje zase historie, vztahy mezi různými státy s různou třídní podstatou teorie mezinárodních vztahů atd. Teorie tříd při svém rozpracování musí zobecňovat výsledky těchto věd a prováděj

[16] V. I. Lenin, Spisy, sv. 21, Praha 1957, str. 69.

jíc jejich syntézu, vrací je v zobecněné podobě těmto vědám zpět, napomáhá jejich rozvoji a jejich prostřednictvím také praxi.

Marxistická teorie tříd a třídního boje má tedy význam pro praxi a současně se obohacuje, ověřuje rozvojem praxe i v boji s názory nemarxistickými. Má velký význam pro ostatní společenské vědy a současně se obohacuje o výsledky bádání těchto společenských věd. Teorie tříd a třídního boje je významnou součástí celého marxistického revolučního učení, součástí marxistické teorie jako celku, je nástrojem revolučního přetvoření světa.

II.

CO JSOU TŘÍDY A TŘÍDNÍ BOJ

1. MATERIALISTICKÉ POJETÍ SPOLEČNOSTI A TŘÍDY

Obyvatelstvo jednotlivých zemí i v rámci celého světa je rozděleno na různé velké i menší a malé skupinky lidí, podle nejrůznějších, jim vlastních znaků. Na podkladě určitých znaků a postavení se dělí na národy, na podkladě jiných znaků, jako je barva kůže atd., se dělí na rasy, podle pohlaví na muže a ženy, lidé se dělí podle náboženské příslušnosti, podle povolání atd. V době existence třídní společnosti je pro pochopení vývoje lidstva nejdůležitější rozdělení lidí do společenských tříd.

Materialistický přístup

Největším Marxovým objevem — vedle zákona nadhodnoty — byl objev materialistického pojetí společnosti a jejího vývoje, poznání, že společenské bytí a z něho především výrobní způsob a zákonitosti jeho vývoje určují vývoj všech ostatních společenských jevů. Dějiny lidstva jsou především dějinami střídání výrobních způsobů. Vědecký rozbor jednotlivých výrobních způsobů, počínaje otrokářským řádem, vede k odhalení existence různých skupin lidí uvnitř každého výrobního způsobu, které mají různé postavení, mají různé ekonomické zájmy vlivem svého postavení — tvoří různé třídy. Tyto třídy mají různé postavení ve výrobním způsobu, vytvářejí ekonomickou strukturu společnosti, jsou spjaty mezi sebou v procesu výroby ekonomickými vztahy.

Základ určité třídy tvoří tedy stejné postavení jejích příslušníků v historicky konkrétním systému společenské výroby. Když Marx ve svém Kapitálu vědecky roze-

bral kapitalistický výrobní způsob, objasnil tím současně ekonomické postavení a vzájemné ekonomické vztahy mezi kapitalisty a proletáři, hlavními třídami kapitalistické společnosti. Ekonomické kategorie, jako jsou kapitál, nadhodnota, mzda, zisk apod., jsou pojmy, které odrážejí vzájemné ekonomické vztahy mezi buržoazií a proletariátem. Podobně Lenin ve svém díle »Vývoj kapitalismu v Rusku«, když objasňoval přechod feudální společnosti ve společnost kapitalistickou v ruských podmínkách, rozebíral tím současně zánik tříd feudální společnosti a vytváření kapitalistické třídní struktury v podmínkách carského Ruska.

Analýzu ekonomického základu tříd provádí marxistická politická ekonomie. Engels napsal ve své předmluvě k Marxově práci »Ke kritice politické ekonomie«: »Politická ekonomie nepojednává o věci, nýbrž o vztazích mezi lidmi a v poslední instanci mezi třídami.«[17] Charakteristika tříd se však neomezuje pouze na jejich ekonomický základ, i když ten je pro rozbor každé třídy určující. Na podkladě svého ekonomického postavení a v boji s jinými třídami vytváří se u jednotlivých tříd určitá třídní psychologie a ideologie, třídy mají své organizace, třídy uskutečňují určitou politiku, vedou třídní boj a tento boj se odráží v podstatě ve všech oblastech společenského života, v celém způsobu života lidí. Tak jako hlubší rozbor ekonomického řádu ukáže existenci ekonomického základu jednotlivých tříd a celkovou ekonomickou strukturu společnosti, tak i rozbor nadstavbových jevů, celkové duchovní kultury ukáže souvislost těchto jevů a jejich vývoje s vývojem ekonomické struktury společnosti, ukáže nadstavbové stránky jednotlivých tříd i odraz třídního boje konec konců ve všech těchto oblastech. Třídní rozdíly v oblasti společenského vědomí lidí jsou podmíněny třídními rozdíly v oblasti společenského bytí. Rozbor třídní struktury a odrazu ekonomického postavení tříd a třídního boje v ostatních společenských jevech určité společnosti je tak konkretizací materialistického přístupu k této společnosti, v třídní společnosti je *nezbytnou* součástí tohoto přístupu, je součástí historickomaterialistické metody zkoumání společnosti. Marxistická teorie tříd, tím

[17] K. Marx-B. Engels, Vybrané Spisy, sv. I, Praha 1956, str. 385.

že zkoumá vzájemné vztahy mezi ekonomickým postavením jednotlivých tříd a jejich nadstavbovou stránkou, je spolu s politickou ekonomií, která studuje ekonomické vztahy, konkretizací materialistického pojetí dějin společnosti a její vývoj je i obohacováním tohoto pojetí. Studium a rozvoj marxistické teorie tříd je ovšem rozvojem a konkretizací marxistické filosofie jako celku, umožňuje pochopit filosofické kategorie, jako jsou nutnost a náhoda apod., z hlediska rozvoje společnosti. Zpětně zase rozvoj marxistického materialismu prohlubuje i poznání tříd.

Idealistický přístup k třídám

Marxistický přístup k rozboru tříd je tedy přístupem historickomaterialistickým. Jestliže materialistický přístup k třídám vychází od jejich ekonomického základu a celkové ekonomické struktury dané společnosti, ze které se rozvíjejí nadstavbové stránky a odraz tříd, *idealistický přístup* je právě opačný. Za idealistickou je nutno považovat každou charakteristiku tříd, která hledá základ třídních rozdílů v oblasti nadstavbových jevů, která přeceňuje nadstavbovou stránku při určování tříd, staví na roveň ekonomickému základu tříd momenty, jako jsou názory lidí apod.

V buržoazní sociologii existují různé idealistické směry, které připouštějí existenci tříd, ale dělí lidi do jednotlivých tříd podle vzdělání a společenských styků (např. sociolog Lund), podle určitých shodných psychických vlastností (Bernard aj.), podle jejich schopností a nadání atd.

Idealistický přístup při určování třídní příslušnosti lidí se někdy projevuje při provádění praktické politiky i u některých komunistů. Když například v minulosti byl označován za kulaka střední rolník, protože byl pod vlivem nepřátelské propagandy, v zajetí nesprávných názorů, nebylo to nic jiného než idealistický přístup k věci. Jeho třídní příslušnost nebyla totiž vyvozována z ekonomického postavení, které je třeba brát ve vývoji — tj. z postavení v minulosti i současnosti —, nýbrž podle jeho názorů, jeho myšlení. Marxismus nedělí společnost do tříd podle toho, co ten či onen člověk si momentálně myslí a říká, jak se projevuje v určitých otázkách, např. v názorech na založení JZD, ale podle jeho postavení v systému společenské výroby. Pochopitelně nám není a ani nemůže být lhostejné, co si

lidé myslí, jaké mají názory, zvláště, když jde o pracující lid.

Nedůsledný a vulgární materialismus a třídy

Vedle důsledně materialistického, marxistického přístupu k třídám, a přístupu idealistického, existují různé vulgárně či nedůsledně materialistické názory a teorie, které sice hledají základ tříd v oblasti společenského bytí, ale v tomto bytí se soustřeďují na některé méně podstatné stránky ekonomického postavení, na dělbu práce nebo rozdíly ve velikosti důchodů mezi lidmi apod. Někteří jdou ve vulgarizaci tak daleko, že hledají základ třídních rozdílů v různých biologických a rasových rozdílech, tedy vůbec mimo výrobu. Nedůsledně materialistický přístup byl ovšem před vznikem marxismu pokrokem, neboť byl pokusem objasnit postavení lidí ve společnosti podle jejich ekonomického postavení, jak se o to snažily některé ekonomické buržoazní školy před Marxem. K vulgarizaci materialistického přístupu k třídám např. přispěli někteří představitelé II. internacionály, jako byl Karel Kautsky aj. Nedůsledný a vulgárně materialistický přístup obvykle sklouzává k idealistickému pojetí. Protože není schopen jít k podstatě věci, nemůže řadu momentů vysvětlit a pomáhá si idealistickými ústupky. Důsledně materialistický přístup, který odhaluje nejhlubší vztahy tříd a jejich postavení, vznikl právě překonáním přístupu idealistického a nedůsledně materialistického. Také další vývoj marxistické teorie tříd probíhal v boji s idealistickým a vulgárně materialistickým pojetím, za neustálého zobecňování vývoje samých tříd.

2. EKONOMICKÝ ZÁKLAD TŘÍD A TŘÍDNÍHO BOJE

Jestliže přistupujeme ke zkoumání ekonomické struktury dané společnosti, nevystupují na prvý pohled ty nejhlubší souvislosti a určení, nýbrž momenty méně podstatné, druhotné. Jsou to rozdíly z hlediska dělby práce, velikosti důchodů, společenského bohatství lidí apod. Marx na to upozorňuje ve své nedokončené 52. kapitole Kapitálu, kde napsal: »Co tvoří třídu? Na první pohled totožnost důchodů a zdrojů důchodů... Ale z tohoto stanoviska by např. lékaři a úředníci tvořili také dvě třídy, neboť patří ke dvěma různým spo-

lečenským skupinám... Totéž by platilo i o nekonečném roztříštění zájmů a postavení, vzniklém dělbou společenské práce — jak mezi dělníky, tak mezi kapitalisty a pozemkovými vlastníky — pozemkoví vlastníci se rozpadají např. na majitele vinic, majitele orné půdy, majitele lesů, majitele dolů, majitele lovišť ryb.«[18]

Velikost důchodu

Nejzjevnější ekonomický rozdíl mezi lidmi je rozdíl z hlediska velikosti jejich důchodů, popřípadě velikosti společenského bohatství, kterým disponují. Vývoj poznání tříd v dějinách společenského myšlení i vývoj poznání každého jednotlivce začíná obvykle — pokud jde o ekonomické rozdíly mezi lidmi — zjištěním, že existují bohatí a chudí, páni a chudáci, majetní a nemajetní apod. Současná buržoazní sociologie, pokud vůbec uznává existenci tříd a snaží se hledat jejich základ v ekonomické oblasti, obvykle ulpívá právě na rozdílech mezi lidmi z hlediska velikosti jejich důchodů. Tyto názory se projevily například výrazně na III. sociologickém kongresu v Amsterodamu v roce 1956 spolu s teoriemi o dělnickém spoluvlastnictví kapitalistických podniků atd. Americká sociologička Jessie Bernardová říká ve svém projevu: »Rozdíly mezi lidmi v industrializovaných společnostech, pokud se týče příjmů, vzdělání, zaměstnání a spotřeby, se zmenšují. Pojem lopotících mas se stává směšný, když je téměř nemožné poznat rozdíl mezi skupinou dělníků ve vycházkových šatech a skupinou podnikatelů.«[19]

Když prozatím pomineme otázku, zmenšují-li se skutečně za kapitalismu rozdíly mezi kapitalisty a dělníky z hlediska jejich důchodů, ani pak spojování třídních rozdílů s rozdíly v důchodech mnoho o podstatě tříd neříká. Rozdíly ve velikosti důchodů jsou nezbytné i za socialismu, v souhlase se zásadou odměňování podle práce, a přesto zde není tolik tříd, kolik je skupin lidí podle průměrného výdělku. Mezi malým kapitalistou a drobným výrobcem je za kapitalismu z hlediska podílu na společenském bohatství, kterým disponují, menší rozdíl než mezi tímto malým kapitalistou — např. kulakem na vesnici — a majitelem továren s tisíci zaměstnanci. A přesto malý i velký kapitalista patří

[18] K. Marx, Kapitál, díl III, sv. 2, Praha 1956, str. 432—433.

[19] Class Organisation in an Era of Abundance, viz protokol 3. světového sociologického kongresu, díl III, str. 26.

ke kapitalistické třídě, neboť z hlediska vykořisťování námezdní pracovní síly jsou v podstatě ve stejném postavení, a drobný výrobce k třídě malovýrobců, kteří žijí z vlastní práce.

Způsob nabývání důchodu

Poněkud hlubší pohled na ekonomický základ tříd dané společnosti je ten, který hledá základ třídních rozdílů ve *způsobu nabývání* důchodu. Marx bojoval v Kapitálu proti běžné představě, že kapitál plodí zisk a úrok jeho majiteli, majiteli půdy dává půda rentu, a práce dělníkova plodí mzdu. Ve skutečnosti jak zisk, tak úrok a renta jsou součástí nadhodnoty a mají svůj zdroj ve vykořisťování dělníkovy pracovní síly. Již anglický předmarxistický ekonom Ricardo ukázal, že zdrojem zisku, renty a mzdy je hodnota vytvořená dělníkovou prací, a objevil tak protichůdnost třídních zájmů v buržoazní společnosti, jak se projevují ve sféře rozdělování. Domníval se ovšem, že je to neměnný přírodní zákon.

Jestliže ovšem někteří lidé hlásící se k marxismu i po napsání Kapitálu omezují třídní rozdíly pouze na způsob nabývání důchodu, vyvozují tedy existenci tříd ze vztahu rozdělování, nelze je nazvat jinak nežli vulgarizátory marxismu, revizionisty. K takovým lidem patřili například někteří revizionisté v období II. internacionály. Teorie, které vyvozují třídní rozdíly především z rozdílu ve velikosti a zdrojích příjmů, se nazývají rozdělovací, neboli distribuční teorie tříd. Zvláštní třídu jim pak tvořili např. příslušníci svobodného povolání, dále jim vznikla třída úředníků atd. Zkrátka společnost se rozpadá na mnoho »tříd« a zanikají základní třídní rozpory.

Marx, když pracoval na Kapitálu a musel se vyrovnávat s nedůslednostmi anglických ekonomů, vysvětlil vzájemnou souvislost mezi vztahy rozdělování a vlastnickými poměry, které jsou nejhlubší podstatou třídního rozdělení. »Mzda předpokládá námezdní práci, zisk kapitál. Tyto určité formy rozdělování tedy předpokládají určitý společenský charakter výrobních podmínek a určité společenské vztahy činitelů výroby. Určitý vztah rozdělování je tedy jen výrazem historicky určitého výrobního vztahu.«[20]

[20] K. Marx, Kapitál, díl III, sv. 2, Praha 1956, str. 430.

UK DOMOV

Celá otázka má velký praktický význam. Jde o to, kterým směrem se má především zaměřit boj dělnické třídy, mají-li být odstraněny třídy vůbec. Jestliže by byl zaměřen pouze na vztahy rozdělování, jestliže by byl zaměřen např. u dělníků pouze na zvýšení mezd, pak by nikdy nedošlo k odstranění nejhlubšího základu existence tříd, soukromého vlastnictví, a s tím spjatého rozdělení lidí na ty, kteří vlastní výrobní prostředky, a ty, kteří je nevlastní, a k odstranění různých forem vlastnictví. Ne tedy pouze boj za mzdové požadavky — jak tvrdí různí reformisté, ale boj za změnu nejhlubšího základu třídních rozdílů, různého poměru lidí k výrobním prostředkům — jak zdůrazňují marxisté. I historicky, při vzniku feudalismu a kapitalismu, bylo nejdříve rozdělení výrobních prostředků, tedy rozdíly vlastnické, než vznikly rozdíly z hlediska rozdělování výrobků. Nejdříve musely vzniknout kapitalistické vlastnictví a námezdní práce, než mohly vzniknout ony formy rozdělování výrobků (mzda, zisk), které jsou typické pro kapitalismus. »V nejpovrchnějším pojetí se rozdělování zdá rozdělováním výrobků, a tím velmi vzdálené a jakoby samostatné vůči ní (výrobě — J. S.). Ale dříve, než je rozdělování rozdělováním výrobků, je 1. rozdělováním výrobních nástrojů a 2., což je další určení téhož vztahu, je rozdělováním členů společnosti mezi různé druhy výroby (podřízení individuí určitým výrobním vztahům).«[21]

Ulpívání na rozdílech, pokud jde o zdroj příjmů, bylo typické např. pro ruské esery. Domnívali se, že zemědělští dělníci a malovýrobci v zemědělství patří do jedné třídy pracujícího rolnictva, neboť obojí jsou živi z vlastní práce a jsou vykořisťováni kapitalisty. Lenin v polemice s nimi napsal: »Hledat hlavní odlišující rys různých tříd společnosti ve zdroji důchodů znamená klást na první místo vztahy rozdělování, které jsou ve skutečnosti výsledkem výrobních vztahů. Na tuto chybu již dávno poukázal Marx, jenž nazval lidi, kteří tuto chybu nevidí, vulgárními socialisty. Hlavním odlišujícím znakem tříd je jejich místo ve společenské výrobě, a tudíž jejich vztah k výrobním prostředkům. Přisvojení si té či oné části společenských výrobních

[21] K. Marx, Ke kritice politické ekonomie, Praha 1953, str. 167.

prostředků a
pro hospodář
ní rozdíl, jím
žoazie) odliš
prostředky a

Dělníci i n
práce a jsou v
práce a formy
způsob života
cujícímu lidu,
nemilosrdně
rozdíl mezi t
nebo o pracu
a Engelsova
díla jsou pro
o výrobcích,
pracující vůbe
malovýrobce,
psychologie a
ké — a jiné a
ník s naprost
velkoprůmysl
s kapitalisty.«

Podobné te
nickou třídou
ké pro esery
kalisty v roc
i v Jugoslávii

[22] V. I. Lenin,
[23] V. I. Lenin,
[24] Tyto nespr
Informačního by
v druhé polovině
munistické stran
narodnické kula
neboť tvrdí, že r
státu. Lenin učí,
třída soudobé sp
všeho lidu za úp
jících a vykořisť
Jugoslávští vedou
nismu. Pokud jde
rolnictvo, může b
čemž vedoucí úlo
dená koncepce j
xismu-leninismu.«

prostředků a jejich použití pro soukromé hospodářství, pro hospodářství prodávající výrobky — v tom je hlavní rozdíl, jímž se jedna třída moderní společnosti (buržoazie) odlišuje od proletariátu, který nemá výrobní prostředky a prodává svou pracovní sílu.«[22]

Dělníci i malovýrobci skutečně žijí z výsledků své práce a jsou vykořisťováni kapitalisty. Ovšem podmínky práce a formy vykořisťování, a tím podmíněný i celkový způsob života, se podstatně liší. Obojí patří k pracujícímu lidu, avšak směšovat je nelze. »Marx a Engels nemilosrdně bojovali proti lidem, kteří zapomínali na rozdíl mezi třídami, kteří mluvili o výrobcích, o lidu nebo o pracujících vůbec. Kdo jen trochu zná Marxova a Engelsova díla, nemůže zapomenout, že všechna tato díla jsou prodchnuta výsměchem vůči těm, kdo mluví o výrobcích, o lidu, o pracujících vůbec. Neexistují pracující vůbec nebo pracovníci vůbec, ale existuje buď malovýrobce, vlastnící výrobní prostředky, jehož celá psychologie a všechny životní návyky jsou kapitalistické — a jiné ani být nemohou —, anebo námezdní dělník s naprosto jinou psychologií, námezdní dělník ve velkoprůmyslu, který je v antagonismu, v rozporu v boji s kapitalisty.«[23]

Podobné tendence nevidět základní rozdíl mezi dělnickou třídou a malovýrobci, které byly charakteristické pro esery roku 1905 v Rusku a pro anarchosyndikalisty v roce 1921, se projevují v posledních letech i v Jugoslávii.[24]

[22] V. I. Lenin, Spisy, sv. 6, Praha 1953, str. 262—263.

[23] V. I. Lenin, Spisy, sv. 32, SNPL 1955, str. 257.

[24] Tyto nesprávné názory byly také kritizovány již v rezoluci Informačního byra o situaci v Komunistické straně Jugoslávie v druhé polovině června 1948: »Vedoucí činitelé jugoslávské komunistické strany scházejí z marxisticko-leninské cesty na cestu narodnické kulacké strany v otázce vůdčí úlohy dělnické třídy, neboť tvrdí, že rolníci jsou nejpevnějším základem jugoslávského státu. Lenin učí, že proletariát jako jediná důsledně revoluční třída soudobé společnosti ... musí být vůdcem, hegemonem v boji všeho lidu za úplný demokratický převrat, v boji všech pracujících a vykořisťovaných proti utlačovatelům a vykořisťovatelům. Jugoslávští vedoucí činitelé porušují tuto poučku marxismu-leninismu. Pokud jde o rolnictvo, pak jeho většina, tj. chudé a střední rolnictvo, může být nebo je již ve svazku s dělnickou třídou, při čemž vedoucí úloha v tomto svazku zůstává dělnické třídě. Uvedená koncepce jugoslávských vůdců porušuje tyto poučky marxismu-leninismu.«

Úloha ve společenské organizaci práce

Vedle velikosti důchodů vystupují do popředí při rozboru ekonomického základu tříd především rozdíly mezi lidmi z hlediska společenské dělby práce, na jejímž podkladě vzniká i různá úloha lidí ve společenské organizaci práce. Třídní rozdíly jsou ovšem spjaty také s dělbou práce, avšak ne každá dělba práce je totožná s třídními rozdíly.

Lidé se např. liší z hlediska své úlohy ve společenské organizaci práce svou příslušností k různým povoláním, kterých je na tisíce. Uvnitř každé třídy může být spousta povolání. Uvnitř dělnické třídy jsou slévači, soustružníci, tesaři atd. Současně jedno a totéž povolání se může vyskytnout v různých třídách. Vezměme si dnes u nás povolání kovář. Může být příslušníkem socialistické dělnické třídy, pokud pracuje ve znárodněném podniku. Pokud má ještě svou soukromou živnost, patří ke zbytkům třídy malovýrobců. Někteří jsou členy a pracovníky určitého JZD, a pak jsou příslušníky třídy družstevního rolnictva.

Na rozdíly mezi lidmi podle povolání se odvolává Masaryk ve své knize Otázka sociální. Kritizuje domnělé Marxovo zjednodušování situace v kapitalistické společnosti a snaží se, jakožto ideolog buržoazie a podobně jako otec revizionismu Bernstein, zdůraznit neurčitost pojmu proletariát. »Dělnictvo jako celek rozpadá se na rozmanité skupiny a třídy zájmové. Je velký rozdíl mezi dělníkem učeným a neučeným; mezi učenými jsou zase značné rozdíly co do oboru (např. strojník ve srovnání s nádeníkem zemědělským).[25] Na rozdíl od marxismu zde Masaryk zřejmě směšuje třídní rozdíly s rozdíly podle povolání, ve snaze zastřít třídní protiklady kapitalismu.

Z hlediska dělby práce, z hlediska různé úlohy ve společenské organizaci práce, se lidé liší také příslušností k různým odvětvím národního hospodářství, jako je průmysl, stavebnictví, zemědělství, doprava atd. I zde je nutno vidět, že uvnitř jednoho odvětví existuje často více tříd a určitá třída zasahuje do více odvětví, že tedy příslušnost určitého počtu lidí k určitému odvětví ještě sama o sobě nic neříká o poměru třídních sil, o třídních přesunech apod. Tak dělnická třída je dnes

[25] T. G. Masaryk, Otázka sociální, díl I, Praha 1946, str. 231—232.

u nás nejen v průmyslu, ale i v zemědělství: na státních statcích a ve strojních a traktorových stanicích, zasahuje tedy do více odvětví. Uvnitř určitého odvětví, například v zemědělství, existuje u nás v současné době řada tříd: třída rolníků-malovýrobců, která postupně mizí podobně jako kulaci, formuje se nová socialistická třída družstevního rolnictva, dále jsou zde zemědělští dělníci.

Podobně, jako tomu bylo u otázky velikosti důchodu i způsobu nabývání důchodu, existují vulgarizující teorie, které spojují třídní rozdíly s dělbou práce, s úlohou lidí ve společenské organizaci práce, i když ji nesměšují s povoláním a s odvětvími národního hospodářství. Tyto teorie stavějí úlohu lidí ve společenské organizaci práce před rozdíly vlastnické, jako určující pro vlastnické rozdíly. Podobné nedůslednosti se projevovaly v názorech Bucharinových ještě za Leninova života. Ačkoliv Lenin kritizoval Bucharinovo pojetí tříd v jeho práci Ekonomika přechodného období[26], přesto Bucharin ve své práci Teorie historického materialismu znovu sklouzává ke svému starému pojetí. Podle něho »třídy jsou zvláštní skupiny lidí... které se od sebe liší svou úlohou ve výrobě, která nachází svůj výraz ve vlastnických vztazích«.[27]

Ve skutečnosti vlastnictví výrobních prostředků, rozdíly mezi lidmi na podkladě poměru k výrobním prostředkům určují i jejich úlohu ve společenské organizaci práce. Marx napsal v Kapitálu: »Kapitalista není kapitalistou proto, že vede průmyslový podnik — naopak, stává se průmyslovým velitelem, protože je kapitalista. Nejvyšší moc v průmyslu se stává atributem kapitálu, jako byla ve feudální epoše nejvyšší moc ve vojenství i v soudnictví atributem pozemkového vlastnictví.«[28] Jinak řečeno, kapitalista je proto kapitalistou, protože je vlastníkem výrobních prostředků. Jako vlastník výrobních prostředků se může i nemusí zúčastnit řízení svého podniku, to záleží na okolnostech.

Nesprávné Bucharinovy názory nacházíme rozvedeny u soudobých jugoslávských revizionistů, podobně jako

[26] Viz Leninský sborník, sv. XI, rusky, str. 375.

[27] Bucharin, Teorija istoričeskogo matěrialisma, vyd. 1923, str. 289.

[28] K. Marx, Kapitál, díl I, Praha 1954, str. 358.

je tomu u jiných otázek. V článcích o třídách v jugoslávském listě Naša stvarnost č. 7—8/1958 nacházíme takové formulace: »... všichni se shodují v tom, že vlastnictví výrobních prostředků není měřítkem pro stanovení pojmu třídy.«[29] Jiný autor, Jože Goričar, dokazuje správně, že vlastnictví výrobních prostředků není jediným kritériem pro určení tříd, ale nesprávně k tomu dodává, že není hlavním kritériem. Přitom nesprávně tvrdí, že vztah »k výrobním prostředkům ... se projevuje ve formě vlastnictví pouze, je-li jako takový stanoven zákonem«. Zaměňuje tak objektivní vztah s jeho odrazem v oblasti nadstavby. Tyto zdánlivě abstraktně teoretické úvahy o určujícím znaku třídy mají ten smysl, že zdůrazňují úlohu lidí ve společenské organizaci práce jako rozhodující znak tříd. Pak je možno prohlásit, že v současných kapitalistických zemích mizí třída kapitalistů jako třída základní a její místo přebírá byrokracie, třída správců hospodářství neboli třída »managerů« apod. Americký sociolog, bývalý trockista, James Burnham dokazuje ve své knize Managerial Revolution, že klasického kapitalistu nahrazuje postupně technický ředitel. W. C. Mills zase na rozdíl od Burnhama prohlašuje, že kapitalisty nenahradí techničtí ředitelé, nýbrž manageři, kteří budou odborníky na ekonomické a společenské otázky, a jim jsou podřízeni i techničtí specialisté. Všechny tyto teorie mají zastřít skutečné hlavní třídy za kapitalismu, odvést pozornost od kapitalistického vlastnictví a předstírat, že se kapitalismus mění v nějaký nový řád.

Vedle těchto teorií existují jiné varianty vyzvedávání úlohy ve společenské organizaci práce jako určujícího znaku tříd. Podle nich se třídy objevily v důsledku rozdělení lidí na organizátory a vykonavatele a existence společnosti předpokládá, že jedni budou organizovat a nařizovat, kdežto druzí pouze vykonávat. Organizátory jsou pochopitelně vždy vykořisťovatelé a vykonavateli vykořisťovaní. Tím se odůvodňuje nezbytnost vykořisťovatelských tříd. Podobnými argumenty přemlouval již ve starém Římě římský patricij

[29] Radomir Lukič, Exploatace a třídy, Naša stvarnost, číslo 7—8/1958.

Agrippa nespokojené plebejce. Nelze přece, aby ruce jednaly proti hlavě, jinak zahyne celé tělo, — dokazoval. Vládnoucí třída, to je hlava, kdežto vykořisťovaní — to jsou ruce a nohy. A v přírodě přece nikde ruce a nohy nemohou převzít úlohu hlavy. Jinak řečeno, vždy byli a budou vykořisťovaní. Podobné názory se objevují v buržoazní sociologii v podobě tzv. organické školy.

Poměr k výrobním prostředkům

Určujícím, nejpodstatnějším znakem, který určuje ekonomickou strukturu dané společnosti, který rozděluje lidi do různých tříd, je tedy poměr k výrobním prostředkům, vlastnické rozdíly mezi lidmi. V tom je právě velký přínos Marxův, že ukázal nejhlubší základ třídního rozdělení společnosti a analyzoval vztahy, které na podkladě vlastnických rozdílů mezi lidmi vznikají.

Poměr lidí k výrobním prostředkům není možno chápat pouze jako vztah lidí a věcí, nýbrž jako vztahy lidí mezi sebou na podkladě jejich poměru k věcem, k výrobním prostředkům. Objasnit podstatu ekonomického postavení určité třídy znamená objasnit především její ekonomické vztahy k jiným třídám, které se objektivně vytvořily na podkladě rozdílů v poměru k výrobním prostředkům. Sociální revoluce v oblasti výrobního způsobu jsou právě revolucemi tehdy, když se kvalitativně mění — vedle rozvoje výrobních sil — vlastnické poměry ve společnosti. V jednání tříd, v jejich politice, v jejich ideologii se odrážejí především jejich vlastnické zájmy. Boj o tyto zájmy je podstatou třídního boje. Proto je — mimo jiné — poměr k výrobním prostředkům moment nejdůležitější, určující. »V bezprostředním vztahu vlastníků výrobních podmínek k bezprostředním výrobcům — ve vztahu, jehož každá forma vždy přirozeně odpovídá určitému vývojovému stupni způsobu práce, a tudíž její společenské produktivní síle — v tom nacházíme nejhlubší tajemství, skrytý základ celé společenské konstrukce, a tudíž i politické formy vztahu vrchnostenství a závislosti, krátce každé dané specifické formy státu.«[30]

Buržoazní sociologie se obvykle spojování třídních rozdílů s poměrem lidí k výrobním prostředkům vyhýbá, i když někteří sociologové hledají rozdíly mezi

[30] K. Marx, Kapitál, díl III, sv. 2, Praha 1956, str. 339.

třídami v oblasti výrobních vztahů, jak to bylo výše ukázáno u jednotlivých druhotných ekonomických znaků tříd. Důkazy ze života i marxistická teorie vedou pracující k poznání, že jejich postavení i řada jiných jevů ve společnosti, jako jsou války, krize aj., souvisí s vlastnickými poměry ve společnosti. Proto musí buržoazní ideologové, pravicoví socialisté i revizionisté představit, že za kapitalismu se mění i vlastnické poměry, proto musí buržoazie i ve své praktické politice uskutečňovat opatření, která se pak vydávají za počátek procesu změny vlastnických forem. Za projevy transformace kapitalismu v kapitalismus lidový (buržoazní sociologové) či transformace kapitalismu v socialismus (pravicoví socialisté a revizionisté) jsou vydávány: postátňování průmyslu, prodej akcií zaměstnancům kapitalistických podniků, převedení některých podniků, jako je výstavba obytných domů či doprava, do vlastnictví obcí, někdy dokonce i družstevnictví a zásahy buržoazního státu do vývoje národního hospodářství apod. Tyto teorie o změnách vlastnictví v podmínkách kapitalismu jsou popularizovány zvláště v poslední době v podobě teorií tzv. lidového kapitalismu i v názorech soudobého revizionismu.

Bezprostřední vztahy vlastníků výrobních prostředků k bezprostředním výrobcům jsou v podmínkách otrokářského řádu, feudalismu a kapitalismu vztahy vykořisťovatelské. Vykořisťování je přisvojování si výsledků práce jiné třídy bez náhrady. Od prosté krádeže se liší tím, že vykořisťovatelé si přisvojují výsledky práce proto, že vlastní výrobní prostředky, s nimiž vykořisťovaní pracují. V otrokářství, kde je výrobním prostředkem, věcí, i člověk, otrok, a za feudalismu, kde vykořisťovaný vlastní i určité výrobní prostředky, musí být vykořisťování bezprostředně spjato s mimoekonomickým donucením, s násilím. »Ve všech formách, v nichž bezprostřední dělník zůstává držitelem výrobních prostředků a pracovních podmínek nutných k výrobě jeho vlastních existenčních prostředků, musí vlastnický vztah zároveň vystupovat jako přímý vztah nadvlády a poroby, bezprostřední výrobce tudíž jako nesvobodný; nesvoboda, která se může od nevolnictví s robotou zmírňovat až k pouhé povinnosti odvádět dodávky.«[31]

Vykořisťování

[31] K. Marx, Kapitál, díl III, sv. 2, Praha 1956, str. 338.

Z hlediska vzájemné výměny činnosti, výměny výsledků práce, existují tedy dva druhy ekonomických vztahů mezi třídami: 1. vztahy vykořisťování, 2. vztahy vzájemné výměny činnosti, které nejsou vykořisťováním. Určující pro vztahy ve všech společenských řádech založených na soukromém vlastnictví (otrokářství, feudalismus, kapitalismus) jsou vztahy vykořisťování, neboť to je podstata ekonomických vztahů, rozporů mezi hlavními třídami, které jsou v antagonistickém vztahu. *Hlavní třídy jsou* ty, jejichž ekonomické vztahy tvoří podstatu daného řádu, bez jejíž existence by daný řád nemohl existovat. Rozbor jejich postavení znamená provést rozbor celé dané formace. Stručně se dá říci, že hlavními třídami jsou: třída hospodářsky i politicky nejmocnější, disponující nejdůležitějšími výrobními prostředky, a třída, která s těmito nejdůležitějšími prostředky bezprostředně pracuje a je hlavním producentem nadvýrobku pro protilehlou třídu. Těmito hlavními třídami jsou za otrokářství otroci a otrokáři, za feudalismu feudálové a nevolníci, za kapitalismu kapitalisté a proletáři. Vedlejší třídy — které mohou být velmi početné, jako např. malovýrobci v Rusku před Velkou říjnovou socialistickou revolucí — tvoří obvykle přechod mezi oběma hlavními třídami, jsou tzv. mezitřídami (malovýrobci za kapitalismu), anebo jsou zbytkem starého řádu (feudálové za kapitalismu), či zárodkem nového řádu (buržoazie za feudalismu). Vedlejší třídy tedy existují proto, že uvnitř určitého řádu existují zbytky starého řádu a zárodky nového řádu; za druhé proto, že mezi hlavními třídami vznikají třídy, které v sobě spojují momenty obou tříd, proto se také někdy nazývají mezitřídami. Např. malovýrobci za kapitalismu stojí uprostřed mezi dělnickou třídou a třídou kapitalistů. Tyto tzv. mezitřídy jsou v souvislosti s vývojem řádu neustále ničeny, ale současně i produkovány. Jejich ekonomické postavení uprostřed mezi hlavními třídami vede i ke kolísání politickému. Např. v třídních bojích za otrokářství šli svobodní rolníci někdy s otroky, jindy s otrokáři, někdy i část s těmi, část s druhými.

Vykořisťování je nutností, pokud jde o hlavní třídy. Otrokář, feudál či kapitalista, který by přestal vykořisťovat, přestal by být i příslušníkem své třídy. Kapita-

lista musí vykořisťovat a nakolik žije převážně z vykořisťování, natolik je i kapitalistou, třída kapitalistů nemůže existovat bez dělníků, které vykořisťuje. Vykořisťování je možné i pokud jde o neantagonistické třídy, ve vztazích mezi těmito třídami existuje pouze za určitých podmínek jako vedlejší stránka. Tak tomu je např. u středních rolníků, kteří mají výrobní prostředky v takovém rozsahu, že si mohou vypomáhat najímáním cizích pracovních sil. Při jistém rozsahu výrobních prostředků je to pro ně dokonce nutností, máli být výrobních prostředků využito, i když vykořisťování nepřevažuje. Vykořisťování se může uskutečňovat mezi neantagonistickými třídami také za určitých mimořádných podmínek, při nedostatku určitých produktů, jak to bývá za války, za neúrody atd. Na takový případ ukazuje Lenin: »Trčí-li rolník na jednotlivém kousku půdy a přisvojuje-li si přebytečné obilí, tj. které nepotřebuje ani sám, ani pro svůj dobytek, kdežto všichni ostatní jsou bez chleba, stává se již rolník vykořisťovatelem.«[32]

Vzájemné vztahy různých tříd i formy těchto vztahů jsou v třídních společnostech tak propleteny, že vzniká situace, kdy jedni a tíž lidé jsou jak vykořisťovateli, tak vykořisťovanými. Střední rolník, který si vypomáhá cizí pracovní silou, je sám vykořisťován kapitalistickým státem i jednotlivými kapitalisty, je tedy vykořisťovaným i vykořisťovatelem. Vznikají i případy, kdy za kapitalismu získal malovýrobce v zemědělství dík určité protekci výhodné místo jako dělník, např. ve zbrojovce nebo na železnici, a pro práci na svém poli si najal stálého pracovníka, kterému vyplácel mzdu, která byla u zemědělských dělníků velmi nízká. Takovýto člověk byl naráz vykořisťovatelem námezdní práce i vykořisťovaným námezdním pracovníkem! I takové svérázné případy vytváří praktický život.

Leninova definice tříd

Souhrnnou definici tříd, ve které jsou zahrnuty především znaky určující ekonomický základ tříd, podal Lenin v roce 1919 ve své práci Velká iniciativa, když se zamýšlel nad cestami odstranění tříd. Tato definice je shrnutím myšlenek o třídách, které začal rozpracovávat Marx a Engels. Lenin tak »dopsal« Marxem ne-

[32] V. I. Lenin, Spisy, sv. 31, Praha 1955, str. 289.

dokončenou poslední 52. kapitolu jeho slavného Kapitálu, kapitolu nadepsanou Třídy. Lenin nejdříve podává nejobecnější abstraktní definici: »Třídy jsou velké skupiny lidí, které se navzájem liší svým místem v historicky určitém systému společenské výroby.« Tuto abstraktní charakteristiku pak konkretizuje, vycházeje od nejdůležitějšího znaku: »... svým vztahem (většinou zajištěným a vytčeným v zákonech) k výrobním prostředkům, svou úlohou ve společenské organizaci práce, a tudíž způsoby nabývání a velikostí onoho dílu společenského bohatství, jímž disponují«. V závěru pak Lenin ukazuje na možnost vykořisťování, což je vždy nejcharakterističtější ekonomický vztah v každé antagonistické třídní společnosti: »Třídy, to jsou takové skupiny lidí, z nichž jedna si může přivlastňovat práci druhé, protože zaujímá jiné místo v určité soustavě společenského hospodářství.«[33]

Význam druhotných ekonomických znaků tříd

Jestliže poměr lidí k výrobním prostředkům, rozdělení lidí na vlastníky výrobních prostředků a bezprostřední výrobce, kteří buď vůbec nevlastní výrobní prostředky (dělníci, otroci), nebo je vlastní v malé míře (nevolníci), určuje ekonomicko-třídní strukturu dané společnosti, neznamená to, že ostatní, méně podstatné ekonomické znaky, nemají význam. Tyto znaky, za prvé, dokreslují ekonomický základ, ekonomický profil určité třídy, za druhé se na jejich podkladě vytvářejí různé vrstvy (třídy v užším smyslu) uvnitř tříd, obrazně řečeno: třídy uvnitř tříd. Příslušníci takovéto vrstvy či třídy v užším smyslu jsou nositeli určitých specifických rysů svého postavení, které z nich dělají »třídu uvnitř třídy«, ale současně mají určité obecné, shodné rysy, především poměr k výrobním prostředkům, které z nich dělají součást určitého širšího celku, určité třídy. Tyto druhotné znaky je nutno brát v souvislosti se znakem určujícím, s poměrem lidí k výrobním prostředkům.

Úloha ve společenské organizaci práce je různá např. u kapitalistů a dělníků. Dělník je podřízen kapitalistovi a jeho pohaněči, nemá ani zájem projevovat svou iniciativu, protože výsledky této iniciativy přinášejí prospěch kapitalistovi. Kapitalista na druhé straně z titulu svého vlastnictví výrobních prostředků

[33] V. I. Lenin, Spisy, sv. 29, Praha 1955, str. 415.

řídí výrobu, organizuje práci, poroučí dělníkům. Rozdíly z hlediska úlohy ve společenské organizaci práce umožňují odlišit různé vrstvy uvnitř tříd. Např. uvnitř třídy kapitalistů vzniká vrstva lidí, kteří se přestávají účastnit organizátorské práce a bezprostřední správy svého vlastnictví, vytvářejí vrstvu tzv. rentiérů, která se rozrůstá zvláště za imperialismu. Z hlediska různé úlohy ve společenské organizaci práce rozlišujeme uvnitř třídy malovýrobců rolníky a živnostníky, uvnitř dělnické třídy kvalifikované a nekvalifikované dělníky, zemědělské a průmyslové dělníky atd. Úloha ve společenské organizaci práce umožňuje za kapitalismu odlišit dělnickou třídu od námezdních duševních pracovníků, od inteligence, která se ovšem zase liší od kapitalistů tím, že nevlastní výrobní prostředky, jsouc spjata s různými třídami.

Podobně je tomu se způsobem nabývání a velikostí onoho dílu společenského bohatství, kterým třídy disponují. Například rozdíl mezi buržoazií a malovýrobci, jež obojí jsou vlastníky výrobních prostředků, je právě ve způsobu nabývání důchodů, podmíněném ovšem různým poměrem k výrobním prostředkům. Malovýrobci pracují se svými výrobními prostředky sami a žijí z výsledků této své práce. Kapitalisté jsou kapitalisty proto, že pomocí vlastnictví výrobních prostředků vykořisťují námezdní pracovníky, žijí tedy z výsledků cizí práce. Způsob nabývání důchodu odděluje uvnitř inteligence, která sama je spjata s různými třídami, vrstvu tzv. svobodných povolání — lidí, kteří nejsou v námezdním poměru, kteří svým ekonomickým postavením mají blízko k malovýrobcům, od námezdních duševních pracovníků, zaměstnanců státu a zaměstnanců kapitalistických podniků. Způsob nabývání důchodu samozřejmě také odlišuje dělníka, který žije z prodeje své pracovní síly, od kapitalisty, který žije z vykořisťování dělnické práce, i od malovýrobců, kteří pracují se svými výrobními prostředky.

Velikost důchodu a společenského bohatství, s nímž disponují, vůbec rozděluje např. malovýrobce v zemědělství na drobné a střední rolníky, kapitalisty na velké, střední a malé kapitalisty, je základem odlišení uvnitř dělnické třídy vrstvy tzv. dělnické aristokracie. Velikost společenského bohatství, s nímž disponují,

odlišuje vrstvu finanční oligarchie, vzniklou za imperialismu, od ostatních kapitalistů. Velikost důchodu je pochopitelně také rozlišujícím znakem především mezi hlavními třídami, mezi kapitalisty a proletáři, mezi feudály a nevolníky, otroky a otrokáři.

Jednota (totalita) ekonomického základu tříd

Jednotlivé ekonomické znaky tříd je nutno brát v jednotě. Ani určitou vrstvu nelze obvykle určit pouze podle jednoho znaku. Například dělnická aristokracie se liší nejen velikostí důchodu od ostatních dělníků, ale i způsobem nabývání, neboť její vyšší životní úroveň pramení obvykle z vykořisťování kolonií imperialistickými metropolemi. Dělnická aristokracie také existuje především v metropolích. Liší se i svou úlohou ve společenské organizaci práce, neboť jde většinou o nejkvalifikovanější vrstvy dělnictva. Znaky tříd ve svém *souhrnu* umožňují pochopit ekonomický základ určité třídy i celkovou ekonomicko-třídní strukturu dané společnosti. »Vztahy, za nichž se rozděluje, jsou v podstatě totožné s výrobními vztahy, jsou jejich rubem.«[34]

★

Třídy jako proces, pohyb

Ekonomický základ určité třídy a celá ekonomicko-třídní struktura není něco strnulého, nýbrž je to proces, pohyb, dění. Třídy nejsou něčím mimo ekonomický proces, mimo proces přivlastňování si výsledků práce druhých, nejsou také snad pouze výsledkem určitého ekonomického procesu, nýbrž jsou i výsledkem, i nositelem, jsou v jistém smyslu tímto procesem samým. Proto také např. vznik ekonomického základu socialistické třídy družstevního rolnictva není jednorázový akt, spjatý se založením družstva, scelením pozemků a svedením dobytka do společných stájí. To jsou nepochybně významné momenty při vytváření ekonomického základu této třídy, ovšem rozhodující je vlastní činnost lidí jako *družstevníků*, družstevní výroba, organizování práce, rozdělování výsledků výroby atd. Družstvo je pouze forma, kterou je zapotřebí naplnit socialistickým obsahem.

Hranice mezi třídami

Určitá třída z hlediska svého ekonomického základu je určitou kvalitou, lišící se od jiných kvalit, od jiných tříd. Avšak hranice mezi jednotlivými třídami, které

[34] K. Marx, Kapitál, díl III, sv. 2, Praha 1956, str. 426.

existují *v rámci daného řádu*, nejsou ostré, jsou dialektické. Existují přechodné vrstvy mezi třídami, které nesou znaky více tříd, určitá třída anebo její část mívá znaky jiných tříd, ovšem jako druhotnou stránku, která neruší její kvalitativní určitost. Například poloproletariát za kapitalismu. Jsou to námezdně pracující dělníci, kteří vlastní v nepatrné míře výrobní prostředky, kousek pole apod. Jsou tedy vrstvou uvnitř dělnické třídy, vrstvou, která je v jistém smyslu již přechodem k třídě malovýrobců, pro které je výroba pomocí vlastních výrobních prostředků typická. Protože ovšem poloproletáři žijí převážně z prodeje své pracovní síly, patří konec konců do dělnické třídy. Poloproletář, který žije převážně z práce na svých výrobních prostředcích, patří již konec konců do řad malovýrobců, není tedy již v přesném slova smyslu poloproletářem. Takovéto přechodné typy existují mezi všemi třídami dané společnosti. Proto je například při budování socialismu někdy velmi obtížné rozlišit např. středního rolníka — tj. malovýrobce, příslušníka pracujícího lidu — od kulaka, příslušníka třídy kapitalistů; nebo rozlišit živnostníka-malovýrobce od živnostníka-kapitalisty, který žije převážně z výsledků cizí práce.

Hranice mezi třídami nejsou ostré, ani pokud jde o třídy *různých společenských řádů*. Z celého souhrnu výrobních vztahů určitého řádu vyplývá i odpovídající třídní struktura. Jednotlivé třídy různých řádů mají určité shodné rysy, např. otrokáři, feudálové a kapitalisté. Všechny tyto tři třídy jsou vlastníky výrobních prostředků, pomocí kterých vykořisťují bezprostřední výrobce, jejich zájmy chrání stát atd. Podobné shodné rysy mají pochopitelně i jejich dialektické protipóly, otroci, nevolníci, proletáři. »Všude, kde část společnosti má monopol výrobních prostředků, musí dělník, svobodný či nesvobodný, přidávat k pracovní době nutné k udržení sebe samého, nadbytečnou pracovní dobu, aby vyrobil životní prostředky pro majitele výrobních prostředků, ať je tímto majitelem athénský šlechtic, etruský theokrat, římský občan, normanský baron, americký otrokář, valašský bojar, moderní landlord nebo kapitalista.«[35]

Existence určitých obecných rysů u vykořisťovatel-

[35] K. Marx, Kapitál, díl I, Praha 1954, str. 253.

ských nebo vykořisťovaných tříd neznamená jejich úplnou totožnost. Každá vykořisťovatelská i vykořisťovaná třída má určité specifické rysy svého ekonomického postavení, které ji oddělují od ostatních tříd, které z ní činí samostatnou třídu. Tyto rozdíly vyplývají z celého souhrnu rozdílů mezi různými výrobními způsoby, jak je rozebírá marxistická politická ekonomie. Neexistuje proto např. nějaká třída rolnictva vůbec, nýbrž třída nevolných rolníků za feudalismu, třída rolníků — malovýrobců zboží (drobný a střední rolník) za kapitalismu a třída družstevních rolníků za socialismu.

Protože se v historickém vývoji vzájemně proplétají celé výrobní způsoby, celé společensko-ekonomické formace, proplétají se i různé třídní struktury. Dialekticky je proto nutno chápat nejen hranice mezi jednotlivými třídami v rámci určitého řádu, ale i mezi třídami různých řádů. Když jeden řád zaniká a druhý se v jeho lůně rodí, vznikne situace, že určití lidé jednou stránkou svého ekonomického postavení patří ještě k určité třídě starého řádu a jinou svou stránkou již k jiné třídě nového řádu. Vidíme to např. při přeměně nevolného rolnictva v zemědělské proletáře, kapitalisty a rolníky malovýrobce. Jestliže probíhá kapitalistická diferenciace nevolného rolnictva, avšak ještě existují zbytky nevolnických výrobních vztahů, jsou rolníci jako celek ještě třídou nevolného rolnictva, ale současně jsou již rozloženi do různých tříd kapitalistické společnosti. Rolníci jako celek tedy jsou i nejsou třídou. Lenin o tom napsal v roce 1902: »Není to smyšlený, nýbrž živý dialektický rozpor. *Pokud* je na našem venkově vytlačována feudální společnost „moderní“ (buržoazní) společností, *potud* přestává být rolnictvo třídou, rozkládá se na vesnický proletariát a vesnickou buržoazii (velkou, střední, drobnou a nejdrobnější). *Pokud* se ještě udržují nevolnické vztahy — *potud* zůstává „rolnictvo“ i nadále třídou, tj. opakujeme, třídou nikoli buržoazní, nýbrž feudální společnosti. Toto „pokud — potud“ existuje ve skutečnosti v podobě nanejvýš složitého propletení nevolnických a buržoazních vztahů na soudobém ruském venkově.«[36]

[36] V. I. Lenin, Spisy, sv. 6, Praha 1953, str. 112.

Týž jev můžeme pozorovat pochopitelně i pokud jde o vztah mezi feudály a kapitalisty v období rozpadu feudalismu, mezi otrokáři a feudály, otroky a nevolníky v období vznikání feudalismu atd. Toto proplétání existuje i v přechodném období od kapitalismu k socialismu, kdy např. ve výrobních zemědělských družstvech nižšího typu nejde již o rolníka-malovýrobce, ale ještě ne plně o družstevního rolníka.

Ekonomické postavení určité třídy, podobně jako celá třídní struktura, není neměnné, nýbrž se vyvíjí v rámci daného řádu, v závislosti na vývoji výrobního způsobu jako celku. Určitá třída především roste či zmenšuje se kvantitativně, roste nebo klesá její podíl na celkovém počtu obyvatelstva. Pro dělnickou třídu je charakteristické, že její podíl na počtu obyvatel v zemi roste jak za kapitalismu, tak při budování socialismu. Uvnitř třídy mohou vznikat nové vrstvy, které dříve nebyly anebo byly jen v zárodku, např. finanční oligarchie uvnitř buržoazie v souvislosti s přechodem kapitalismu do stadia imperialismu. Obecným jevem je skutečnost, že vykořisťovatelská třída, která byla na počátku řádu nositelem pokrokového výrobního způsobu, dostává stále více rysy parazitismu. Tento rostoucí parazitismus vidíme jak v období rozkladu otrokářství a feudalismu, tak v současném kapitalistickém světě, především v koloniálních metropolích.

Dialektika pojmů a revizionismus

Jestliže hranice mezi jednotlivými třídami v rámci daného společenského řádu i mezi třídami různých společenských řádů nejsou ostré, nýbrž existují přechody, jestliže jednotlivé třídy se mění a vyvíjejí i v rámci daného řádu, musí se tato skutečnost odrazit i v pojmech, které tyto třídy a třídní vztahy zobrazují. Nemohou být ani ostré hranice mezi jednotlivými pojmy, například mezi pojmem kapitalista a malovýrobce. Tak jako přecházejí v sebe navzájem v jistém smyslu i samy třídy, přecházejí v sebe navzájem i pojmy je zobrazující, pojmy se navzájem nejen liší, ale jsou i totožné, totožnost objektivních rozporů se odráží v protikladech pojmů. Tak se vyvíjejí a mění jednotlivé třídy, a když jejich kvalitativní určitost zůstává, tak se vyvíjejí i pojmy, které tyto třídy zobrazují. Předpokladem vývoje těchto pojmů je neustálé zkoumání skutečnosti, neustálá cesta od abstraktního ke konkrétnímu, neustálé

obohacování obecných pojmů bohatostí jednotlivého, konkrétního, které se neustále vyvíjí. Pojem proletariát znamená i neznamená totéž dnes jako před sto lety. Protože jsou proletáři i nadále v kapitalistických zemích vykořisťováni, existuje tam zákon nadhodnoty atd., znamená pojem proletariát totéž co před sto lety. Protože ale současně uvnitř proletariátu vznikly určité nové jevy jak z hlediska kvantity, tak dílčích kvalit, neznamená tedy pojem proletariát totéž jako před sto lety. Objasnit pojem proletariát znamená tedy pochopit nejen Marxův Kapitál, ale také pochopit a zobecnit vývoj proletariátu po napsání Kapitálu.

Vývoj pojmů marxistické teorie tříd, podmíněný vývojem samé skutečnosti i prohlubováním poznání, je tedy nevyhnutelný. Nezbytně rovněž vznikají nové pojmy, které odrážejí nové jevy, které dříve nebyly, například socialistické soutěžení. Této skutečnosti zneužívají revizionisté, např. známý Leszek Kolakowski. Ve svém článku Aktuální a neaktuální pojetí marxismu vyhlašuje za nejasné i takové pojmy, jako výrobní vztahy. Pod požadavkem zobecňovat nové jevy, a tak obohacovat a rozvíjet existující pojmy marxistické teorie, hlásá v podstatě relativismus. »Jestliže nejsou jasné výrazy jako hmota, společenské vědomí, poznání, nadstavba, příčina a podmíněnost, výrobní vztahy atd. — tak žádná metodická poučka ani žádná věcná teze, ve které vystupují, nemá významného smyslu.«

Podobně Ivan Sviták v článku »Filosofie a život« prohlašuje »jménem« historických materialistů: »... historičtí materialisté dnes konstatují, že základní pojmy, s nimiž pracují, jsou v podstatě neznámé věci. Například pojem dělnické třídy ...«[37] O pár řádků dále dochází Sviták až k tvrzení, že »musíme prostě přestat pracovat s pojmy, jež neznáme, jež byly kdysi jasné, ale jež průběhem doby změnily svůj obsah«.[38] Podobné agnostické relativizování pojmů historického materialismu je revizionistickým zlehčováním marxistické teorie. Nikdo přitom nepochybuje, že používání pojmů musí být současně spjato s neustálou konfrontací pojmů se skutečností a také že není vždy jednota mezi marxisty,

[37] Literární noviny č. 54/1956, str. 3.
[38] Tamtéž.

pokud jde o vysvětlení některých dílčích momentů u takových jevů, jako je nadstavba nebo výrobní vztahy. Ovšem proces prohlubování našich poznatků i prohlubování pochopení např. idejí Marxova Kapitálu neznehodnocuje základní závěry marxismu v jednotlivých otázkách. Jestliže např. procento bývalých živnostníků, kteří přešli do řad dělnické třídy, je o něco málo vyšší či nižší, než se obvykle předpokládá, neznehodnocuje to základní poznatky o naší dělnické třídě, i když další výzkumy jsou prospěšné a nezbytné.

Nutnost a náhoda

Určitá ekonomická struktura a s ní spjaté třídy vznikají v důsledku působení objektivních zákonů vývoje společnosti. Nový výrobní způsob vzniká v důsledku působení zákona souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil. Určitá třída tedy vzniká naprosto nutně, tak jako nutně vznikají určité výrobní vztahy a s nimi spjatá třídní struktura. Je ovšem nahodilé, z hlediska působení objektivních zákonů, zda se právě ten či onen člověk stane příslušníkem té či oné třídy. Jednotlivec vlivem svého původu, vlivem průběhu svého individuálního života se může dostat například z třídy vykořisťované do třídy vykořisťovatelů, a naopak zase někteří vykořisťovatelé pozbývají svého vlastnictví, padají do řad vykořisťovaných tříd, zbavených výrobních prostředků. Obecnou zákonitostí vývoje třídních formací je, že se tyto formace vyhraňují právě do hlavních tříd, že mizí zbytky tříd z minulých řádů i tzv. mezitřídy. Konkrétnější obraz by vznikl rozborem zákonitostí vývoje každé jednotlivé formace, které také určují základní *třídní přesuny,* nutné z hlediska dané formace. Již výše bylo řečeno, že bez proletářů není kapitalistů. Jsou proto nesprávné různé tzv. teorie sociální mobility, které dokazují, že z proletářů se mohou stát kapitalisté. Proletariát se ovšem může osvobodit a přestat být proletariátem, ovšem tehdy, jestliže svrhne kapitalismus. V podmínkách kapitalismu může na podkladě určitých nahodilých okolností přejít z řad proletariátu jednotlivec do řad kapitalistů, avšak za podmínek kapitalismu je nemožné, aby do řad kapitalistů přešla celá dělnická třída nebo její podstatná část. Individuální osud člověka je nepochybně bohatší, nedá se vyčerpat obecnými zákonitostmi. Ovšem tyto obecné zákonitosti určují podstatu postavení jednotli-

vých skupin lidí dané společnosti. Člověk nemá možnost nějak — v existencionalistickém smyslu — volit, do které třídy chce patřit. Určitá třídní struktura vzniká na podkladě působení objektivních zákonitostí a jen vlivem řady nutných a nahodilých, avšak na individuu v rozhodující míře nezávislých okolností vzniká situace, kdy objektivní třídní postavení určitého individua se shoduje s jeho přáním patřit k té či oné třídě. Na druhé straně je ovšem pravda, že třídní přesuny a pohyb tříd vůbec probíhají mnohem zřetelněji za kapitalismu, i když samozřejmě především směrem k proletarizaci, než v otrokářství a feudalismu, kde třídní rozdíly byly i právně zakotveny v důsledku existence *kast a stavů*. Každý stav měl svá, většinou dědičná práva a povinnosti, měl vyhrazeno své místo ve společnosti. I zchudlý šlechtic patřil k šlechtickému stavu, i když byl v námezdním poměru k jinému feudálu, jako člen jeho družiny, zatímco bohatý majitel manufaktury patřil k »třetímu« stavu, pokud si ovšem šlechtický titul od monarchy neopatřil za peníze. To bylo ovšem možné především v období rozkladu feudalismu. Buržoazní revoluce uvedly postupně do souladu ekonomickou moc a politická práva a výsady.

★

Vztah ekonomického základu k nadstavbovým stránkám tříd

Podstata postavení určité třídy a celá daná třídní struktura, zákonitost její činnosti a změn v ní, je *v jistém smyslu* plně vysvětlitelná rozborem ekonomického základu tříd, rozborem daného výrobního způsobu. Tento rozbor totiž ukáže, kterým směrem, dříve nebo později, s větší či menší intenzitou, půjde i vývoj politiky a ideologie určité třídy, jejích organizací, které psychologické rysy budou sílit a které slábnout. Již v oblasti ekonomických vztahů existuje antagonismus mezi třídami, který se dříve nebo později projeví v jejich uvědomělém jednání, v jejich názorech, v jejich třídním boji. Marx, když ve svém Kapitálu prováděl rozbor ekonomických vztahů mezi třídami kapitalistické formace a zákonitostí vývoje těchto vztahů, mohl vysvětlit celou podstatu kapitalismu pouze z těchto vztahů. Když rozebírá ekonomiku kapitalismu, »podává nejpodrobnější analýzu zákonů fungování této formace a jejího

vývoje. Tato analýza se omezuje jen na výrobní vztahy mezi členy společnosti: Marx, jenž se ani jednou pro objasnění věcí neuchyluje k nějakým momentům ležícím mimo tyto výrobní vztahy, umožňuje poznat, jak se rozvíjí zbožní organizace společenského hospodářství, jak se přeměňuje v kapitalistickou, vytvářejíc antagonistické (antagonistické už v mezích výrobních poměrů) třídy, třídu buržoazie a proletariátu, jak rozvíjí produktivitu společenské práce, a tím přináší takový element, který se dostává do nesmiřitelného rozporu se základy této kapitalistické formace samé.«[39]

Jako je nutno z hlediska obhajoby materialismu proti idealistickým názorům zdůraznit, že existenci a vývoj kapitalistické společnosti je možno vysvětlit z rozboru výrobního způsobu této společnosti, je nezbytné v boji se zjednodušujícími, vulgarizujícími představami zdůraznit, že vysvětlit základ a podstatu třídy ještě neznamená vysvětlit a ukázat profil třídy jako celku. Ekonomická struktura je pouze kostrou, kterou je nutno obalit masem a krví. Ekonomická stránka třídy — její zájmy ekonomické a celá ekonomická třídní struktura — zasahuje přímo i nepřímo, bezprostředně i nejsložitějšími zprostředkováními do všech ostatních oblastí společenského života. Marx se v Kapitálu »neomezil na pouhou „ekonomickou teorii" v obvyklém smyslu, že — ačkoli *vysvětloval* strukturu a vývoj dané společenské formace *výhradně* výrobními poměry — přesto všude a ustavičně zkoumal nadstavby, odpovídající těmto výrobním poměrům, dával kostře maso a krev. „Kapitál" měl takový obrovský úspěch právě proto, že tato kniha... ukázala čtenáři celou kapitalistickou společenskou formaci jako živou — s jejími životními stránkami, s faktickým sociálním projevem třídního antagonismu, vlastního výrobním poměrům, s buržoazní politickou nadstavbou, chránící panství třídy kapitalistů, s buržoazními ideami svobody, rovnosti atd., s buržoazními rodinnými vztahy«.[40]

Vzájemný vztah mezi ekonomickým základem třídy a její nadstavbou je ještě složitější, než je pro biologa vztah mezi kostrou a masem s krví. A jestliže mohl

[39] V. I. Lenin, Spisy, sv. 1, Praha 1951, str. 149.
[40] Tamtéž, str. 149—150.

Marx vysvětlit podstatu kapitalismu, aniž musel se uchylovat k momentům ležícím mimo výrobní vztahy, opačně to učinit nemohl. Jinak je tomu za feudalismu a otrokářství, kde fungování těchto formací není možno vysvětlit bez momentů mimoekonomického donucení; (viz výše v téže kapitole). Mimoekonomické společenské jevy není možno vysvětlit samy ze sebe, zákonitosti jejich vývoje nejsou plně vysvětlitelné bez současného rozboru zákonitostí ekonomických. Znalost ekonomického základu tříd není ovšem zase možno absolutizovat. Kdo zná ekonomickou situaci v dané zemi, ekonomické rozpory a zákonitosti, stupeň rozvoje ekonomického základu tříd, ví pouze, kterým směrem půjde vývoj v oblasti politiky dříve nebo později, s větší či menší intenzitou, nemůže předpokládat nahodilosti, přes které se prosadí nutné tendence, nehledě již na relativní samostatnost nadstavbových jevů, působení mimotřídních vlivů apod.

Příkladem k pochopení úlohy a významu ekonomického rozboru pro předvídání i hranice možností tohoto předvídání v oblasti nadstavbové stránky tříd, v oblasti její ideologie a politiky, ukazuje Leninův rozbor postavení tříd v carském Rusku, uskutečněný v roce 1899 v jeho knize Vývoj kapitalismu v Rusku. Lenin svým rozborem ekonomiky Ruska koncem XIX. století dokázal, že v Rusku nevyhnutelně dojde k buržoazní revoluci, že proletariát bude hrát v této revoluci velkou roli, že revoluce může být více či méně důsledná atd. Proto mohl Lenin napsat v roce 1907 v předmluvě k druhému vydání této knihy: »Rozbor sociálně ekonomického řádu, a tedy třídního složení Ruska, který je podán v tomto spisu na základě ekonomického studia a kritického rozboru statistických údajů, je nyní potvrzován otevřeným politickým vystoupením všech tříd za revoluce ... Ekonomický základ ... těchto jevů je dokázán v této práci.«[41]

Lenin také ukázal základní možnosti, kterými se nutnost přeměn buržoazního charakteru mohla prosadit, a to buď důslednou »americkou cestou«, anebo nedůslednou »pruskou cestou«, kdy se sice také celé agrární zřízení země »stane kapitalistickým, při čemž

[41] V. I. Lenin, Spisy, sv. 3, Praha 1952, str. 19.

si na dlouho uchovává feudální rysy«.[42] Lenin rovněž zdůrazňoval, že prosazení ekonomické nutnosti, vliv ekonomického základu tříd a s ním spjatých zájmů se uskutečňuje přes řadu nahodilostí, že jednotlivé zahrnuje vždy vedle obecných souvislostí i momenty specifické: »Jsou ovšem možné nesmírně rozmanité kombinace prvků toho či onoho typu kapitalistického vývoje, a jenom nenapravitelní pedanti by mohli řešit zvláštní a složité otázky, jež při tom vznikají, toliko pouhými úryvky z té či oné Marxovy úvahy o jiné historické epoše.«[43]

Nadstavbovou stránku tříd, její ideologii a psychologii, její politiku a třídní boj nelze plně a vyčerpávajícím způsobem vysvětlit pouze z momentů jejího ekonomického vývoje. Je to především proto, že tyto jevy mají svou relativní samostatnost. Dále je to proto, že v těchto jevech se promítají i momenty netřídní, národní, všelidské, rasové, že se v nich projevují i nahodilosti atd. Určitá třída se projevuje v mimoekonomické oblasti různými formami. Především je to třídní psychologie a ideologie, dále třídní organizace, které jsou jejím *nástrojem,* činnost těchto organizací a na podkladě třídní ideologie, třídní boj, který *odráží její zájmy.* Dále vzniká *odraz* třídních zájmů, třídního boje v převážně netřídních jevech, jako je například jazyk, přírodní vědy apod. Může jít také o *různé využití* netřídních jevů, jako je technika apod., různými třídami. Odraz může být různě silný, využití větší či menší, uvnitř nástroje určité třídy se mohou projevovat i vlivy jiných tříd, určitá organizace může sloužit více třídám atd.

V oblasti nadstavbové stránky tříd se odrážejí různé stránky a momenty ekonomického postavení třídy a ostatních tříd. Odrážejí se tu ekonomické rozpory mezi třídami, rozpor mezi ekonomickou strukturou daného řádu jako celkem a charakterem výrobních sil, tj. rozvojem techniky a dělby práce, odráží se sepjatost určité třídy s určitým stupněm rozvoje výrobních sil (např. rozdíly psychologie a ideologie malovýrobců a průmyslového proletariátu), kvantitativní růst či zmenšování třídy, růst ekonomického parazitismu atd. Odráží

[42] V. I. Lenin, Spisy, sv. 3, Praha 1952, str. 21.
[43] Tamtéž.

se také celkový konkrétní stav ekonomické základny v určité zemi. »Táž ekonomická základna — táž po stránce hlavních podmínek — může v důsledku nekonečně rozmanitých empirických okolností, přírodních podmínek, rasových poměrů, historických vlivů působících zvnějšku atd., ve svém projevu vykazovat nekonečné variace a gradace, které je možno pochopit jen rozborem těchto empiricky daných okolností.«[44]

Ekonomické postavení třídy určuje tedy i její nadstavbové stránky. Nadstavbové stránky tříd, jejich ideologie, psychologie, jejich organizace působí zpětně na ekonomický základ, upevňují jej a rozšiřují. Následek působí vůči své příčině sám jako příčina. Toto zpětné působení na ekonomické postavení třídy není třídním bojem, neboť nejde o zasahování do ekonomiky a nadstavbových stránek *jiných* tříd. Je to vzájemné působení uvnitř dané třídy, působení mezi její ekonomikou a jejími organizacemi a její psychologií a ideologií. Proveďme si nyní analýzu nadstavbových stránek tříd.

3. NADSTAVBOVÁ STRÁNKA TŘÍD

Mimořádný význam pro pochopení nadstavbové stránky určité třídy je zkoumání materiálního základu různých *zájmů,* které jsou společné pro celou danou třídu, i zájmy jednotlivých vrstev uvnitř tříd, a společné zájmy více tříd. Příslušníci třídy či vrstvy nemusí ovšem správně chápat své základní zájmy, mohou hájit zájmy i nepřátelských tříd, mohou chápat jen své dílčí zájmy a nechápat zájmy základní, chápat zájmy dočasné a nechápat zájmy perspektivně atd. Uvědomělejší část třídy však dříve nebo později začne chápat své základní zájmy a je probojovávat. Třídní zájem tedy není libovolný výtvor hlavy toho či onoho ideologa, nýbrž jeho základ je v postavení třídy v určitém výrobním způsobu, je dán objektivně. »Lidé vždy byli a budou prostoduchými oběťmi klamu i sebeklamu v politice, dokud se nenaučí za nejrůznějšími mravními, náboženskými, politickými a sociálními frázemi, deklaracemi a sliby hledat *zájmy* těch či oněch tříd.«[45]

[44] K. Marx, Kapitál, díl III, sv. 2, Praha 1956, str. 339.
[45] V. I. Lenin, Spisy, sv. 19, Praha 1957, str. 16.

Objektivní základ zájmů určité třídy vyplývá z jejího ekonomického, politického i kulturního postavení. Již postavení třídy a jeho rozbor vytváří určitou situaci, za které existuje možnost různého jednání. Pochopit nezbytnost takového jednání, které relativně nejvěrněji vyjadřuje zlepšení daného postavení třídy, znamená pochopit její nejhlubší zájmy. Zájmy určité třídy jsou výrazem jejího objektivního postavení, především ekonomického. Je proto nutné, jak ukazují výše uvedená Leninova slova, hledat za názory a jednáním tříd a stran určité, především ekonomické zájmy. Nemá proto pravdu Karel Kosík, když prohlašuje, že »představa, která vidí úkol vždy v tom, aby se za politickými, estetickými, filosofickými a jinými názory odhalovalo jejich *skutečné* pozadí, kterým je třídní zájem, povyšuje především za hybnou stránku společenského dění *zájem,* chápe tedy marxismus jako teorii skrytých *motivů* společenského jednání, čímž jej ovšem zařazuje mezi subjektivistické teorie.[46] Ve skutečnosti je nutné hledat a odhalovat skryté třídní zájmy za názory a jednáním tříd a politických stran, ovšem je nutno vidět i objektivní základ těchto zájmů. Subjektivismem by bylo vymýšlení si zájmů, opomíjení jejich spojitosti s celkovým postavením třídy, a ne samé vyhledávání zájmů v pozadí jednání lidí. »Marxisté jsou povinni pátrat po kořenech společenských jevů ve výrobních poměrech, ve kterých musí vidět *zájmy* (podtr. Lenin!) určitých tříd, musí tyto tužby formulovat jako „přání" určitých společenských sil, která narážejí na odpor určitých jiných sil a tříd. Takové pojetí ... odstraní možnost využívat jejich „teorií" k profesorským *nad*třídním úvahám ...«[47]

Zájmy určité třídy nelze zužovat pouze na zájmy ekonomické, zájmy materiální, i když ty jsou nejdůležitější a jejich uspokojení je předpokladem uspokojení i jiných zájmů. Určitá třída má také zájmy politické, zájmy duchovní. Třída, např. proletariát, nebojuje v politicko-kulturní oblasti pouze proto, aby si vytvořila určité podmínky pro prosazení ekonomických zájmů, i když to je první úkol. Pracující nesou za kapitalismu těžce

[46] Viz Filosofický časopis 5/1958, str. 722.
[47] V. I. Lenin, Spisy I, Praha 1951, str. 525.

nejen své hmotn
ke vzdělání, om
nin napsal, že ú
chovní (podtr. -
cující ve vykoři
ponižující posta
práci duševní,
tu. Základním
ekonomických
podmiňuje i změ
to mají ostatní
význam a nesm
ke změnám eko
cialistické dem
má význam nej
urychlení socia
je významné, a
forma hlubšího
jako součást bu
vztahů. Smysle
nismu nesmí t
uspokojování h
harmonický ro
rozvoje celé sp

Zájmy určité
stavbový profil
celkovém, před
se odráží ve vý
boje. Mění se
výrobních sil, n
část může sled
dlouhodobé, zá
ní dočasných z
že ale také být
jování základn
sledujete-li na
ních výbojích,
avšak oddaluje
kterým je odstr
zie. Uvědomění
formou, jak se

[48] Viz V. I. Le

nejen své hmotné postavení, ale i znemožnění přístupu ke vzdělání, omezenost buržoazní demokracie atd. Lenin napsal, že úkolem odborů je hájit materiální a *duchovní* (podtr. — J. S.) zájmy dělnické třídy . . .[48] Pracující ve vykořisťovatelských formacích nesou těžce své ponižující postavení, podceňování fyzické práce proti práci duševní, byrokratismus vykořisťovatelského státu. Základním zájmem je ovšem dosažení určitých ekonomických přeměn, neboť změna výrobního způsobu podmiňuje i změnu celkové situace ve společnosti. Přesto mají ostatní zájmy a jejich uspokojení rovněž velký význam a nesmějí být chápány *pouze* jako prostředek ke změnám ekonomickým. Například prohlubování socialistické demokracie v průběhu budování socialismu má význam nejen pro zvýšení efektivnosti výroby, pro urychlení socialistických ekonomických přeměn, ale je významné, abychom tak řekli, samo o sobě, jako forma hlubšího socialistického vyžití našich pracujících, jako součást budování socialismu v oblasti politických vztahů. Smyslem života budovatelů socialismu a komunismu nesmí také být, jak zdůrazňuje strana, pouze uspokojování hmotných zájmů, nýbrž úsilí o celkový harmonický rozvoj osobnosti v rámci všestranného rozvoje celé společnosti.

Zájmy určité třídy a v závislosti na tom i celý nadstavbový profil třídy se vyvíjí a mění v závislosti na celkovém, především ekonomickém postavení třídy, což se odráží ve vývoji její ideologie, organizací a třídního boje. Mění se zájem, popřípadě stupeň zájmu na rozvoji výrobních sil, na pravdivém poznání atd. Třída nebo její část může sledovat dočasné zájmy a může sledovat své dlouhodobé, základní zájmy. Při tom může být sledování dočasných zájmů ve shodě se zájmy základními, může ale také být s nimi v protikladu, může brzdit probojování základních zájmů. Proletariát nebo jeho část, sledujete-li např. svou buržoazii v jejich koloniálních výbojích, může sice zlepšit dočasně své postavení, avšak oddaluje tak prosazení svých základních zájmů, kterým je odstranění kolonialismu, svržení moci buržoazie. Uvědomění si určitých zájmů *není* ovšem jedinou formou, jak se odráží objektivní postavení třídy v její

[48] Viz V. I. Lenin, Spisy, sv. 32, Praha 1955, str. 16.

ideologii a činnosti, zvláště pak v její psychologii. Postavení dělníka v tovární velkovýrobě se odráží např. v jeho tendenci k ukázněnému, organizovanému boji apod. Samy zájmy se odrážejí různě v různých formách společenského vědomí, např. ve filosofii jako boj materialismu s idealismem.

Jakmile si jednotliví příslušníci třídy začnou uvědomovat, ať již v sebeprimitivnější podobě, své zájmy, třebas i dílčí, vznikají určité, více či méně uvědomělé *snahy* jednotlivých příslušníků třídy a později celých vrstev uvnitř třídy a celých tříd. Lidé si začínají uvědomovat své zájmy, jejich snahy se začnou projevovat v jejich názorech a v jejich praktickém jednání. Třídy si začnou vytvářet určité ideologie a organizace, začínají vést třídní boj.

★

Třídní psychologie

Souběžně s uvědomováním si svých zájmů a ve vzájemném působení s nimi vzniká u určité třídy na podkladě jejího ekonomického postavení a zkušeností z rodícího se třídního boje její *třídní psychologie,* jinak řečeno třídním postavením určená stránka psychologie lidí. Jsou to prožitky, zvyky a sociální pocity, typické pro danou třídu. V psychologii lidí se však odráží vedle jejich třídního postavení i jejich individuální osud, stav nervové soustavy, dědičné vlohy a také jiná společenská určení, jako příslušnost k určitému národu, k určitému povolání atd. Třídními psychickými rysy např. u dělnické třídy jsou rysy, jako je kolektivnost, revolučnost, u buržoazie individualismus apod. Třídní psychologie je odraz ekonomického postavení třídy, jejích zkušeností z třídního boje i z ekonomických vztahů s jinými třídami v té oblasti vědomí, kterou charakterizujeme jako lidské city a nálady (jako je sympatie, opovržení, hněv, hrdost, strach, odvaha, radost, nenávist apod.). Proti tomu třídní ideologií je odraz třídního politického postavení lidí v jejich myšlení, jiné to oblasti lidského vědomí, spjaté s vytvářením a používáním pojmů, soudů a úsudků.

Určité psychické rysy souvisí také se stadiem vývoje, v jakém se určitá třída nachází. Pro nastupující třídy — a to nejen dělnickou třídu, ale i mladou buržoazii či

otrokáře — jsou charakteristické optimismus, víra v budoucnost, touha po poznání, zatímco u upadajících tříd se projevují skepse, pesimismus apod. Již Goethe si všiml, že pro nastupující epochy je charakteristická touha po objektivní pravdě, zájem o věci a dění mimo vlastní osobu, kdežto upadající mají sklon k subjektivismu, k zahledění člověka sama do sebe. Goethe samozřejmě nechápal, že úpadek a rozmach epoch je spjat s úpadkem a rozmachem různých tříd, ani nemohl mít na mysli epochy ve smyslu marxistickém, ve smyslu společensko-ekonomických formací. Přesto jsou však jeho slova poučná. V rozhovoru s Eckermannem řekl v roce 1826: »Prozradím vám něco, co naleznete v životě mnohonásobně potvrzeno. Všecky epochy, které jdou zpět a jsou v rozkladu, jsou subjektivní, a naopak, všechny kupředu kráčející epochy mají objektivní zaměření. Celá naše dnešní doba jde zpět, neboť je subjektivní. Toto nevidíte jen na poezii, nýbrž také na malířství a na mnoha jiných věcech. Každé pořádné úsilí se naopak obrací z nitra ven na svět, jak to vidíte na všech velkých epochách, které skutečně o něco usilovaly a šly kupředu — a všechny měly objektivní ráz.«[49]

Psychické rysy třídy se utvářejí také pod vlivem charakteru výrobních sil, se kterými je určitá třída spjata. Zemědělský proletář má někdy nejen psychické rysy, shodné s ostatními dělníky, ale také některé rysy jako rolník-malovýrobce, spíše podléhá náboženskému vlivu apod.

Psychické rysy existují v podobě často nevyslovených nálad. Dělník např. cítí nenávist k vykořisťovatelům, i když o ní nějak zvlášť nehovoří. Významným pramenem pro zkoumání psychologie jednotlivých tříd je literatura a umění vůbec. Například Olbrachtova Anna proletářka ukazuje mistrným způsobem utváření revolučních psychických rysů u mladé proletářky Anny. Jestliže umění je pramenem pro zkoumání společenské psychologie tříd i národů, povolání, pak zase naopak, bez znalosti společenské psychologie nelze — jak napsal Plechanov — udělat ani krok při zkoumání literatury a umění.

[49] J. P. Eckermann, Rozhovory s Goethem, Praha 1955, str. 139.

Bez znalosti psychologie jednotlivých tříd bychom neměli dělat ani krok také v naší politické praxi. Psychologie určité třídy je významným dokreslením profilu určité třídy. Právě pro typického příslušníka určité třídy je i typická určitá psychologie, která ovlivňuje jeho chování a jednání, jsouc sama určena především objektivními podmínkami existence dané třídy. Lidé se ovšem mohou zbavit určitých psychických rysů a získat jiné. Komunista-revolucionář, pocházející z maloburžoazních vrstev, se může v průběhu své účasti v dělnickém hnutí zbavit psychických rysů, jako je individualismus, sklon k organizační nekázni apod., které jsou typické pro maloburžoazní inteligenci. Spolu s psychickými rysy mění pochopitelně i své názory, psychické rysy mají ovšem obvykle větší setrvačnost. K otázkám psychologického přerodu jsou pozoruhodná slova soudruha Mao Ce-tunga: »Mohu vám zde povědět ze své zkušenosti něco o tom, jak se měnily mé vlastní názory. Býval jsem také studentem a ve škole jsem si osvojil studentské mravy. Zdálo se mi naprosto nemožné, že bych mohl vykonat sebemenší fyzickou práci, například přehodit si přes záda své vlastní zavazadlo v přítomnosti studentů, kteří neuměli nic pořádně vzít do ruky. Tehdy se mi zdálo, že jediní čistí lidé na světě jsou intelektuálové a že dělníci a rolníci jsou ve srovnání s nimi špinaví. Byl bych si proto oblékl šaty vypůjčené od kteréhokoli intelektuála, protože jsem se domníval, že jsou čisté. Nebyl bych si však oblékl šaty dělníka nebo rolníka, neboť jsem je pokládal za špinavé. Když jsem se stal revolucionářem, žil jsem mezi dělníky, rolníky a vojáky revoluční armády. Ponenáhlu jsem je začal poznávat a oni začali postupně poznávat i mne. Teprve tehdy jsem od základu změnil své buržoazní a maloburžoazní názory, které mi vštípila buržoazní škola. Tehdy, srovnávaje intelektuály, kteří dosud neprošli ideovým přerodem, s dělníky, rolníky a vojáky, pochopil jsem, že tito intelektuálové jsou nečistí a že nejčistšími lidmi jsou dělníci a rolníci. I když mají ruce černé a na nohou dobytčí hnůj, jsou čistší než buržoazní a maloburžoazní inteligence. Takto se ve mně udála změna názorů, a já přešel z jedné společen-

ské třídy do druhé, splynul jsem s touto druhou třídou.«[50]

Psychické rysy spjaté s určitou třídní příslušností nelze spojovat s nějakými zděděnými osobními vlastnostmi, nelze je považovat snad za určité osobní charakterové vady či přednosti. Třídní psychické rysy jsou produktem životní zkušenosti lidí, produktem objektivních podmínek, které si jednotlivec nevybral a většinou ani nemohl sám zvolit. Musí proto komunistická strana ve své kádrové politice v období diktatury proletariátu vycházet z pravděpodobnosti, že u dělníků budou právě ony psychické rysy, jako revolučnost, politická pevnost, které jsou nezbytné například pro práci ve stranickém aparátu. Přitom psychické rysy, které jsou charakteristické pro typického revolučního dělníka, nezískají se za krátkou dobu a všude ve stejném rozsahu. Lenin napsal v roce 1922: »Je nesporné, že naše strana podle většiny svého členstva není nyní dost proletářská ... Od války se stalo složení továrních dělníků v Rusku mnohem méně proletářským než dříve, neboť za války šli pracovat do továren ti, kdo se chtěli vyhnout vojenské službě ... Dále je třeba uvážit, že dnes je nesmírně lákavé vstupovat do vládní strany ... Přinese-li nám janovská konference nový politický úspěch, pak nával maloburžoazních a všemu proletářskému přímo nepřátelských živlů do strany nesmírně vzroste. Půlroční kandidátská lhůta pro dělníky není v žádném případě s to zastavit tento nával, neboť ... mnohým ... živlům nedělá v našich poměrech vůbec žádné potíže, aby se staly dělníky ... musíme značně prodloužit kandidátské lhůty, a jestliže ponecháme šest měsíců pro dělníky, je naprosto nutné, nechceme-li klamat sebe i jiné, stanovit pojem dělník tak, aby se jím rozuměli jedině ti, kdo si opravdu svým životním postavením osvojili proletářskou *psychologii* (podtrhl J. S.). A to není možné, nepracují-li dlouhá léta v továrně, ne z nějakých postranních úmyslů, nýbrž proto, že to vyplývá z podmínek jejich ekonomického a sociálního postavení.«[51]

[50] Mao Ce-tung, Vybrané spisy, sv. IV, Praha 1957, str. 102.
[51] V. I. Lenin, Spisy, sv. 33, Praha 1955, str. 253—254.

Třída na podkladě určitého ekonomického postavení a s ním spjatých zájmů a snah získává určité poznatky a vytváří si v průběhu boje s jinými třídami určité názory, teorie, na své postavení, na postavení jiných tříd a vrstev, vůbec na situaci ve společnosti a na svět jako celek. Souhrn těchto ekonomických, politických, právních, morálních, filosofických, uměleckých a náboženských názorů určité třídy tvoří *ideologii* dané třídy. Názory filosofické a náboženské tvoří světový názor určité třídy, který je součástí její ideologie.[52]

Určitá třída vzniká spolu se vznikem určitého výrobního způsobu. Je třídou vůči jiným třídám v důsledku svého odlišného postavení v celkovém systému společenského hospodářství. Sama ale ještě nemá vědomí o své existenci v podobě své ideologie, svých třídních názorů, její příslušníci naprosto podléhají ideologii jiných tříd. Ideologie určité třídy nevzniká naráz, nýbrž v závislosti na stupni rozvoje jejího ekonomického základu, na zkušenostech ze srážek s jinými třídami, na hloubce poznání jejich ideologů atd. Marx to ukazuje na příkladu vývoje proletariátu: »Ekonomické podmínky proměnily nejdříve širokou masu obyvatel v dělníky. Vláda kapitálu vytvořila pro tuto masu společnou situaci, společné zájmy. A tak tato masa je již třídou proti kapitálu, není však ještě třídou sama pro sebe. V boji . . . se tato masa stmeluje, ustavuje se jako třída sama pro sebe. Zájmy, které obhajuje, stávají se zájmy třídními.«[53]

Vytvoření ideologie určité třídy je procesem myšlení, procesem poznání, kdy třída vystupuje jak jako subjekt, uskutečnitel poznání, tak spolu s celou situací ve společnosti jako objekt, předmět poznání. »Právě tak jako poznání člověka odráží nezávisle na něm existující přírodu, tj. vyvíjející se hmotu, tak i *společenské poznání* člověka (tj. různé názory a teorie filosofické, náboženské, politické apod.) odrážejí *ekonomickou strukturu* společnosti. Politické instituce jsou nadstavbou nad ekonomickou základnou . . . Marxova filosofie je dovršený filosofický materialismus, který dal

[52] Rozdíly mezi jednotlivými ideologickými názory z hlediska formy odrazu atd. jsou předmětem prací a přednášek o formách společenského vědomí.

[53] K. Marx, Bída filosofie, Praha 1950, str. 146.

lidstvu, zejména pak dělnické třídě, mocné nástroje poznání.«[54]

Proces poznání určité třídy je procesem zobecňování jejích zkušeností ideology a vůdci třídy, ať již jsou příslušníky této třídy, nebo pocházejí z jiných vrstev. Výrazně to vidíme na rozvoji proletariátu, na vývoji dělnického hnutí v jednotlivých zemích. »V počátečním období své praxe — v období ničení strojů a živelného boje — byl proletariát ve svém poznání kapitalistické společnosti teprve na stupni smyslového poznání a poznával jen jednotlivé stránky a vnější spojitosti různých jevů kapitalismu. V této době byl proletariát ještě takzvanou „třídou o sobě". Avšak když nastoupilo druhé období praxe proletariátu — období uvědomělého a organizovaného hospodářského a politického boje — když mnohotvárná zkušenost, získaná z praxe, zkušenost získaná v dlouholetém boji, byla vědecky zobecněna Marxem a Engelsem, když byla vytvořena marxistická teorie, která vychovává proletariát a která naučila proletariát chápat podstatu kapitalistické společnosti, chápat vykořisťovatelské vztahy, vznikající mezi společenskými třídami, chápat dějinné úkoly proletariátu — tehdy se stal proletariát „třídou pro sebe".«[55]

Poznání určité třídy, její ideologie, právě proto, že je to *poznání* společnosti, života, který je neustále v pohybu, nemůže nikdy být poznáním ukončeným, není nikdy přesnou a ideální fotografií všech zájmů, snah a všech stránek postavení dané třídy. To platí i o názorech, které během třídních bojů a vývoje společnosti vůbec si vytváří marxistická strana a její ideologové. Jako je proces, dění, pohyb a vývoj ekonomickým základem třídy, je tomu podobně i s nadstavbovými stránkami třídy, v daném případě s její ideologií. Avšak mezi pohybem a vývojem ekonomického základu třídy a vývojem jejího poznání, její nadstavbové stránky, není ani u proletariátu, vedeného marxistickou stranou, absolutní totožnost. Vývoj nadstavbové stránky tříd je proto vždy jen více méně přibližným odrazem vývoje ekonomického základu tříd. Analyzovat profil třídy

[54] V. I. Lenin, Spisy, sv. 19, Praha 1957, str. 13.
[55] Mao Ce-tung, Vybrané spisy, sv. I, Praha 1953, str. 404.

v oblasti nadstavbových jevů v jeho celku znamená brát tento moment vztahů mezi ekonomickou třídní strukturou a nadstavbovými jevy tříd v úvahu. Engels popisuje, jak marxisté, uskutečňujíce za proletariát poznávání, tedy pohyb, existenci třídy v oblasti politických a jiných názorů, teorií, vypracovávají své poznatky v průběhu vývoje událostí:

»Při posuzování běžných denních příhod i složitějších událostí nebudeme se nikdy moci dobrat až *konečných* hospodářských příčin ... abychom mohli pro každý libovolný okamžik vyvodit všeobecný závěr z rozmanitě spletených a stále se měnících činitelů, z nichž nejdůležitější mimo to často působí po dlouhou dobu skrytě, než se náhle násilně provalí na povrch. Jasný obraz hospodářských dějin určitého období nelze nikdy získat současně s událostmi, nýbrž jen dodatečně, po sebrání a utřídění látky ... Při posuzování běžných událostí jsme proto příliš často nuceni považovat jeden nejvíce rozhodující faktor za konstantní, brát hospodářský stav, zjištěný na počátku příslušného období, jako daný a neměnný pro celé období, nebo přihlížet jen k takovým změnám tohoto stavu, které samy vyplývají ze zřetelně patrných událostí a jsou tedy rovněž zřetelně patrné.«[56]

Jiné je to samozřejmě při vypracovávání *základních* pouček ideologie proletariátu, kde moment relativnosti určité objektivní pravdy je mnohem menší a kde základní poznatky plně odpovídají určitému společenskému jevu a vyčerpávají jej. Ovšem k nadstavbové stránce třídy patří nejen její základní ideje, ale i činnost, pohyb v oblasti nadstavbových jevů, probíhající každodenně. Praktická i teoretická činnost, probíhající nepřetržitě, to je způsob existence třídy, to je třída sama. Třída, to je jednání příslušníků třídy, kteří se nacházejí v určitých podmínkách a prostředí. Přičemž praktická činnost dává podněty a prověřuje teoretické názory třídy, ideologie pomáhá třídě ujasnit si její zájmy a sjednotit se jako třída.

Na rozdíl od dělnické třídy jsou ještě mnohem složitější vztahy mezi ekonomickým základem a *ideologií*

[56] K. Marx - B. Engels, Vybrané spisy, sv. I, Praha 1954, str. 115—116.

u ostatních tříd, ať již v minulosti či v současnosti. Zde moment pravdivosti byl mnohem menší, například u mladé buržoazie. Celkové podmínky té doby konec konců nedovolovaly vznik důsledné vědy o společnosti. U vykořisťovatelských tříd minulosti ani nemohl být zájem o vědecké, důsledné zrcadlení objektivních procesů postavení třídy v jejich ideologii, protože by museli ukázat svůj vlastní profil jako vykořisťovatelů. Ideologie měla v minulosti často náboženskou formu, politickoprávní aj. názory byly vpleteny do náboženských názorů. Proces vývoje »třídy o sobě« v »třídu pro sebe« je nutno proto brát historicky konkrétně. Pro třídy minulosti — například otrokáře, buržoazii, nevolníky atd. — bylo jejich vytváření poznatků o svém postavení a světě jako celku i vznikem nevědecké, do náboženského roucha zahalené ideologie, prostě vytvořením ideologie vůbec. Charakterizovat tedy celkový profil tříd minulosti, nejen jejich ekonomické postavení, ale i jejich nadstavbovou stránku, je velmi obtížné.

Někdy bývá vyslovován názor, že o momentech pravdivého poznání v ideologii se nedá hovořit dost dobře u jiných tříd v minulosti. Vychází se z toho, co napsal Engels o rozdílech mezi předsocialistickou společností a socialismem. »Anarchie uvnitř společenské výroby je nahrazena plánovitou uvědomělou organizací... Tím teprve se člověk v určitém smyslu definitivně odlučuje od říše zvířecí, přechází ze zvířecích podmínek životních do skutečně lidských... Objektivní, cizí síly, jež dosud ovládaly dějiny, se dostávají pod kontrolu lidí samých. Teprve pak budou lidé s plným vědomím dělat sami svoje dějiny, teprve pak budou společenské příčiny, uvedené jimi v pohyb, mít převážně a stále více účinky jimi chtěné. Je to skok lidstva z říše nutnosti do říše svobody.«[57]

Jestliže je z hlediska marxismu svoboda poznanou nutností, a o skoku z říše nutnosti do říše svobody se dá hovořit teprve po vzniku marxismu, po svržení kapitalismu, pak by snad plynulo z Engelsových slov, že lidé neměli a nemohli mít určité relativně pravdivé *poznatky* o zákonitostech vývoje společnosti před vznikem marxismu. Ve skutečnosti má Engels na mysli

[57] B. Engels, Anti-Dühring, Praha 1952, str. 244.

základní, kvalitativní změnu, pokud jde o poznání a také praktické uplatnění poznatků o společenském vývoji. Momenty pravdivých poznatků byly i v ideologiích minulosti, i v těch ideologiích, které byly propleteny do názorů náboženských, které měly náboženské roucho. Platí proto plně názor, vyslovený Stalinem, že »lidé mohou objevit tyto zákony, poznat je, prostudovat je, přihlížet k nim při svém jednání, využívat jich v zájmu společnosti, nemohou je však změnit nebo zrušit.«[58] Na přímý dotaz A. I. Notkina, zda tato poučka snad platí jenom pro socialismus a komunismus, odpovídá Stalin: »To je nesprávné. Například v epoše buržoazní revoluce ve Francii využila buržoazie proti feudalismu známého zákona o závazném souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil, svrhla feudální výrobní vztahy, vytvořila nové, buržoazní vztahy ... ekonomické procesy, ekonomické zákony jsou využívány v zájmu společnosti v té či oné míře nejen za socialismu a komunismu, ale i za jiných formací.«[59]

Tyto momenty relativně pravdivých poznatků v ideologii jednotlivých tříd v minulosti i v období živelného rozvoje dělnického hnutí jsou momenty, prvky *uvědomělosti.* Jsou to momenty a prvky svědčící o tom, že i ve vývoji tříd minulosti vznikaly uvědomělé prvky, které nikdy nenabyly charakteru důsledně vědeckého, nevedly ke vzniku důsledné vědy o společnosti. Proto jakmile určitá třída si začala vytvářet svou ideologii, je to z hlediska této třídy tendence k přechodu od stadia živelnosti do stadia uvědomělosti, tendence, která zůstala v minulosti vždy více či méně tendencí, neboť vlivem celkové situace ve společnosti nemohla vzniknout plná, důsledná uvědomělost, uvědomělost, která vytváří totožnost vědy a ideologie, vytváří situaci, že ideologie je vědou, jako je tomu u marxismu, který je vědeckou ideologií. O tom, že i předmarxistické ideologie dovedly udělat nemalý krok směrem k ideologii vědecké, svědčí například rozvoj buržoazní anglické ekonomie. O anglické klasické buržoazní ekonomii hovoří dokonce Marx v doslovu k druhému vydání Kapitálu jako o vědě. »Pokud je politická eko-

[58] *J. V. Stalin,* Ekonomické problémy socialismu v SSSR, Praha 1955, str. 6.

[59] Tamtéž, str. 47—48.

nomie buržoazní ... může zůstat *vědou* (podtrhl J. S.) jen dotud, dokud třídní boj zůstává latentní nebo propuká jen v ojedinělých projevech.«[60] Podobně i buržoazní sociologie, která existuje vedle marxismu, jsouc součástí buržoazní ideologie, dovede i dnes postřehnout určité dílčí poznatky, i když o ní jako celku platí slova Marxova, pronesená o buržoazní ekonomii po Ricardovi, tj. v době postupného rozvoje třídního boje mezi proletariátem a buržoazií: »Teď už nešlo o to, zda ta či ona poučka je správná, nýbrž o to, zda je kapitálu užitečná nebo škodlivá, pohodlná nebo nepohodlná, zda je protipolicejní či ne. Na místo nezištného zkoumání nastoupilo placené hašteření, namísto nezaujatého vědeckého bádání zaujatá, podlézavá apologetika.«[61]

Rozdíl mezi ideologií vědeckou, marxistickou a ideologiemi předmarxistickými není tedy absolutní, i když jde o zásadní, kvalitativně různé stupně ve vývoji ideologií. I v ideologii předmarxistické byly momenty pravdivých poznatků a v ideologii marxistické jsou jednotlivé pravdy podmíněny jak vývojem objektu, tak i stupněm poznání podstaty. Jestliže na jedné straně musíme bojovat proti pojetí, které staví proti absolutní pravdivosti marxismu absolutní omylnost nemarxistických a předmarxistických ideologií, na druhé straně je nutno vidět kvalitativní rozdíl mezi marxismem a ostatními ideologiemi právě z hlediska stupně pravdivosti. Předmarxistické a nemarxistické ideologie, existující vedle marxismu, jsou na rozdíl od vědecké ideologie marxismu ideologií nevědeckou, jsou takzvaným »falešným vědomím«. Právě tuto nemarxistickou ideologii má na mysli Engels, když hovoří o ideologii jako o falešném vědomí. Tato ideologie je falešným vědomím za druhé proto, že určitý ideolog neví anebo si nechce přiznat, že je ideologem, tj. že vyjadřuje určité ekonomické zájmy ve svých teoriích, že některé třídě svými teoriemi slouží.

»Ideologie je proces, který koná takzvaný myslitel sice s vědomím, avšak s vědomím falešným. Skutečné hybné síly, které jej uvádějí do pohybu, mu zůstávají neznámy; jinak by to nebyl ideologický proces. Vy-

[60] K. Marx, Kapitál, díl I, Praha 1954, str. 22.
[61] Tamtéž, str. 23—24.

myšlí si tedy falešné nebo zdánlivé hybné síly. Jelikož je to proces myšlení, odvozuje jeho obsah i formu z čistého myšlení buď svého vlastního, nebo svých předchůdců. Pracuje výhradně s myšlenkovou látkou, kterou bez okolků přijímá jako vytvořenou myšlením a v níž jinak už dále nepátrá po působení vzdálenějšího procesu nezávislého na myšlení... Ovšem, na tento vývoj mohly působit jako spoluurčující příčiny i vnější skutečnosti, které přináležejí k dané nebo jiné oblasti, avšak tyto skutečnosti jsou přece podle mlčky přijatého předpokladu opět jen pouhými plody myšlenkového procesu, takže zůstáváme stále ještě v okruhu pouhého myšlení, jež šťastně strávilo i nejtvrdší fakta.«[62]

Na stupeň »falešnosti« ideologie má zvláště vliv taková okolnost, jako je rostoucí parazitismus třídy. Upadající třídy mají vždy silnější tendenci zastírat si skutečnost, tendenci útěku od skutečnosti v umění, tendenci k idealismu ve filosofii, tendenci k odmítání pravdy. Lenin napsal v roce 1921 o mezinárodní buržoazii: »... naše hodnocení, pojaté v širokém měřítku, je správnější než jejich hodnocení. A to ne proto, že u nich nejsou lidé, kteří dovedou správně uvažovat, naopak, u nich je jich víc než u nás — nýbrž proto, že nemůže správně uvažovat ten, kdo je na cestě k záhubě.«[63]

Poznání určité třídy, vytváření její ideologie, neuskutečňuje se nikdy naráz, nýbrž postupně. Proto *má každá třída různé ideologie,* v závislosti na stupni rozvoje dané společnosti jako celku. Vidíme to například na vývoji politicko-právních názorů buržoazie, které připravovaly buržoazní revoluce. Jaký je rozdíl ve stupni vyzrálosti ideologie anglické buržoazní revoluce a ideologie francouzské buržoazní revoluce! Podobně je tomu i s proletariátem. Jeho vznik a první krůčky v historii doprovázel vznik různých živelných názorů a někteří velcí myslitelé té doby vytvořili různé socialisticko-utopistické teorie. Teprve v době rozvinutého kapitalismu vzniká marxismus. Marx ukázal, že jako buržoazní ekonomové jsou představiteli buržoazní třídy, tak jsou »komunisté teoretiky třídy proletářské. Pokud

[62] K. Marx-B. Engels, Vybrané dopisy, Praha 1952, str. 412.
[63] V. I. Lenin, Spisy, sv. 33, str. 148—149.

není proletariát ještě dosti vyvinut, aby se ustavil ve třídu, pokud sám boj proletariátu s buržoazií nemá proto ještě politický ráz a pokud produktivní síly ještě nejsou uvnitř buržoazie samé vyvinuty natolik, aby bylo možno třeba nejasně rozeznati nezbytné hmotné podmínky pro osvobození proletariátu a pro vytvoření nové společnosti, jsou tito teoretikové toliko utopisty.«[64]

Různé ideologie vznikají dále u jedné a téže třídy proto, že existují různé vrstvy uvnitř tříd, které mají své zájmy, vedle společných zájmů třídy jako celku. Dále vznikají proto, že určitá třída, lépe řečeno její vůdci, politikové a ideologové mají různé názory na řešení úkolů, které před třídou stojí, různě hluboce chápou situaci atd. (např. indická buržoazie).

Jestliže hovoříme o různých názorech, různých ideologiích určité třídy, máme prozatím na mysli ideologie odpovídající jejím zájmům, ne ideologie, které pronikají do řad třídy od jiných tříd. Různé ideologie v rámci jedné třídy mají ovšem něco obecného, společného, jsou variantami ideologie stejného typu. V rámci buržoazní ideologie jsou to například ideologie buržoazně liberální na rozdíl od fašistických, v kapitalistickém Československu byl rozdíl mezi ideologií masarykismu a ideologií agrarismu či stříbrňáctví apod.

Jinou otázkou je vliv cizí ideologie na myšlení příslušníků určité třídy. Třída poznává své postavení, vytváří si svou ideologii přes jednotlivé lidi, přes příslušníky třídy. Poznání určité třídy je proces postupný také v tom smyslu, že ne všichni příslušníci třídy si ihned osvojí ideologii, která odpovídá jejich zájmům a postavení. Je proto nutno pečlivě *rozlišovat třídní podstatu určité ideologie a třídní nositele určité ideologie.* Masarykismus byl a je svou třídní podstatou buržoazní ideologií. Avšak nositeli této ideologie, mimo jiné také vlivem její rafinovanosti, byli v minulosti a do jisté míry jsou i dnes pracující inteligence, rolníci i dělníci. Třídní podstata ideologie je dána tím, zájmy které třídy či vrstvy určitá ideologie hájí. Nositelem je pak ta třída či její část nebo i skupina tříd a vrstev, které mají ve svém vědomí tuto ideologii, které jsou pod jejím vlivem. Nositelem cizí ideologie bývají především třídy ovlá-

[64] K. Marx, Bída filosofie, Praha 1950, str. 94.

dané, neboť vládnoucí vrstvy pomocí svých prostředků, propagandy i nátlaku, zajišťují podmínky pro šíření své ideologie.

Pro revoluční dělnické hnutí má velký význam rozlišovat různé ideologické proudy například uvnitř buržoazie i rozlišovat třídního nositele a třídní podstatu ideologie. Na podkladě různých ideologických proudů uvnitř buržoazie vznikají rozpory, kterých je možno v boji s buržoazií využít. Rozlišení nositele ideologie od její podstaty umožňuje rozlišit, kdo je pouze pod vlivem, v rozporu se svými skutečnými zájmy, koho je tedy možno přesvědčit, a kdo svými názory reprezentuje i své postavení, své zájmy, kdo tedy chce určitou ideologii zastávat, protože to vyhovuje jeho zájmům, ať jde o pravdu či ne.

Ideologie určité třídy procházela vývojem především v závislosti na vývoji ekonomického postavení třídy, působí ovšem i vliv intenzity třídního boje, vliv relativního samovývoje ideologie v důsledku prohlubování poznání apod. Proto vidíme, že v minulosti třída, která byla v době svého nástupu pokrokovou, se stala v době úpadku řádu třídou reakční, jak ekonomicky, tak i svou ideologií. Přitom je nutno brát v úvahu nerovnoměrnost vývoje. Buržoazie v USA a buržoazie v koloniální zemi, která se v současné době dává na cestu kapitalistického vývoje, není jedno a totéž. I když z hlediska celosvětového je již buržoazie v úpadku, v těchto zemích se teprve rodí v boji s feudalismem, který se spojuje s úpadkovou buržoazií koloniálních metropolí.

Ideologii určité třídy či vrstvy vytvářejí na podkladě zkušeností a živelně vznikajících názorů příslušníků dané třídy její vůdcové, politikové, ideologové, kteří pak zpětně tuto ideologii vnášejí do třídy. Tito ideologové, vůdcové, politikové mohou pocházet i z jiné třídy. Je známo, že řada ideologů a politiků mladé buržoazie pocházela z řad šlechty, později i z řad maloburžoazie a dělníků, podobně zase zakladatelé marxismu Marx a Engels pocházeli z řad buržoazní inteligence. Rozhodující ovšem není třídní původ ideologa a politika, nýbrž třídní pozice, ze které vytváří svou ideologii či uskutečňuje politiku. Průvodce v Postupimi u Berlína, kde se v roce 1945 konala známá postupimská konference velmocí, vypráví návštěvníkům

následující příhodu: »Ministr zahraničních věcí Velké Británie Bevin, původem dělník, řekl prý ministru zahraničních věcí SSSR Vyšinskému, který pocházel z neproletářských vrstev: „My dva se nemůžeme domluvit, protože já jsem dělník a vy jste šlechtic.“ Vyšinský prý mu na to odpověděl: „My jsme oba svou třídu zradili. Vy dělnickou, já vykořisťovatele.“« Na přesnosti interpretace rozhovoru nezáleží, podstata věci je zde však vyjádřena znamenitě.

Ideologie a psychologie třídy

Ideologie určité třídy se vzájemně proplétá s její třídní psychologií. Psychologie třídy nebo vrstvy se odráží v její ideologii a ideologie zase upevňuje určité psychické rysy a jiné se snaží odstranit. Například ekonomickým postavením podmíněná konzervativnost dělnické aristokracie, jakožto rys její psychologie, má svůj výraz v jejích reformistických názorech a naopak. Dnes se naši třídní nepřátelé u nás snaží konzervovat u pracujících přežitky individualismu a jiné podobné psychické rysy, neboť vědí, že tím prodlužují život i buržoazní ideologii. Šířením buržoazní ideologie se snaží konzervovat individualismus apod. Marxismus pěstuje u dělnické třídy takové psychické rysy, jako je revolučnost, novátorství, kolektivnost, a bojuje s rysy konkurenčního boje, cechařstvím apod. Tyto kladné psychické rysy umožňují zase marxismu pronikat do řad dělnické třídy mnohem snadněji než třeba do řad chudého rolnictva.

Vzájemná dialektická souvislost ideologie a psychologie dané třídy neznamená, že snad psychologie třídy má svůj hlavní zdroj v ideologii nebo že je správné vyvozovat určitou ideologii především z psychologie. Ideologie a psychologie dané třídy mají svůj společný základ v ekonomickém postavení třídy, obojí jsou produktem — i když ne mechanickým — tohoto ekonomického postavení.

Určitá ideologie je především produktem ekonomického postavení třídy, i když nepochybně existuje i vliv psychických rysů, typických pro danou třídu, na ideologii dané třídy. V roce 1926 vystoupil bývalý představitel Internacionály mládeže a jeden z předválečných vedoucích II. internacionály Hendrik de Man s názory, popírajícími určující význam ekonomického postavení třídy při vzniku její ideologie, vystoupil s ná-

zory, ve kterých se zřekl marxismu. Stal se tak jedním z představitelů — vedle Leona Bluma aj. — pravicového socialismu, který na rozdíl od revizionismu se otevřeně zříkal marxismu. Hendrik de Man hledá zdroj socialistických názorů, utopických, marxistických, reformistických aj. v psychologickém rozpoložení jeho tvůrců. »Zvláštní ráz a různost teorií můžeme pochopit pouze psychoanalýzou intelektuálních motivů, z nichž pramení názory každého jednotlivého socialistického myslitele nebo aspoň každého původního socialistického myslitele.«[65]

Podle Mana i dělníci docházejí k víře v socialistické ideje přes citové, psychické stavy. Tak tomu ovšem skutečně je, že dělníci na podkladě svého materiálního postavení za *kapitalismu* docházejí živelně k určitým socialistickým tendencím. Ovšem Man jejich psychologickou tendenci k idejím socialismu nevyvozuje z jejich postavení za kapitalismu, nýbrž zase z psychologického rozpoložení, načerpaného pracujícími v minulosti. Je to snaha renegáta odvést pozornost od kapitalistické skutečnosti, která produkuje revolučnost, rozhořčení dělníků, do minulosti. »Socialistické dělnické hnutí není výsledek kapitalismu, nýbrž následek vlivu kapitalismu na mravní a právní cítění doby předkapitalistické. Toto cítění má svůj *hlavní* (podtrhl J. S.) základ ve feudalismu, v období výroby rukodílné, v etice křesťanství a právních řádech demokracie.«[66] Přestože lidé Manova typu odmítají určující vliv kapitalistické současnosti na přijímání socialistických idejí dělníky, doporučují buržoazii, aby prováděla vhodné reformy tohoto kapitalismu, které by brzdily revolučnost dělníků a odváděly je od socialistické, revoluční ideologie. V koutku své duše přece jenom tuší, že ne bída »prvotních křesťanů«, ale realita kapitalismu je příčinou *hlavní,* která dříve nebo později přivádí dělníky k přijetí ne jakékoliv »socialistické« ideologie, nýbrž marxismu...

★

Třídní organizace

Jednotlivé třídy si vytvářejí na podkladě svých ideologických názorů, podmíněných jejich ekonomickým

[65] Hendrik de Man, Duch socialismu, Praha 1928, str. 31.
[66] Tamtéž, str. 42.

postavením, v boji s jinými třídami, své třídní organizace. Tyto třídní organizace jsou celou svou strukturou a náplní činnosti v podstatě zaměřeny k prosazování zájmů, snah a cílů určitých tříd nebo skupin tříd, či vrstev uvnitř tříd. K takovým organizacím patří stát, politické strany apod. Vedle toho existují organizace, které vedle svého poslání být nástrojem v třídním boji plní i určité jiné funkce, organizují lidi z hlediska jiných zájmů, než jsou zájmy třídního boje. V těchto organizacích se pak proplétávají zájmy třídní s jinými zájmy, třída přes tyto jiné zájmy přitahuje své příslušníky k pochopení třídních zájmů. K takovým organizacím patří například tělovýchovné organizace, jako byl Sokol pro buržoazii v Československu, různé organizace kulturní apod. Je tomu analogicky jako u ideologie, kdy například v dějinách filosofie se nedá hovořit o filosofii určitých tříd, nýbrž pouze o odrazu třídních zájmů a snah, třídního boje ve vývoji filosofie, jejíž vývoj ovšem není vysvětlitelný pouze odrazem třídního boje. Výjimkou je dialektický materialismus, který je plně filosofií dělnické třídy, který je obrazně řečeno »dělnickou třídou« v oblasti filosofie. Ovšem ani jeho vývoj není pouhou reprodukcí třídních bojů proletariátu. V některých zájmových organizacích, jako jsou různé pěstitelské spolky, zahrádkáři apod. převažují většinou zájmy netřídní, tyto organizace nelze považovat za součást profilu určité třídy, jako je tomu se státem či politickými stranami. U těchto organizací se dá hovořit pouze o určitém odrazu třídních zájmů a třídního boje.

Stát

Třída, která ovládá hlavní výrobní prostředky, si musí dříve nebo později vytvořit pro ochranu svého vlastnictví a pro udržení celého daného řádu *stát*. Stát je organizací a nástrojem vládnoucí třídy. Ztráta státní moci znamená pro třídu dříve nebo později i ztrátu ekonomického postavení. V tomto smyslu má politika prvenství před ekonomikou. Hospodářsky vládnoucí třída je i politicky vládnoucí třídou. Třída vede pomocí státu třídní boj proti ovládaným třídám, a to jak násilnými, tak ideovými a organizačními prostředky. Pomocí státu i jiných organizací utváří své vztahy k třídám jiných národů a států. I ve vykořisťovatelských společenských řádech může vládnoucí třída za jistých

situací pomocí státu dělat opatření, která jsou v zájmu i tříd ovládaných, jako je stavba zavlažovacích zařízení apod., která jsou ovšem především v zájmu třídy vládnoucí, dělá pod tlakem mas i určité ústupky. Stát je svou podstatou nástrojem vládnoucí třídy, je konec konců touto vládnoucí třídou samou v oblasti nadstavby, alespoň co do činnosti. V jeho aparátu pracují ovšem lidé různého původu. V třídní společnosti je vždy jedna třída vládnoucí, a není vládnoucí třídy bez státu.

Vznikají ovšem v dějinách situace, kdy stát po jistou dobu může dělat politiku lavírování mezi určitými třídami, například mezi buržoazií a feudály, které jsou obě třídy vykořisťovatelské. Engels ukázal, že se »vyskytují období, kdy bojující třídy jsou téměř v rovnováze, takže státní moc jako zdánlivý zprostředkovatel nabývá na čas jakési samostatnosti proti oběma. Tak absolutní monarchie XVII. a XVIII. století, kde jsou šlechta a měšťanstvo vzájemně vyváženy«.[67] Takováto situace ovšem neexistuje dnes v kapitalistických zemích, zde byrokracie nestojí nad bojem kapitalistů s dělníky, nýbrž je nástrojem buržoazie. Proto jsou v rozporu se skutečností názory jugoslávského revizionismu, který tvrdí, že dnes je analogická situace jako v osmnáctém století.

Spolu se státem má vládnoucí třída i své *právo,* ve kterém se zakotvují její zájmy. Lenin ve své definici tříd uvádí vedle ekonomických znaků tříd zajištění a vytčení poměru lidí k výrobním prostředkům v zákonech, tj., že vlastnické poměry se odrážejí v nadstavbě.

Politické strany

Jednotlivé třídy a vrstvy uvnitř tříd si vytvářejí — zvláště za kapitalismu — jako nástroj pro prosazování svých zájmů a cílů politické strany. Pokud existovaly zárodky politických stran za otrokářství a feudalismu, vyjadřovaly vesměs různé zájmy tříd a vrstev vládnoucích, anebo alespoň svobodných, a jen výjimečně otroků a nevolníků. Plně se rozvíjejí politické strany až za kapitalismu. Buržoazní sociologové dělí politické strany podle různých kritérií, směšujíce momenty druhořadé a otázky základní. Lidé se podle nich seskupují nejen podle ekonomických zájmů a snah, ale prý i po-

[67] K. Marx - B. Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1954, str. 329

dle shodných rysů temperamentu, jako je konzervatismus, umírněnost, radikalismus, podle světového názoru, náboženského vyznání, národní příslušnosti, podle vlivu a »kouzla« určitého vůdce apod. Ve skutečnosti nepochybně při seskupování lidí do politických stran mají svůj význam i tyto okolnosti, a buržoazii se také daří zastírat podstatu politiky jednotlivých stran za kapitalismu národnostními, náboženskými a jinými rozpory. Marxismus na rozdíl od těchto idealistických názorů, které hledají základ rozdílů mezi stranami v oblasti jiných nadstavbových jevů, vychází ze skutečných nejpodstatnějších vztahů, totiž z ekonomických zájmů a postavení tříd a vrstev uvnitř tříd, které nacházejí svůj výraz ve vytváření různých politických stran, i když zde působí také momenty, které staví buržoazní sociologie na roveň, pokud je vůbec nenadřazuje, zájmům ekonomickým. Vztah mezi politickou stranou a ekonomickým základem třídy je vztah základní, i když zprostředkovaný jinými nadstavbovými stránkami tříd, neboť vzniku stran vždy předchází určitá ideologie, určitý záměr, snaha a cíl. Strana zase zpětně slouží třídě či vrstvě jako nástroj k šíření určitých idejí a konec konců i psychologie je nástrojem vedení třídního boje.

Podobně jako u ideologie, musíme *rozlišovat třídní podstatu určité strany a třídní složení jejího členstva.* Třídní podstata určité strany je dána její praktickou činností, je dána skutečnými zájmy a cíli, které strana sleduje. Ovšem strany vládnoucích vykořisťovatelských tříd maskují své skutečné cíle, předstírají různé společné zájmy s pracujícími. Opírajíce se o moc a prostředky vládnoucí třídy, nebo její vrstvy, mohou klamat pracující a získávat je pro členství ve svých stranách, anebo alespoň získávat jejich hlasy ve volbách. Lidé, kteří se rozhodují pro určitou stranu zdánlivě svobodně, nemusí vždy skutečně svobodně jednat, neboť jestli pracující volí buržoazní stranu, jedná proti svým skutečným zájmům, jedná nesvobodně, neboť člověk je tím svobodnější, čím: 1. více poznává, a to nejen přírodu, ale i společnost, včetně svého vlastního postavení a zájmů, 2. čím větší má možnost na podkladě svých poznatků prakticky jednat ve směru progresívního vývoje. Není tedy rozhodující, jestli si někdo mys-

lí, že je svobodný a že svobodně jedná, ale zdali jeho jednání objektivně více či méně svobodné skutečně je. Buržoazní strana, které dává svůj hlas, prakticky jedná proti jeho zájmům. Určitá politická strana může tedy mít většinu svého členstva z řad určité třídy, a přitom reprezentovat jinou třídu. Tak je tomu v podstatě vždy u buržoazních stran.[68] Aby zakryly třídní podstatu, dávají si buržoazní strany také různé názvy, které mají oklamat pracující. Vznikají různé »demokratické«, »sociální«, »republikánské«, »radikální«, »národně sociální«, »křesťanské« a jiné strany.

Buržoazie vytváří různé strany také proto, aby mohla působit na různé vrstvy pracujících. Tak vznikají různé rolnické, živnostenské a jiné strany. Jinou příčinou existence různých stran je konkurenční boj uvnitř vládnoucí třídy, také různý názor vládnoucí třídy na metody vlády atd. Protože za kapitalismu existuje rozpor mezi třídní podstatou strany a třídním složením jejího členstva a protože se uvnitř určité strany srážejí zájmy různých vrstev společnosti, probíhá boj nejen mezi stranami, ale také uvnitř stran. Velký význam má zvláště boj mezi tužbami prostých členů strany a politikou vůdců strany, jak to vidíme např. u sociálně demokratické strany v Německé spolkové republice.

Politické strany prodělávají také určitý vývoj v souvislosti s vývojem společnosti jako celku, především pak s vývojem ekonomického základu tříd. Buržoazní strany často rády žijí z tradic minulosti, kdy strana i třída, kterou reprezentují, hrála ještě pokrokovou roli. Republikánská strana ve Spojených státech mohla před sto lety mít v čele takové lidi, jako byl president Lincoln, který dovedl pronést následující slova: »Tvrdím, že jestliže by kdy všemohoucí stvořil skupinu lidí, kteří mají pouze jíst a nevykonávat žádnou práci, pak by je byl stvořil pouze s ústy a bez rukou; a jestliže by kdy stvořil jinou skupinu, kterou určil, aby vykonávala všechnu práci a nejedla, pak by ji byl stvořil bez úst a pouze s rukama.« Byl to republikánský president Lincoln, který jmenoval generálem ve válce proti otrokářskému

[68] Za jistých okolností může mít i revoluční proletářská strana většinu svého členstva z neproletářských vrstev. Taková situace se může vytvořit v zaostalých agrárních zemích. Např. Komunistická strana Číny má většinu členstva z řad rolnictva.

jihu Marxova blízkého přítele Josefa Weydemeyera, zakladatele první marxistické organizace ve Spojených státech. Touž republikánskou stranu dnes reprezentují takoví lidé, jako je Dulles, jako byl MacCarthy apod. Tehdy to byla a i teď to je strana buržoazní. Avšak jak se od té doby změnilo postavení a cíle americké buržoazie! Jsou ovšem i dnes ještě u nás lidé, kteří pro Lincolna v minulosti nechápou úlohu amerického imperialismu v současnosti.

Principiálně odlišnou stranou jsou revoluční marxistické strany dělnické třídy. Otevřeně vyhlašují svůj program i svou třídní podstatu, neboť základní zájmy dělnické třídy jsou ve shodě se zájmy vývoje lidstva. Komunistické strany jsou nástrojem dělnické třídy, jejím předvojem.[69]

Vedle států a politických stran existují i jiné organizace tříd. Dělnická třída má odbory, kapitalisté různé zájmové svazy průmyslníků, statkářů, obchodní komory, existují také různé organizace mládeže, spjaté s různými třídami a politickými stranami. Za kapitalistické ČSR měla svou revoluční mládežnickou organizaci nejen KSČ, ale mládežnické organizace měly i jiné strany. K nejsilnějším organizacím patřila např. mládežnická organizace agrární strany, založená již roku 1907, která byla mimo jiné i organizátorkou tzv. selských jízd. Každý člen mládežnické organizace se stal ve svých 21 letech členem agrární strany. Pro politické strany a třídy mají velký význam i organizace tělovýchovné aj. Za jistých situací vznikají také organizace více tříd, a to i tříd antagonistických. Třídní boj pak probíhá na půdě takové organizace. Tak tomu např. bylo s národními výbory v Československu v letech 1945—1948. V mezinárodním měřítku je takovou organizací např. OSN. Tato organizace sdružuje státy s různou třídní podstatou. Reprezentuje jejich společné zájmy např. v otázce zachování míru. Protože jde ale o státy různého třídního typu, dochází nezbytně na půdě OSN i k třídnímu boji, k boji různých ideologií. Ovšem v těchto organizacích není absolutní rovnováha, nýbrž jedna třída má větší a jiná menší vliv.

[69] O vztahu dělnické třídy a marxistické strany viz v III. kapitole.

Určitá třída se může snažit využít za jisté situace i organizací nepřátelské třídy. Například za kapitalismu se komunisté snaží využít buržoazního parlamentu jako tribuny, za jistých podmínek vstupují i do buržoazní vlády. Jestliže reakční odbory mají pod svým vlivem masy dělnictva, jdou komunisté pracovat i do těchto odborů. Naopak zase buržoazie posílá své lidi jako provokatéry do komunistické strany, v podmínkách diktatury proletariátu se snaží uchytit svými lidmi v orgánech socialistického státu. Rozdíl je ovšem v tom, že komunisté jdou do reakčních organizací bojovat za pokrokové cíle, kdežto buržoazie posílá své lidi do organizací dělnické třídy proto, aby mohla prodloužit existenci reakčního kapitalistického zřízení.

★

Třídy a celkový způsob života lidí

Celkový profil třídy tedy zahrnuje postavení prakticky i teoreticky činných lidí ve výrobním procesu, zahrnuje pro třídu typickou třídní psychologii, jejímu postavení odpovídající ideologii a organizaci. Způsob existence určité třídy je činnost, a to jak činnost výrobní, tak i vzájemné, více či méně uvědomělé působení tříd na sebe navzájem, tj. třídní boj. Hranice mezi působením třídy a působením jiných společenských jevů, hranice mezi třídou a jevy netřídními není ostrá, není náhlá, je dialektická. Jednání tříd, názory a psychologie tříd působí konec konců na vývoj všech společenských jevů, na celkový způsob života lidí. Např. přírodní a technické vědy jsou co do své podstaty netřídní, nehledě na jejich závěry pro světový názor. Ovšem použití těchto věd může být u různých tříd různé. Buržoazie v době rozpadu feudalismu bojovala proti církvi jakožto představiteli feudalismu, bojovala proti náboženství právě pomocí přírodních věd. Technika je co do své podstaty jev netřídní, ovšem různé třídy mají určitý vliv na směr rozvoje techniky, na využití techniky apod. Ne náhodou byla první atomová bomba sestrojena v hlavní kapitalistické velmoci — ve Spojených státech severoamerických — a prvá atomová elektrárna v Sovětském svazu.

Činnost tříd ovlivňuje celkový způsob života lidí, jejich celkový životní sloh či styl. Pod způsobem života

rozumíme věcné prostředí, ve kterém člověk žije, přírodu jej obklopující i věcné produkty jeho činnosti, jako jsou budovy atd., rozumíme tím činnost lidí i výsledky této činnosti, jejich názory, city, rozumíme tím veškerou hmotnou a duchovní kulturu. Do všech těchto oblastí se promítá činnost tříd. Jazyk je svou podstatou jev netřídní, je vytvořen celou společností, úsilím celých pokolení, slouží různým třídám. Ovšem i do jazyka se promítají třídní rozdíly. Některá slova jsou typická právě pro určitou třídu, vytvářejí se třídní dialekty a žargony, ovšem v rámci jednotného jazyka. Třídní rozdíly se například projevují i v bydlení lidí. Kapitalistická velkoměsta měla celé čtvrtě chudiny a čtvrtě horních deseti tisíc. Podle čtvrtí se dělily i generace vládnoucí třídy. Čtvrtí pražských měšťanů byly kdysi Vinohrady, později spíše Dejvice. Zvlášť nápadně vystupovaly rozdíly v bydlení za feudalismu. Feudálové žili na hradech, později v zámcích, venkovský lid v prostých domech. Feudálové v rozvitém feudalismu žili výrazně odlišným způsobem života než nevolníci.

Třídní rozdíly se projevují i ve způsobu oblékání. Zde se projevuje nejen rozdíl ve velikosti důchodů různých tříd, ale také úloha ve společenské organizaci práce. Dělník se obléká jinak než rolník, rolník jinak než statkář. Třídní rozdíly se projevují za kapitalismu v péči o zdraví, v nemoci. Kdo na to měl, mohl si v nemocnici zaplatit i lepší »třídu«. Na druhé straně je zapotřebí vidět, že tyto všechny rozdíly jsou *druhotné, odvozené* od základních třídních rozdílů. Našli se i sociologové, např. v západním Německu, kteří vyvozují ze skutečnosti, že byly zjednodušeny »třídy« v železniční osobní dopravě (místo dřívějších tří tříd jsou nyní dvě) závěr, že zanikají společenské třídy jako takové! Způsob života jednotlivých tříd obvykle udávají země, kde je daný řád nejvyzrálejší. Po určitou dobu za feudalismu to bylo např. Španělsko, později Anglie, po francouzské buržoazní revoluci to byla hlavně Francie. Naše buržoazie se nejdříve zhlížela ve francouzské buržoazii, později hlavně v americké. Z USA dnes exportují tzv. americký způsob života, který je způsobem života rozkládajícího se kapitalismu, který v podmínkách USA zasahuje i pracující. Podle vlivu různých zemí na dění ve světě vznikla i buržoazně sociologická škola, která dělí vývoj lid-

stva na tzv. španělské, anglické, francouzské a americké století.

Jednotlivé třídy se také snaží někdy *napodobit způsob života jiných tříd.* Již feudálové napodobovali otrokáře. Zvláště buržoazní literatura a umění dostatečně zesměšnily ony typy kapitalistů, kteří se opičili po šlechtě, napodobovali její způsob života, snažili se získat šlechtický titul anebo alespoň urozeného ženicha pro dceru. Známé jsou *Molièrovy* karikatury měšťáka-šlechtice. Buržoazii se zase snažila napodobovat maloburžoazie. Protože možnosti a prostředky napodobující třídy jsou obvykle menší a samo napodobování v podobě laciné náhražky je obvykle nevkusné, stal se maloměšťácký způsob života synonymem nevkusu, sklonu k duševnímu pohodlí a prázdnotě. »Maloměšťáctví je ... zdrojem iluzivních forem moci a bohatství, jež jsou právě pro svou nereálnost a falešnost základním znakem kýče a nevkusu ... Jestliže nemohu být opravdovým pánem na hradě, tedy zřídím aspoň na svém činžovním domě kamennou rustiku a nad římsou cimbuří.«[70] Maloměšťácké vlivy způsobu života ovlivňují zase i ostatní pracující, včetně dělnické třídy. Proto budování socialismu je spjato s bojem proti maloburžoazní psychologii a způsobu života vůbec, který se někdy projevuje i u dělníků nemluvě již o ostatních.

★

Třídy a inteligence

Vládnoucí třídy v minulosti, ať již jde o otrokáře, feudály, kapitalisty, zabývají se především řízením činnosti tříd vykořisťovaných, které pracují s jejich výrobními prostředky. Část příslušníků vykořisťovatelské třídy se zabývá záležitostmi celé vykořisťovatelské třídy, věnují se řízení a správě státu, politické činnosti, činnosti na poli věd a umění, kněžskému povolání, stávají se odborníky pro různá odvětví výroby atd. Zkrátka zabývají se především duševní činností jak v oblasti řízení a organizace výroby, tak v nadstavbových organizacích a kultuře vůbec. Za otrokářství, feudalismu a kapitalismu to ani jinak nebylo možné. »Je jasné: dokud ještě byla lidská práce tak málo produktivní, že

[70] Karel Honzík, Co je životní sloh, Praha 1958, str. 60—61.

poskytovala jen málo přebytku nad nutné životní prostředky, bylo stupňování výrobních sil, rozšiřování obchodního styku, vývoj státu a práva, vytvoření umění a vědy možné jen se stupňovanou dělbou práce, jejímž základem musila být veliká dělba práce mezi masy, obstarávající jednoduchou práci ruční, a malý počet privilegovaných řídících práci, zabývajících se obchodem, státními záležitostmi a později uměním a vědou.«[71]

Řídící a dozorčí funkce ve výrobě, výchovná, teoretická a donucovací činnost v nadstavbových organizacích se postupně rozrůstaly natolik, že je nemohly vykonávat vládnoucí třídy jenom svými příslušníky. Vybírají si proto z řad ostatních tříd a vrstev lidi, kteří tyto funkce vykonávají spolu s vládnoucí třídou. Mimo to měla často vládnoucí třída zájem o lidi s vynikajícím nadáním uměleckým a vědeckotechnickým, které se snaží připoutat k sobě a využít jich pro své třídní zájmy. V lidech, kterým vládnoucí třída svěřovala určité řídící a jiné funkce, vytvářela si také oporu pro působení na široké masy, z jejichž řad část těchto lidí pochází. Nakolik jde o duševní pracovníky, hovoříme o zvláštní společenské vrstvě, zvané inteligence. K inteligenci neřadíme vlastníky výrobních prostředků, kteří vykořisťují bezprostřední výrobce, i když pracují na úseku duševní práce. Pod inteligencí rozumíme námezdní duševní pracovníky a příslušníky tzv. svobodných povolání, kteří nejsou v námezdním poměru a živí se prodejem výsledků své duševní práce.

Inteligence není třídou, protože je spjata s různými třídami. Za kapitalismu existuje inteligence buržoazní, maloburžoazní a proletářská, socialistická, ke které patří především revolucionáři z povolání. Inteligence není proto třídou, jelikož je součástí různých tříd, vnitřně se dělí na různé třídy, lépe řečeno je konec konců *součástí* různých tříd. Většina inteligence je pochopitelně spjata existenčně, svou psychologií i názory s vládnoucí třídou a s tzv. středními vrstvami, tj. vrstvami, ležícími uprostřed mezi hlavními třídami. Zárodky své inteligence si vytváří i potlačené třídy. Své vůdce a ideology i organizátory má nejen dělnická tří-

[71] B. Engels, Anti-Dühring, Praha 1952, str. 154.

da za kapitalismu, ale konec konců za feudalismu i nevolníci a samozřejmě i buržoazie.

Inteligence jako celek není proto také schopna provádět samostatnou politiku, její činnost je v podstatě určena tím, kterým třídám objektivně slouží, se kterými třídami je spjata. Řady inteligence rostou až teprve za kapitalismu, za otrokářství a feudalismu si vykonávala potřebné úkoly duševní práce vládnoucí třída z velké části sama. Inteligence se stává relativně jednotnou sociální skupinou teprve po dovršení socialistické výstavby, kdy vzniká inteligence socialistická. Ani pak není samostatnou třídou, neboť má shodné ekonomické postavení s dělníky nebo družstevními rolníky. Tvoří tedy vrstvu uvnitř těchto tříd, vrstvu zabývající se duševní prací. Inteligence zanikne jako samostatná vrstva v komunismu, po odstranění podstatného rozdílu mezi duševní a fyzickou prací, kdy se všichni pracující stanou převážně duševními pracovníky.

Byrokracie

V každé třídní společnosti se vytváří zvláštní sociální skupina duševních i fyzických pracovníků, kterou nazýváme ve vykořisťovatelských řádech byrokracií. Jde především o námezdní pracovníky, kteří vykonávají jednotlivé funkce státu, jak násilné, tak organizační a výchovné. Ve vykořisťovatelských formacích jsou nástrojem vládnoucí třídy proti lidu, proto je zde také nazýváme *byrokracií.* V podmínkách diktatury proletariátu jsou součástí lidu, tvoří státní aparát socialistického státu. Za otrokářství a feudalismu musel mít zvláštní ozbrojené lidi pro vykonávání násilí každý feudál a otrokář, neboť práce je zde založena na mimoekonomickém donucení. V jistém smyslu existují takovíto lidé i v jednotlivých větších kapitalistických podnicích, kteří se ve službách jednotlivých kapitalistů dopouštějí násilností na dělnících, zvláště při stávkách. Bývalý předseda britské Labour Party Harold Laski o tom píše: »K dosažení správného názoru o rozsahu těchto zákroků je třeba čísti do všech podrobností dokumenty, jako je zpráva La Folletova komitétu senátu o občanské svobodě. Korupce, špionáž, vyděračství, brutalita, záměrné zneužívání nejvyšších soudních dvorů i nižších federálních tribunálů, to vše je jen několik kategorií, na něž se dělí jednání amerických nezávislých podnikatelů. V Americe bylo jen několik velkých průmyslových kor-

porací, jež neměly svou vlastní armádu, vyzbrojenou kulomety a slzotvorným plynem, jíž by používaly k tomu, aby zabránily odborovým organizacím přístup do svých továren.«[72] Tyto lidi je nutno tedy také řadit k byrokracii. Mezi byrokracii v širším smyslu se někdy řadí i úřednictvo jednotlivých kapitalistických podniků. Neřadí se tam ale pochopitelně např. státní otroci v otrokářském řádu, dělníci státních podniků za kapitalismu apod.

Byrokracii, ať již v užším smyslu jako výkonné orgány vykořisťovatelského státu, či v širším smyslu, zahrnující i úřednictvo jednotlivých podniků, politických stran a jiných organizací, nelze považovat pouze za součást inteligence, neboť zahrnuje nejen duševní námezdní pracovníky, ale také lidi, u kterých převažuje práce fyzická, různé dozorce, dráby, policajty, žoldnéře, zřízence apod. Původem pochází byrokracie z nejrůznějších vrstev, ideologicky je však v zajetí ideologie vládnoucí třídy, po případě tzv. středních vrstev, jako je maloburžoazie za kapitalismu, nebo měšťanstvo za feudalismu. Svým pracovním poměrem je byrokracie spjata s vládnoucí třídou, rovněž celková výchova a různá privilegia ji svazují s vládnoucí třídou. Svou činností jsou všichni spjati s potřebami vládnoucí třídy a jejích organizací. Úředník, četník, dráb apod., který by neplnil funkce, jejichž má být nositelem, je dříve nebo později odstraněn ze své funkce. Proto konec konců každý pracovník vykořisťovatelského státního aparátu je příslušníkem byrokracie. Jeho postavení nezávisí na tom, co si myslí, zdali soucítí či ne s pracujícími, které musí hlídat, zavírat, vystavovat působení vykořisťovatelského práva atd. »Úředníci, kteří mají v rukou veřejnou moc a právo vymáhat daně, stojí... jako orgány společnosti nad společností... Jsou nositeli moci, jež se společnosti odcizuje, a proto musí být respekt k nim vymáhán výjimečnými zákony, které jim propůjčují zvláštní posvátnost a nedotknutelnost.«[73] Jestliže všichni příslušníci potlačovatelského aparátu vládnoucí vykořisťovatelské třídy stojí proti lidu, a tvoří proto byrokracii, neznamená to, že nebývá různý stupeň

[72] H. Laski, Úvahy o revoluci naší doby, Praha 1958, str. 200.
[73] K. Marx - B. Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1954, str. 328.

ostrosti protikladů mezi nimi a lidem, v závislosti na rozporech, které existují v daném řádu. Existují v určitých situacích nejen rozdílné, ale i shodné zájmy mezi byrokracií a lidem, např. jestliže se národ brání ve spravedlivé válce před útokem jiného vykořisťovatelského státu apod.

Byrokracie je ve větší či menší míře v každém vykořisťovatelském státě. Jestliže např. klasikové marxismu rozlišují byrokratické vykořisťovatelské státy od ostatních vykořisťovatelských států, myslí tím stupeň byrokratizace. Engels ukazuje, že nezbytným rysem existence vykořisťovatelského státu »je zřízení *veřejné moci*, která již není přímo totožná s obyvatelstvem ... Tato zvláštní veřejná moc je nutná, protože po rozštěpení do tříd se samočinná ozbrojená organizace obyvatelstva stala nemožnou ... Tato veřejná moc existuje v *každém* (podtrhl J. S.) státě; ... Tato moc může být velmi nepatrná, téměř mizivá, ve společnostech s ještě nerozvinutými třídními rozpory a na odlehlých územích, jako tomu bylo kdysi na některých místech ve Spojených státech amerických. Sílí však tou měrou, jak se zostřují třídní protiklady ve státě a jak se sousedící státy stávají většími a zalidňují se.«[74] Byrokracie je zvláštní sociální skupina, která zaniká teprve v průběhu socialistické revoluce, kdy je rozbíjen buržoazní státní aparát. Socialistický státní aparát není byrokracií, i když není prost prvků byrokratismu jako stylu práce, který brzdí iniciativu lidových mas apod. Tento aparát je součástí lidu a zanikne jakožto *státní* aparát spolu se zánikem tříd v komunismu.

Byrokracie jako zvláštní sociální vrstva v podmínkách vykořisťovatelských formací není sociální skupinou jednolitou. Dělí se na vrstvu vyšší a vrstvu nižší byrokracie. S vládnoucí třídou je svým původem, způsobem života a myšlení spjata především vyšší byrokracie, nižší vrstvy byrokracie mají svým způsobem života a myšlení spíše blíže ke středním vrstvám. Byrokratizace vykořisťovatelských států sílí zvláště v období úpadku řádu, kdy se u vládnoucí třídy stále více projevují rysy parazitismu, jak je tomu v soudobém kapitalismu. Buržoazní ideologové a revizionisté vyvozují ze

[74] K. Marx-B. Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1954.

skutečnosti, že
tů sílí, závěry
třídou v kapita
třída správců
Naša stvarnos
v článku o stá
znamená třído
výrobců«.[75] (R
hledají podob
socialistického
knihy Trockéh
Djilas, autor
1957.) Ve sku
tických státec

V každé vy
kteří stojí mi
o práci fyzick
ní, a také nev
mysli ovšem
skytovaných
vládnoucí tříd
ky vládnoucí
zůstávají mi
ziti, v podob
notlivým vlá
výrobních pr
středků. Pod
uvnitř dělnic
znovu vtahov
cesu.

Existuje o
vrstva lidí, k
říkajíc »na
výsledků ciz
objektivně v
řádech a ne
jednotlivců,
lidé, kteří si
tou, řemesln
liší tím, že
rých by vyk

[75] Naša stva

skutečnosti, že byrokratické rysy kapitalistických států sílí, závěry, že místo kapitalistů se stala základní třídou v kapitalistických zemích byrokracie, neboli tzv. třída správců hospodářství a státu. Např. jugoslávská Naša stvarnost se zabývá ve svém čísle 7—8/1958 v článku o státním kapitalismu »základními třídami, to znamená třídou správců hospodářství a třídou přímých výrobců«.[75] (Revizionisté a buržoazní ideologové vůbec hledají podobnou zvláštní vládnoucí třídu i v zemích socialistického tábora, vycházejíce ze smutně proslulé knihy Trockého »Zrazená revoluce«, jak to činí Milovan Djilas, autor knihy »Nová třída«, která vyšla roku 1957.) Ve skutečnosti je i dnes byrokracie v kapitalistických státech pouze nástrojem kapitalistů.

Lumpenproletariát

V každé vykořisťovatelské třídní formaci existují lidé, kteří stojí mimo jakýkoliv pracovní proces, ať již jde o práci fyzickou či duševní, produktivní či neproduktivní, a také nevlastní výrobní prostředky. Nemáme zde na mysli ovšem lidi přestárlé, kteří žijí z prostředků poskytovaných dětmi, státem, jednotlivými příslušníky vládnoucí třídy, např. feudály. Nejde také o ty příslušníky vládnoucích vykořisťovatelských tříd, kteří postupně zůstávají mimo jakýkoliv pracovní proces jako paraziti, v podobě různých rentiérů. Tito lidé patří k jednotlivým vládnoucím třídám, neboť zůstávají vlastníky výrobních prostředků anebo alespoň finančních prostředků. Podobně nezaměstnaní dělníci tvoří vrstvu uvnitř dělnické třídy, neboť dříve nebo později jsou znovu vtahováni v té či oné podobě do výrobního procesu.

Existuje ovšem v každém vykořisťovatelském řádu vrstva lidí, kteří stojí trvale mimo pracovní proces, tak říkajíc »na dně« společnosti, pro které je získávání výsledků cizí práce »povolání«. Ve své většině vzniká objektivně v důsledku celkové situace v jednotlivých řádech a není pouhým produktem charakterových vad jednotlivců, jak to líčí buržoazní ideologové. Patří sem lidé, kteří si získávají životní prostředky krádeží, žebrotou, řemeslnou prostitucí apod. Od vykořisťovatelů se liší tím, že nevlastní výrobní prostředky, pomocí kterých by vykořisťovali jiné lidi, od drobných vlastníků

[75] Naša stvarnost, č. 7—8/1958, str. 11.

se liší tím, že jim vlastnictví určitých prostředků neslouží k práci, neboť flašinet žebráka, nástroje kasaře a vraha a tělo prostitutky nejsou výrobní prostředky. Lumpenproletariát je spjat mnoha přechody s vykořisťovanými i vykořisťovatelskými třídami. Někteří vykořisťovaní propadají zčásti demoralizaci, provozují např. prostituci či kradou vedle svého povolání. Krádež chleba nezaměstnaného dělníka, který nemůže najít práci, nelze ovšem považovat za rys lumpenproletářství. Lumpenproletářské formy obohacování nejsou cizí ani příslušníkům vládnoucích tříd. Za feudalismu byl některý rytíř spíše vrah a zloděj než organizátor výroby. V podmínkách vykořisťovatelských formací není proto hranice mezi lumpenproletariátem a jednotlivými třídami ostrá. Lumpenproletariát se také někdy účastní revolucí pokrokových tříd, i když do nich vnáší rysy své psychologie, počínaje anarchismem a konče banditismem. Jindy zase tvoří gardy vykořisťovatelů proti lidu, a to od starověku až k fašismu v současnosti.

Tyto obecné rysy lumpenproletariátu mají své specifičnosti v různých řádech, ale také z hlediska celkového stupně rozvoje dané společnosti. Marx hovoří o »lumpenproletariátu, který existuje ve všech velkých městech a tvoří masu přesně oddělenou od průmyslového proletariátu. Je to vrstva, z níž se rekrutují zloději a zločinci všeho druhu, žijící z odpadků společenského stolu, lidé bez určitého povolání, pobudové... liší se sice podle kulturní úrovně národa, k němuž příslušejí, ale vždy si uchovávají charakteristické znaky lazzaronů...«.[76] Lazzaroni se nazývaly deklasované lumpenproletářské živly obyvatelstva v Itálii, kterých používaly absolutistické vlády ke kontrarevolučním cílům. Marx charakterizuje pařížský lumpenproletariát: »Vedle zkrachovaných zhýralců pochybného původu a žijících z podezřelých prostředků, vedle zchátralých dobrodruhů z buržoazních kruhů se tu sešli pobudové, propuštění trestanci, uprchlí galejníci, lotři, taškáři, povaleči, kapesní zloději, kejklíři, hráči, pasáci holek, majitelé bordelů... zkrátka celá ta neurčitá, pestrá, sem a tam zmítaná masa, kterou Francouzi nazývají

[76] K. Marx - B. Engels, Vybrané spisy, sv. I, Praha 1954, str. 153.

la bohème.«[77] K
proletariát ve sta
skými otrokáři,
mít: panem et cir
riát zaniká teprve
ovšem někdy do
u vlastněných vyk

Třídní rozdíly s
jevují ve vztazích
rozpor, který se
s vývojem antago
gamním manžels
manželky vykořis
je žena vždy sou
ním procesu. Bud
ným postavením
kyně, ženy nevol
pracovnice v mu
mužova služka. C
kové, že byla ne
i podmínkami své
napsal Někrasov,
styk mimo rodin
zato zatracována
zákonné a společ
za cosi čestného
mravní poskvrnu,
sobě lpět.«[79] Po
i když žena se úč
roby a vůbec pra
může zase plnit d
»Muž, který živí
je v rodině burž
Otrockým poute
s mužem, obtíže
apod. Tyto obtíž

[77] K. Marx-B. Eng
[78] K. Marx - B En
[79] Tamtéž, str. 23
[80] Tamtéž, str. 297

la bohème.«[77] K lumpenproletariátu patřil také i tzv. proletariát ve starém Římě, který byl vydržován římskými otrokáři, a jehož jediným požadavkem bylo mít: panem et circenses, chléb a hry. Lumpenproletariát zaniká teprve v období budování socialismu, kdy ovšem někdy dočasně sílí lumpenproletářské rysy u vlastněných vykořisťovatelů.

★

Třídní rozdíly a ženská otázka

Třídní rozdíly se během existence tříd svérázně projevují ve vztazích mezi muži a ženami. »První třídní rozpor, který se objevuje v dějinách, spadá v jedno s vývojem antagonismu mezi mužem a ženou v monogamním manželství,«[78] říká Engels. Nehledíme-li na manželky vykořisťovatelů a parazitních vrstev vůbec, je žena vždy současně vedle muže zapojena v pracovním procesu. Buď v podstatě ve stejné práci a se stejným postavením vůči vykořisťovateli, jako byly otrokyně, ženy nevolníků, tovární dělnice, a současně jako pracovnice v mužově domácnosti anebo pouze jako mužova služka. Celkové postavení ženy bylo vždy takové, že byla nejen utlačována vykořisťovateli, ale i podmínkami svého postavení vedle muže, že byla, jak napsal Někrasov, »otrokyní otroka«. Zatímco pohlavní styk mimo rodinu je pro muže mlčky trpěn, žena je zato zatracována. »Co je u ženy zločinem a má těžké zákonné a společenské následky, to se u muže považuje za cosi čestného anebo v nejhorším případě za lehkou mravní poskvrnu, kterou možno s potěšením nechat na sobě lpět.«[79] Podmínky kapitalismu jsou takové, že i když žena se účastní spolu s mužem společenské výroby a vůbec pracovní činnosti mimo domácnost, nemůže zase plnit dobře své povinnosti vychovatelky dětí. »Muž, který živí rodinu, je většinou v postavení vládce, je v rodině buržuou a žena je v ní proletariátem.«[80] Otrockým poutem je pro ženu společné vlastnictví s mužem, obtíže při hledání zaměstnání za kapitalismu apod. Tyto obtíže a nerovnost postavení ženy působí

[77] K. Marx-B. Engels, Vybrané spisy, sv. I, Praha 1954, str. 299.
[78] K. Marx - B Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1954, str. 229.
[79] Tamtéž, str. 238.
[80] Tamtéž, str. 297.

za kapitalismu i v proletářských manželstvích, kde obvykle, kromě zařízení domácnosti, není mezi manželi společného majetku.

Jestliže zotročení ženy spadá v jedno se vznikem třídních rozdílů, zaniká toto zotročení pro všechny ženy až se zánikem tříd. Teprve komunistická společnost osvobodí vzájemný vztah mezi ženou a mužem od hospodářských podmínek a překážek, od materiálních starostí. V oblasti nadstavby ji osvobodí nejen od právní nerovnosti, která se odstraňuje hned po nastolení diktatury proletariátu, ale i od všelikých náboženských a jiných předsudků, které mají jiná měřítka pro ženu než pro muže a které dlouho přežívají. I v přechodném období od kapitalismu k socialismu je část žen stále svázána prací v domácnosti, která se svou podstatou rovná malovýrobě a která nutně produkuje ve větší či menší míře i příslušné myšlení a psychologii, i když rozdíl proti období kapitalismu je velký. Jestliže říkáme, že až komunismus spjatý se zánikem tříd, jehož součástí bude plné osvobození ženy, odstraní tzv. ženskou otázku, neznamená to, že se již opravdová rovnoprávnost žen nezačíná uskutečňovat v průběhu budování socialismu a komunismu. Ovšem plného řešení dojde ženská otázka až se zánikem tříd.

4. PODSTATA, OBSAH A FORMY TŘÍDNÍHO BOJE

V dosavadním výkladu jsme sledovali, jak se na podkladě ekonomického postavení vytváří u jednotlivých tříd nadstavbová stránka, jak třídy působí na ostatní společenské jevy, jak způsobem existence tříd je činnost, pohyb a vývoj. Abstrahovali jsme zatím od nejdůležitějšího působení určité třídy, které se rovněž uskutečňuje na podkladě jejího ekonomického postavení, totiž od působení na jiné třídy, od třídního boje.

Mezi třídami existují vztahy, které vznikají v průběhu výroby a rozdělování výsledků výroby. Již v oblasti ekonomických vztahů vznikají objektivní rozpory, objektivní základ různých zájmů, zde se uskutečňuje vykořisťování i vzájemná výměna činnosti u tříd, které se vzájemně nevykořisťují. Avšak samy výrobní vzta-

hy, vzájemné působení tříd na sebe navzájem v procesu výroby ještě není třídním bojem.

Prvky, zárodky třídního boje vznikají teprve tehdy, když příslušníci určité třídy si začnou uvědomovat — třebas v sebeprimitivnější a živelné podobě — své postavení a zájmy, a začnou na toto své postavení reagovat, začnou prakticky jednat. V každém živelném jednání je jistý, sebenepatrnější prvek uvědomělosti, přechod od živelnosti k uvědomělosti je postupný. »Živelný prvek není v podstatě ničím jiným než *počáteční formou* uvědomělosti. I primitivní rebelie byly již výrazem určitého probuzení uvědomělosti.«[81]

Tyto prvky a *zárodky třídního boje jsou i nejsou třídním bojem.* Jsou proto, že jde o srážky příslušníků *různých* tříd, jednotlivců, skupinek. Nejsou proto, že jde často o pasívní protest, že nejde v pravém slova smyslu o srážku, např., když zběhl nevolník od svého pána do města, že jde o jednotlivce, a ne o celou třídu. Lenin ukazuje, že když »dělníci ztráceli odvěkou víru v nezvratnost řádu, jenž je utlačoval, začínali ... neříkám chápat, ale cítit nutnost kolektivního odporu, a rázně se zbavovali otrocké pokory vůči vrchnosti. Byl to však přese všechno spíše jenom projev zoufalství a msty než *boj* ... Byly-li rebelie pouze povstáním utlačených lidí, pak systematické stávky byly již výrazem počátků třídního boje.«[82] Marx v Kapitálu píše o třídním boji proletariátu, který »zůstává latentní nebo propuká jen v ojedinělých projevech«, že jde o »období nevyvinutého třídního boje«. Od tohoto boje odlišuje období po roce 1830, kdy »nabýval třídní boj, praktický a teoretický, stále výraznějších a hrozivějších forem.«[83] Prvky, zárodky třídního boje, proplétajíce se s různými formami instinktivního protestu a zoufalství, se tedy stávají natolik třídním bojem, nakolik třída začíná vystupovat vůči jiným třídám jako *třída,* nakolik začne u ní vznikat psychologie a první legální či ilegální organizace, začne vznikat pro ni typická ideologie, začne alespoň elementárně chápat své skutečné zájmy. Boj pak postupně přestává mít charak-

[81] V. I. Lenin, Spisy, sv. 5, Praha 1953, str. 387.
[82] Tamtéž.
[83] Viz K. Marx, Kapitál, díl I, Praha 1954, str. 22—23.

ter drobných srážek jednotlivců a skupinek, stává se bojem, vzájemným působením třídy proti třídě.

Třídní boj má tedy vždy v prvých obdobích vývoje třídy nerozvinutou, zárodečnou podobu a probíhá ve skrytých formách. Rozvinutým třídním bojem, třídním bojem v plném smyslu toho slova je ovšem až boj politický. To ovšem neznamená, že i jeho živelné, nerozvinuté a skryté formy nemají být konec konců považovány za třídní boj. Třídní boj určité třídy konec konců vzniká spolu se vznikem a formováním určité třídy, určité třídní struktury. Na to upozornili Marx a Engels již v Manifestu komunistické strany: »Svobodný a otrok, patricij a plebejec, baron a nevolník, cechovní mistr a tovaryš, zkrátka utlačovatel a utlačovaný stáli proti sobě ve stálém protikladu, vedli nepřetržitý, tu skrytý, tu otevřený boj, který pokaždé končil revolučním přetvořením celé společnosti nebo společným zánikem bojujících tříd.«[84] Toto platí obecně o třídním boji ve vykořisťovatelských formacích, platí to také o třídním boji proletariátu. »Proletariát prochází různými stupni vývoje. Jeho boj proti buržoazii začíná hned jeho zrozením.«[85]

Třídní boj jako nadstavba

Nakolik se třídní boj stává bojem uvědomělým, je — podobně jako psychologie, ideologie a organizace tříd — nadstavbou nad ekonomickým postavením jednotlivých tříd. K nadstavbě určité třídy patří nejenom její názory, ale i praktické jednání na podkladě těchto názorů. Určité ekonomické postavení lidí, vztahy, které vznikají mezi nimi na podkladě jejich výrobní praktické činnosti, určují jejich ideologii i praktické jednání, podmíněné touto ideologií. »Ekonomická situace je základem, avšak rozličné momenty nadstavby: politické formy třídního boje a jeho výsledky — ústavy...« — píše Engels.[86] Ideologie a organizace tříd v činnosti, to je právě třídní boj, lépe řečeno prakticky jednající lidé na podkladě určitých společenských názorů a pomocí určitých třídních organizací, to je třídní boj. Materialismus klade, vedle zkoumání zpětného působení nadstavbových jevů na společnost, »hlavní váhu pře-

[84] K. Marx - B. Engels, Vybrané spisy, sv. I, Praha 1954, str. 26.
[85] Tamtéž.
[86] K. Marx - B. Engels, Vybrané dopisy, Praha 1952, str. 379.

devším na *vyvození* politických, právních a jiných ideologických představ a jimi podmíněného *jednání* (podtrhl J. S.) z ekonomických skutečností, které jsou jejich základem.«[87] Toto vyvození bere samozřejmě v patrnost relativní samostatnost nadstavbové stránky tříd a vlivy neekonomické. Například Lenin píše v roce 1918, když srovnával tehdejší situaci sovětského Ruska se situací Francie po provedené buržoazní revoluci: »Ve Francii z konce XVIII. století se vytvořil *nejprve ekonomický* základ nového, vyššího způsobu výroby a mohutná revoluční armáda byla teprve výsledkem, nadstavbou.«[88]

Předností marxistického materialismu je právě to, že dovede vysvětlit, jak se nadstavbové momenty tříd rozvíjejí z jejich ekonomického základu a jak zpětně působí na tento ekonomický základ, že vysvětluje, jak mohou být okolnosti měněny právě lidmi, kteří jsou sami produkty okolností, že »sám vychovatel musí být vychován«[89] — jak napsal Marx ve svých Tezích o Feuerbachovi.

Obsah a podstata třídního boje

Vzájemné působení jednotlivých tříd na sebe navzájem, působení více či méně uvědomělé, více či méně zprostředkované ideologií třídy, tvoří *obsah* třídního boje v dané zemi a společnosti. Toto působení směřuje jak k oslabení či přetvoření ideologických a organizačních mocenských pozic jiné třídy, tak ke změnám či udržení ekonomického postavení. Vzájemné působení zahrnuje tedy všechny oblasti a stránky třídy, je součástí způsobu existence určité třídy. V oblasti ekonomické směřuje třídní boj dříve nebo později především k tomu hlavnímu, k přeměně (nastupující nová třída), nebo udržení (stará reakční třída) vlastnických poměrů, k vytvoření nových výrobních vztahů, anebo udržení starých. Tak jako nejhlubší podstatou postavení určité třídy je její vlastnické postavení, poměr k výrobním prostředkům, tak i *podstatou* třídního boje je boj za změnu nebo udržení tohoto postavení, podle toho o jakou třídu a v jaké etapě vývoje jde. »Všechny osvobozenecké boje tříd přes svou nutně politickou for-

[87] K. Marx - B. Engels, Vybrané dopisy, Praha 1952, str. 413.
[88] V. I. Lenin, Spisy, sv. 27, Praha 1954, str. 13.
[89] K. Marx - B. Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1954, str. 414.

mu . . . jsou konec konců vedeny za *ekonomické* osvobození. Zde tedy alespoň je stát, politický řád, prvkem podřízeným, kdežto občanská společnost, říše ekonomických vztahů, prvkem rozhodujícím.«[90] Z celkového obsahu třídního boje, který se projevuje v různých formách, tvoří jeho podstatu právě boj za základní ekonomické přeměny v oblasti vlastnictví výrobních prostředků. To ovšem neznamená, že v oblasti třídního boje určité třídy nejsou zahrnuty i boje méně podstatné, dotýkající se například jen vztahů rozdělování, a že tato podstata nemusí být zabalena do takových jevových forem, jako jsou nejsložitější ideologické diskuse. Určitá věc či jev je vždy rozmanitější a bohatší než jeho podstata, proto také obsah třídního boje, projevující se v různých formách, se nedá vyčerpat pouze vylíčením podstaty tohoto boje.

Do obsahu třídního boje určité třídy patří její vztahy a působení na všechny třídy dané společnosti. Obsah třídního boje v určité společnosti tvoří *vzájemné působení všech tříd* této společnosti. Třídní boj zahrnuje nejen vzájemné, více či méně uvědomělé působení tříd, jejichž ekonomické postavení je antagonistické, podmíněné vztahy vykořisťování, ale také vzájemné působení tříd, kde ekonomického antagonismu není. Rozpory jsou antagonistické a neantagonistické. Vzájemný vztah jednotlivých stránek *všech rozporů* je boj, boj je způsob existence všech rozporů, bez boje protikladných stránek není ani rozporu. Boj ovšem chápe marxistická dialektika v širokém smyslu, jako vzájemné působení jako pohyb rozporů, jako činnost.

Vzájemné vztahy mezi různými třídami jsou vždy rozporem, jsou proto vždy bojem. A protože jde o rozpory tříd, je i boj různých stránek rozporu *třídním* bojem. Kde není »boj«, není ani pohyb a vývoj. Lenin ovšem dává termín boj někdy do uvozovek, právě proto, že předpokládá zúžené chápání tohoto pojmu, chápání, které spojuje boj pouze s určitými formami boje, obvykle s fyzickým střetnutím, s násilím apod. Tak, jako se někdy zužují rozpory pouze na antagonistické rozpory a »boj« jako způsob existence rozporů pouze na antagonistické formy tohoto boje, tak se také zužuje

[90] K. Marx - B. Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1954, str. 405.

třídní boj pouze na vzájemné působení antagonistických tříd.

Zúžená představa o třídním boji, představa spojující třídní boj pouze se vztahy antagonistických tříd, vede k nejasnostem u čtenářů Leninových spisů, když například Lenin hovoří o třídním boji dělnické třídy vůči rolníkům, ba dokonce o třídním boji uvnitř dělnické třídy! Lenin v článku »O charakteru našich novin« píše: »Neumíme vést třídní boj v novinách tak, jak by jej vedla buržoazie. Vzpomeňte si, jak skvěle *štvala* buržoazie v tisku proti *svým* třídním nepřátelům, jak je zesměšňovala, ostouzela, jak je sprovozovala ze světa. A co my? Cožpak třídní boj v epoše přechodu od kapitalismu k socialismu nezáleží v tom, jak máme hájit zájmy dělnické *třídy* proti hrstkám, skupinám, vrstvám dělníků, kteří tvrdošíjně lpí na tradicích (zvycích) kapitalismu a na sovětský stát pohlížejí dál stejně jako dříve: Práce „mu" dát co nejméně a co nejhorší — vydřít z „něho" co nejvíce peněz... Kolik jsme jich přistihli, kolik odhalili, kolik přibili na pranýř?«[91] Když si všimneme poslední věty citátu, vidíme, jakými *formami* třídního boje chce Lenin bojovat. Nejde, alespoň většinou, o antagonistické formy boje, avšak jde o *třídní* boj. Třídním bojem je tedy nutno rozumět vzájemné, více či méně uvědomělé působení *všech* tříd v dané společnosti na sebe navzájem, i boj s názory, s ideologií nepřátelské a cizí třídy v řadách příslušníků vlastní třídy.

Třídní boj a politika

Jakmile se třídní boj určité třídy dostává ze svých zárodečných forem a stává se v plném slova smyslu vztahem a bojem celých *tříd,* musí jednotlivé třídy pomocí svých organizací utvářet svůj vztah k jiným třídám, musí dělat určitou politiku. Politika je praktická činnost určité třídy a jejích organizací vůči jiné třídě. Protože vládnoucí třída má vždy k dispozici stát, zahrnuje politika i činnost tohoto státu vůči jiným třídám a jejich organizacím, například politickým stranám, i činnost jiných tříd vůči státu. V tomto smyslu je politika a politická činnost totožná s třídním bojem. Politika ovšem zahrnuje také vztahy, které nemusí být a nejsou třídním bojem, například vztahy uvnitř třídy,

[91] V. I. Lenin, Spisy, sv. 28, Praha 1954, str. 93.

vztahy mezi stranou a odbory, mezi stranou a státem téže třídy, vztahy uvnitř stran a uvnitř státu, vztahy mezi státy stejného třídního typu atd. Na druhé straně zase třídní boj ve své živelné a nerozvinuté podobě nemá charakter politický, není politikou. Když se Lenin v roce 1921 zamýšlel nad úkoly dělnické třídy, jejího aparátu a strany v Rusku, položil si otázku, co je politikou dělnické třídy v té době. »Quid est „politica"? (1) předvoj proletariátu k *jeho* mase. (2) proletariát k *rolnictvu.* (3) proletariát (a rolnictvo) k *buržoazii.*«[92]

Jestliže politika zahrnuje i vnitřní vztahy uvnitř politických organizací, státu, politických stran apod., nelze nevidět, že *jádro politiky* je ve vztazích mezi třídami, stranami a třídami, že tedy »dělat politiku« znamená formovat poměr celých tříd a účastnit se boje celých tříd. »Politika začíná tam, kde jsou milióny; ne tam, kde jsou tisíce, ale tam, kde jsou milióny, tam teprve začíná opravdová politika.«[93]. Pouze vykořisťovatelské třídy zvláště v době úpadku řádu mají zájem na tom, aby politiku dělaly masy pod jejich řízením, aby nedělaly svou politiku, chtějí skrýt před masami skutečné cíle své politiky, aby nebylo vidět do jejich čachrů. Odtud také vznikla maloměšťácká představa, že každá »politika je svinstvo«, politika že je čachrování.

Jestliže říkáme, že třídní boj je výrazem ekonomického postavení třídy, je bojem za její hmotné a duchovní zájmy, pak to samozřejmě platí i o politice, která je, jak jsme si ukázali, v podstatné míře totožná s vedením rozvinutého třídního boje. Proto, co do svého původu, zdroje, je politika odrazem a výrazem ekonomiky, ekonomických zájmů a cílů. »Politika je koncentrovaný výraz ekonomiky,« říká Lenin.

Vzájemné střetávání politiky různých tříd je tedy součástí třídního boje těchto tříd, je to v podstatě tento třídní boj sám. Politické akce, tu či onu akci v třídním boji nelze ovšem mechanicky vyvozovat z ekonomických zájmů a cílů. Významný marxistický italský teoretik Antonio Gramsci, umučený fašisty, upozorňuje

[92] V. I. Lenin, Spisy, sv. 32, Praha 1955, str. 336.
[93] V. I. Lenin, Spisy, sv. 27, Praha 1954, str. 94.

ve své knize »Historický materialismus a filosofie Benedetta Croce«: »K určitému politickému činu mohlo dojít omylem v kalkulaci vedoucích osobností vládnoucí třídy, omylem, který historický vývoj opravuje a překonává parlamentními a vládními „krizemi“ vládnoucích tříd; mechanický historický materialismus nebere možnost omylu v úvahu, ale považuje každý politický akt za určený strukturou, bezprostředně, tedy za odraz skutečné a stálé (ve smyslu dosažené) změny struktury. Zásada o „omylu“ je složitá: může jít o individuální impuls, zaviněný mylnou kalkulací, nebo také o projev pokusu určitých skupin nebo skupinek o získání hegemonie uvnitř vládnoucí vrstvy, pokus, jenž může selhat . . . Nebere se dosti v úvahu, že k mnohým politickým činům dochází z vnitřní potřeby organizační povahy a že jsou také vázány na nutnost upevnit jednotu strany, skupiny či společnosti.«[94]

Formy třídního boje

Obsah třídního boje se prosazuje v různých formách. Z hlediska skutečnosti, jestli třídní boj určité třídy je již politickou činností nebo ne, rozlišujeme živelné a uvědomělé formy třídního boje.[95] Živelným třídním bojem, tj. třídním bojem teprve se rodícím, v primitivních zárodečných formách, rozumíme takový třídní boj, kdy třídy nedělají ještě určitou politiku. K takovým bojům patří například dílčí hospodářské boje dělnické třídy proti kapitalistům. Tyto formy třídního boje jsou u každé třídy historicky prvotní, ovšem vyskytují se i v období přechodu k uvědomělým bojům, vedle těchto uvědomělých bojů. K uvědomělým formám třídního boje řadíme boj zprostředkovaný ideologií třídy, boj, který je již její politikou, tedy třídní boj v plném slova smyslu. Přechodem mezi živelnými a uvědomělými akcemi třídy je politický boj nedůsledný a nerozvinutý, který nezasahuje to hlavní, totiž stát. »Nestačí uznávat, že třídní boj se stává skutečným,

[94] Nová mysl, č. 12/1957, str. 1168—1169.

[95] O kategoriích obsahu a formy platí rovněž dialektická poučka o totožnosti protikladů, o relativnosti každého určení. Z hlediska třídního boje určité třídy jako celku je živelný a uvědomělý boj různými formami, které existují jak vedle sebe, tak po sobě. Každou tuto formu je ovšem možno vzít jako obsah a mluvit např. o různých formách živelného třídního boje. Je tomu podobně, jako když říkáme, že výrobní vztahy jsou formou výrobních sil, ale současně hovoříme o formách výrobních vztahů.

důsledným, vyvinutým teprve tehdy, když zahrnuje oblast politiky. I v politice je možno omezit se na drobné dílčí otázky, ale je možno jít i hlouběji, až k jádru. Marxismus pokládá třídní boj za úplně rozvinutý, »celonárodní« *teprve* tehdy, když nejenom zahrnuje politiku, ale když se i v politice dotýká toho nejpodstatnějšího: organizace státní moci.«[96]

Obsah se projevuje v nejrůznějších formách a tyto formy lze třídit podle nejrůznějších jim objektivně vlastních znaků. Jednotlivými formami třídního boje rozumí klasikové někdy každý zvláštní druh třídní srážky, bez ohledu na to, zda jde o živelný nebo uvědomělý třídní boj a v které oblasti probíhá. Rozmanitými formami jsou pak stávka, manifestace, bojkot, teoretická polemika v tisku, přesvědčování, demonstrace, sabotáž, individuální teror, masový teror, povstání, občanská válka atd.

Formy třídního boje se také rozlišují podle organizací, kterých bylo v boji použito. Tak například rozlišujeme podle využití parlamentní tribuny takzvané parlamentní a mimoparlamentní formy třídního boje. Z hlediska použití či nepoužití státu v třídním boji rozlišujeme státní a nestátní formy třídního boje. U nás dnes je to například rozdíl mezi použitím lidových milic a použitím státních orgánů. Formy třídního boje dělíme také z hledisek celkových podmínek, za kterých probíhá, na formy legální a ilegální.

Pro politickou praxi má velký význam rozlišování *násilných a pokojných forem* třídního boje. Použití násilí v politice, ve vztazích mezi třídami a jejich organizacemi, znamená jednat proti vůli určité třídy a jejích příslušníků, s použitím fyzické síly. »Násilí není pouhým aktem vůle, nýbrž... vyžaduje k svému uplatnění velmi reálných předpokladů, zejména *nástrojů*, z nichž nástroj dokonalejší přemáhá nástroj méně dokonalý.«[97] Od *použití* násilí musíme odlišit jednání, které je sice proti vůli určité třídy, ale *bez* vlastního použití násilí. Takovéto situace vznikají tehdy, kdy určitá třída pouze hrozí násilím, je připravena použít násilí, ale nemusí ho použít, protože třída stojící proti

[96] V. I. Lenin, Spisy, sv. 19, Praha 1957, str. 112—113.
[97] B. Engels, Anti-Dühring, Praha 1952, str. 141.

ní se bojí vzepřít se násilnou protiakcí, právě pod hrozbou násilí jednající třídy. Toto jednání proti vůli určité třídy, za pomoci pouhé hrozby násilím, řadíme k pokojným, »nekrvavým« formám třídního boje. Revoluce pokojnou cestou tedy znamená, že k použití násilí nedochází, ovšem násilí zde je jako hrozba, jako potencionální síla, která umožňuje jednat proti vůli jiných. Samozřejmě, že k pokojným formám vztahů mezi třídami patří také působení, které se děje ve shodě s vůlí a přáním jiné třídy, jak je tomu zčásti mezi dělnickou třídou a pracujícím rolnictvem za diktatury proletariátu apod. Nakolik ovšem dochází k vzájemnému působení mezi třídami, kdy třídy jednají na podkladě shodných přání a názorů, natolik se již nedá vlastně hovořit o třídním boji, neboť natolik není rozdíl, natolik není ani rozpor a není tudíž ani »boj«.

O formách třídního boje hovoříme také *z hlediska oblastí, ve kterých třídní boj probíhá.* Jakmile třídní boj přejde do svého rozvinutého, uvědomělého stadia, probíhá ve všech třech oblastech, které tvoří celkový profil třídy. Boj za dílčí i základní změny v ekonomickém postavení třídy je hospodářskou formou třídního boje, hospodářskou politikou určité třídy. Boj jednotlivých politicko-právních organizací třídy, boj o jejich dílčí i zásadní změny, boj o státní moc, o změnu politického režimu a forem státu atd. — to je politická forma třídního boje, mocensko-politická činnost určité třídy. Vzájemné střetávání ideologií určitých tříd, kulturní politika určité třídy vůči jiným třídám tvoří ideologickou formu třídního boje.

Hospodářská forma třídního boje určité třídy není totožná s jejími ekonomickými vztahy, které se vytvářejí v průběhu výrobní činnosti na podkladě určitého výrobního způsobu. Hospodářská forma třídního boje není ekonomika, nýbrž ekonomická *politika!* Je to zasahování anebo snaha o toto zasahování do ekonomického postavení tříd. Toto zasahování může mít za následek dílčí změny, změny v rozdělování, ve velikosti důchodu, který jednotlivé třídy dostávají. Již Ricardo si například všiml, že čím vyšší je dělníkova mzda, tím nižší je kapitalistův zisk, že tedy poměr mezd k ziskům je závislý na výsledku bojů mezi dělníky a kapitalisty. Podobně je tomu mezi kapitalistovým ziskem

a pozemkovou rentou majitele půdy. Zásahy do ekonomického postavení tříd mohou však mít i revoluční charakter, jestliže se nemění pouze velikost důchodů, ale samý poměr k výrobním prostředkům, jestliže se mění formy vlastnictví výrobních prostředků. Takovéto změny lze provádět důsledně pouze tehdy, jestliže má třída k dispozici hlavní mocenskou organizaci tříd, totiž stát. Boj o státní moc však již není hospodářská, nýbrž politická forma třídního boje.

Politická forma třídního boje může být bojem za dílčí změny z hlediska poměru politických sil, bojem za určitá politická práva v rámci daného řádu, za zrušení jedněch a udržení jiných práv, za reformy ústav, změnu politických režimů atd. Politická forma třídního boje, neboli politika v užším smyslu, oblast mocensko-politických vztahů může být a postupně se stává vždy bojem za základní politické změny, za svržení existující státní moci a nastolení nové státní moci. Protože základní politickohospodářské přeměny lze uskutečnit pouze za předpokladu nastolení nové státní moci a udržení této moci, má politický boj prvenství před hospodářským bojem, před hospodářskou politikou. Například v období diktatury proletariátu má udržení politické moci a správné řešení vztahů mezi třídami prvenství před otázkami hospodářskými, formami řízení a zaměření výroby atd. »Z toho, že hospodářské zájmy hrají rozhodující úlohu, naprosto nevyplývá žádný závěr o prvořadém významu hospodářského boje, neboť nejzákladnější, »rozhodující« zájmy tříd mohou být uspokojeny *jen* zásadními *politickými* přeměnami vůbec: zejména základní hospodářský zájem proletariátu může být uspokojen jen politickou revolucí, která by nahradila diktaturu buržoazie diktaturou proletariátu.«[98]

Politická forma třídního boje v jeho rozvinuté podobě u nastupující třídy nevyhnutelně vrcholí *politickou revolucí.* Podaří-li se reakční třídě dočasně dovršit svůj politický boj znovunastolením svržené staré politické moci, hovoříme o politické kontrarevoluci. Politická revoluce je proces svržení moci staré vládnoucí třídy a nastolení moci nové, nastupující třídy.

[98] V. I. Lenin, Spisy, sv. 5, Praha 1953, str. 403.

Politická revoluce je *hlavní* otázkou celkové sociální revoluce. Politická revoluce jako proces nastolení nové státní moci může být spjata s různými formami třídního boje, může být spjata s povstáním a občanskou válkou, ale také nemusí, může proběhnout pokojnou cestou. Politickou revolucí bylo například svržení moci fašistů na území Československa. Tato revoluce začala Slovenským národním povstáním a probíhala přes jednotlivé akce osvobozovacího procesu spolu s postupem Rudé armády, zahrnula v sobě i Pražské povstání, zvané lidově »Pražskou revolucí«. Tato národně osvobozovací politická revoluce (od její ekonomické stránky abstrahujeme) přerostla postupně v socialistickou revoluci, v proces nastolování diktatury proletariátu, který byl v podstatě dovršen Únorem 1948, jenž nebyl žádným povstáním, pouze odraženým pučem.

Politická revoluce, která je vyvrcholením politické formy třídního boje nastupující třídy, má v čele vždy určitou třídu, která se nazývá hegemonem, vůdcem revoluce. Třídy, které provádějí revoluci, jsou spolu s hegemonem hybnými silami revoluce. Ostatní třídy a vrstvy zaujímají buď neutrální či kolísavé postavení, anebo tvoří kontrarevoluční síly. Politická revoluce může proběhnout pouze za určitých podmínek. Určité přiostření objektivních rozporů mezi třídami, mezi třídní strukturou a charakterem výrobních sil atd. vytváří objektivní podmínky revoluce. Stupeň uvědomělosti a organizovanosti hybných sil revoluce tvoří pak subjektivní podmínky revoluce. Objektivní podmínky revoluce jsou jistým vyzráním ekonomické struktury tříd, a celkového výrobního způsobu, subjektivní podmínky revoluce jsou dány rozvojem nadstavbové stránky tříd, především u hegemona revoluce.

Hospodářská a politická forma třídního boje je spjata s *ideologickou formou třídního boje.* Vzájemné střetávání a působení tříd probíhá také v oblasti ideologie a kultury vůbec, i když samy ideologické spory nejsou neměnné. V ideologickém boji rovněž třídy používají svých organizací, ovšem k boji proti názorům a teoriím jiných tříd a vrstev. Buržoazní sociologie často vysvětluje věci tak, že v oblasti společenského vědomí sice probíhá ideologický boj, tj. boj podmíněný zájmy a postavením tříd a vrstev uvnitř tříd, avšak, že vědecké

diskuse a boje se musí vystříhat toho, aby byly boji ideologickými, musí stát mimo boje a zájmy tříd. Přitom existují nejrůznější chápání samého pojmu ideologie. Arne Naesse napočítal ve své knize »Democracy, Ideology and Objectivity« (vyd. Oslo 1956) osmnáct druhů používání tohoto pojmu v sociologické literatuře!

Pod ideologickým bojem je skutečně nutno chápat ne jakékoliv střetávání názorů lidí, nýbrž takové boje, kdy jednotlivé názory hájí pozice určitých tříd a vrstev, i když si to účastníci názorových bojů třeba neuvědomují. Jde tedy o střetávání politických, právních, morálních, uměleckých, filosofických, ekonomických, náboženských *názorů,* spjatých s různými společenskými skupinami. Třídní boj probíhá proto *uvnitř* jednotlivých forem společenského vědomí jako je umění, filosofie atd. Uvnitř každé formy společenského vědomí však probíhá i názorový boj, který nemusí vyjadřovat zájmy tříd, který je bojem mezi názory více či méně odhalujícími podstatu jevu. K takovým neideologickým názorovým bojům uvnitř ideologie patří například diskuse o pojetí základního ekonomického zákona socialismu v Sovětském svazu, i když i zde mohou pronikat prvky ideologického charakteru.

Nakolik jsou boje v oblasti společenského vědomí lidí bojem tříd a odrazem třídního boje, probíhajícího v jiných oblastech, natolik jsou bojem ideologickým, i když si to bojující strany neuvědomují. Nakolik nesouvisí s třídními zájmy a s třídním bojem, natolik nemají ideologický charakter. Ideologičnost začíná a končí tam, kde začíná a končí třídnost, vliv třídních zájmů a vůbec postavení třídy či vrstvy uvnitř třídy. Toto nakolik — natolik ovšem probíhá v podobě nejsložitějšího proplétání, kdy názorové boje mají jednou více, jindy méně charakter boje třídního, kdy určitý názorový boj se stává postupně bojem ideologickým anebo jím přestává být. Při tom ideologický boj probíhá i na půdě vědy jako boj s nevědeckými prvky uvnitř vědy i mezi vědou a nevědeckými názory včetně náboženství.

Při chápání třídních bojů v oblasti ideologie musíme mít v patrnosti složitost odrazu třídních zájmů, celkového postavení třídy, politických a hospodářských forem třídního boje v oblasti jednotlivých forem spo-

lečenského vědomí. Boje názorů politických, právních, ekonomických lze mnohem snadněji analyzovat z hlediska jejich souvislosti s ekonomickým postavením a stavem politického a hospodářského třídního boje než například střetávání názorů v oblasti filosofie, umění a náboženství. »Ideologie ... více se vzdalující materiální, ekonomické základně, nabývají formy filosofie a náboženství. Zde se stává souvislost představ s jejich materiálními existenčními podmínkami stále spletitější, stále zatemněnější různými mezičlánky. Ale existuje.«[99]

Třídní vlivy v názorových bojích zůstaly v podstatě nepochopeny před vznikem marxismu. Marxismus nejen vysvětluje souvislost mezi názorovými boji a třídními zájmy u jiných tříd, ale také sám na sobě. Marxisté chápou svou vlastní funkci v ideologických bojích, a proto otevřeně vyhlašují *stranickost* marxistické teorie. Někteří buržoazní sociologové — jako K. Mannheim aj. — sice ukazují na souvislost mezi materiálním postavením jednotlivých skupin lidí a jejich názory. Ovšem, domnívajíce se, že je možný vývoj poznání o společnosti v nějaké čisté podobě, mimo závislost na politickohospodářském boji tříd, uskutečňovaný příslušníky tvůrčí inteligence, kteří prý mohou stát mimo boj tříd, a tak se dobírat nejhlubší pravdy, ukazují, že celou otázku vlastně nepochopili. Takovýto postoj totiž může vést jedině k objektivistickému stanovisku, nehledě již na jejich zjednodušování ekonomického postavení tříd.

Lenin ukázal na rozdíl historicko-materialistického pojetí vývoje společnosti a pojetí objektivistického při kritice takzvaného legálního marxismu v Rusku: »Objektivista tvrdí, že daný dějinný proces je nevyhnutelný; materialista přesně konstatuje danou společensko-ekonomickou formaci a antagonistické poměry, které plodí. Objektivista, když dokazuje nutnost četných daných faktů, se vždycky vystavuje nebezpečí, že se sesmekne k názoru zastánce těchto faktů; materialista odhaluje třídní rozpory, a tím definuje svůj názor. Objektivista mluví o „nepřekonatelných dějinných tendencích“; materialista mluví o té třídě, která „řídí“ daný ekonomický řád, a vytváří tak určité formy od-

[99] K. Marx - B. Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1954, str. 407.

poru druhých tříd. To znamená jednak, že materialista je ve svém objektivismu důslednější, hlubší a zásadnější než objektivista. Neomezuje se na tvrzení, že proces je nevyhnutelný, nýbrž vysvětluje, jaká společensko-ekonomická formace dává obsah tomuto procesu, jaká třída určuje tuto nevyhnutelnost. V daném případě by se například materialista nespokojil konstatováním „nepřekonatelných dějinných tendencí", nýbrž by poukázal na existenci určitých tříd, které určují obsah daných řádů a vylučují jinou možnost východiska mimo vystoupení výrobců samých. Naproti tomu lze říci, že materialismus v sobě zahrnuje myšlenku stranickosti a vyžaduje, aby člověk při každém hodnocení událostí přímo a otevřeně zastával názor určité společenské skupiny.«[100]

Při hodnocení názorových bojů je tedy zapotřebí se vyvarovat dvou extrémů. Za prvé je to odmítání spojení názorových bojů v oblasti společenských věd s ekonomickým postavením a zájmy tříd, s politickohospodářskými formami třídního boje. Nositelé těchto názorů obvykle stroze odlišují vědu od ideologie. Uznávají sice existenci více ideologií a ideologického boje, avšak věda je prý nad tento boj povznesena. Za druhé je to extrém, kdy se všechny názorové boje a všechny jejich stránky považují za projev třídního boje, že se všechny názorové boje považují za boj ideologický, že se nechápe nejen jednota, ale i rozdíl, rozpor, mezi ideologickou a gnoseologickou stránkou společenských poznatků.[101]

Poměr ideologie jedné třídy vůči ideologiím jiných tříd nemá pouze charakter boje, ale také formu přebírání, navazování a dalšího rozvíjení. Do jisté míry to platí i o třídní psychologii.

Určitá třída si bere při vytváření své ideologie materiál z ideologií tříd, které zde byly dříve. Tento materiál ovšem přizpůsobuje potřebám svého objektivního postavení a boji s nepřátelskými třídami. Předmarxističtí a nemarxističtí ideologové si tuto skutečnost neuvědomují, domnívají se, že vytvářejí novou ideologii pouze ze

[100] V. I. Lenin, Spisy, sv. I, Praha 1951, str. 416—417.

[101] O některých aktuálních otázkách těchto problémů bude hovořeno v dalších kapitolách.

zděděných ideologií a ze svých názorů. »Každá ideologie, jakmile tu jednou je, se však vyvíjí dál opírajíc se o daný soubor představ a dále jej utváří . . . Fakt, že materiální podmínky života lidí, v jejichž hlavách probíhá tento myšlenkový proces, určují konec konců chod tohoto procesu, si tito lidé nutně neuvědomují . . .«[102] Třídy přebírají i určité psychické rysy, např. nenávist k vykořisťovatelům, přebírají je ovšem také jen natolik, nakolik odpovídají i jejich situaci.

Při charakteristice vývoje třídního boje určitých tříd v dané společnosti můžeme pozorovat střídání jeho forem i jeho kvantitativní růst, po případě zmenšování a slábnutí. Hovoříme o *zostřování a zmírňování třídního boje.*

Pod zostřováním třídního boje se obvykle rozumí především jeho kvantitativní stránka. Jestliže např. roste počet stávek, počet stávkujících a počet prostávkovaných dní, hovoříme o zostřování třídního boje v kapitalistických zemích. Soudruh Chruščov v referátu na XX. sjezdu uvádí rozmach stávkového boje jako důkaz »zostřování sociálních rozporů«[103] Určitá forma třídního boje se stává početnější a vyhraněnější, jde tedy o změny v rámci této formy, jde o změny kvantitativní.

Pod zostřováním třídního boje se také rozumí změna forem třídního boje, kdy třídní boj se kvalitativně změní a zasahuje širší vrstvy. Zostřením třídního boje se rozumí takové střídání forem třídního boje, kdy narůstají prvky použití násilí. Nejostřejší formou třídního boje je pak masové násilí ve vztazích mezi třídami, tj. ozbrojené povstání třídy, občanská válka mezi třídami dané společnosti. *Lenin* napsal: »Občanská válka je nejostřejší formou třídního boje.«[104] »Nejostřejší formou třídního boje je povstání« napsal *Stalin* v polemice s *Bucharinem*, který se domníval, že když kulaci »začínají střílet po vesnických dopisovatelích, je to projev třídního boje v nejostřejší formě«.[105]

Zostření a zmírnění třídního boje mezi třídami se ne-

[102] K. Marx - B. Engels, Vybrané spisy II, Praha 1954, str. 407.
[103] Viz Nová mysl, zvláštní číslo, únor 1956, str. 10.
[104] V. I. Lenin, Spisy, sv. 32, Praha 1955, str. 476.
[105] J. V. Stalin, Spisy, sv. 12, Praha 1953, str. 45

týká pouze antagonistických tříd, ale i tříd, mezi nimiž není ekonomického antagonismu. Ať již jde o zostření či zmírnění vztahu mezi kterýmikoliv třídami, vždy je to závislé jak na objektivních, tak na subjektivních, na určité třídě závislých podmínkách. Například třídní boj mezi proletariátem a buržoazií za kapitalismu se může, a dříve nebo později musí přiostřit v důsledku narůstání rozporu mezi výrobními silami a výrobními vztahy, v důsledku hospodářské krize apod. Třídní boj mezi nimi se může, ale také nemusí přiostřit proto, že proletariát je uvědomělejší, je schopen klást větší požadavky a buržoazie se tomu brání. Třídní boj se přiostřuje zvláště v období úpadku řádu a narůstání podmínek revoluce, i když revoluce může proběhnout, aniž třídní boj nabyl své nejostřejší formy, tj. ozbrojeného povstání, občanské války, revoluce může proběhnout i tzv. pokojnou cestou.

★

Třídní boj a sociální revoluce

Třídní boj vyrůstá z rozporů v ekonomických vztazích mezi třídami, z ekonomických zájmů tříd. Třídní boj spjatý s určitým řádem se rodí na podkladě postavení lidí ve výrobních vztazích již v době, kdy výrobní vztahy jsou v souladu s charakterem výrobních sil. Třídní boj není tedy pouze produktem rozporu mezi výrobními vztahy dané společnosti a stupněm rozvoje výrobních sil. Třídní boj v dané společensko-ekonomické formaci se rodí dříve, než se dostanou výrobní vztahy do nesouladu s rozvojem výrobních sil. Avšak rozvoj třídního boje, jeho přechod do stadia uvědomělých bojů, souvisí se vznikajícím nesouladem mezi existujícími výrobními vztahy a s nimi spjatou ekonomickou strukturou i ideologickou nadstavbou vládnoucí třídy na jedné straně a rozvíjejícími se výrobními silami, zastupovanými bojem nastupující třídy, po případě i prvky nových výrobních vztahů, nové třídní struktury, na straně druhé. I když vykořisťovaní trpí od samého počátku, vidíme, že velké třídní bitvy se odehrávají především v období úpadku řádu v rámci celého světa.

»Pokud je způsob výroby ve vzestupném stadiu svého vývoje, dotud mu jásají vstříc i *ti*, kdo jsou při způsobu rozdělování, odpovídajícímu tomuto způsobu výroby,

zkracováni. Tak angličtí dělníci při rozvoji velkého průmyslu. Ba dokud tento způsob výroby zůstává společensky normální, panuje vcelku spokojenost s rozdělováním, a jestliže se pozvedne protest, pak z lůna panující třídy samé (Saint-Simon, Fourier, Owen), ale u vykořisťované masy nenajde zprvu žádné odezvy. Až když má příslušný způsob výroby velký kus svého sestupného stadia za sebou, když se zpola přežil, když podmínky jeho existence z velké části zmizely a jeho nástupce již klepe na dveře — teprve tehdy se ukáže rozdělování, stávající se stále nerovnějším, jako nespravedlivé.«[106] I když Engelsovy názory vycházejí především ze zkušeností vývoje v Anglii, kde se kapitalismus nejrychleji vyvíjel, kde nebyly tolik podnětem k přiostřování třídního boje přežitky feudalismu jako v jiných zemích a kde se dělnické hnutí rozvíjelo ještě před vznikem marxismu, na rozdíl od zemí, které se dávaly cestou kapitalismu později, přesto je obecnou zákonitostí, že třídní boj mezi hlavními třídami se plně rozhořívá až v době postupného úpadku řádu.

Postupné rozvíjení třídního boje v měřítku národním i mezinárodním, podmíněné narůstajícím konfliktem mezi výrobními vztahy a charakterem výrobních sil, je současně dříve nebo později formou řešení rozporu mezi výrobními silami a výrobními vztahy. Zákon souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil se v třídní společnosti prosazuje právě přes boj tříd. Ovšem vznikání nových výrobních vztahů otrokářské, feudální a kapitalistické společnosti není podmíněnou pouze třídním bojem, politickým násilím. Proces vytváření nových výrobních vztahů probíhá také živelně v důsledku působení ekonomických zákonitostí. Vznik kapitalismu probíhá v důsledku diferenciace rolnictva a řemeslníků na proletáře a kapitalisty, přeměnou obchodního kapitálu v kapitál průmyslový. Podobně tomu bylo při vzniku prvních otroků a kolonů, budoucích nevolníků. Ovšem právě proto, že konflikt nových výrobních sil, potřeb jejich rozvoje, se starými výrobními vztahy se řeší pouze pomalým ekonomickým rozvojem, jsou nastupující třídy zainteresovány na řešení tohoto konfliktu, jsou hnány k jeho řešení, bojují za jeho řešení, rozvíjí se

[106] B. Engels, Anti-Dühring, Praha 1952, str. 7.

třídní boj, který urychluje a dovádí do konce sociální revoluci.

Sociální revoluce je proces vytvoření nových výrobních vztahů, nové ekonomické třídní struktury i s nadstavbou jednotlivých tříd, nejdříve a především nadstavby třídy vládnoucí. Sociální revolucí je proces vytvoření otrokářského řádu, proces přeměny otrokářství ve feudalismus, feudalismu v kapitalismus a kapitalismu v socialismus. Sociální revoluce je — když pomineme prozatím proces vzniku tříd — procesem likvidace jedné třídní struktury, s její ekonomickou i nadstavbovou stránkou, a vytvoření nové třídní struktury včetně nadstavby, proces podmíněný rozvojem výrobních sil. »Na jistém stupni svého vývoje se materiální výrobní síly společnosti dostávají do rozporu s existujícími výrobními vztahy . . ., v jejichž rámci se dosud pohybovaly. Z vývojových forem výrobních sil se tyto vztahy proměňují v jejich pouta. Nastává pak epocha sociální revoluce. Se změnou hospodářské základny převrací se pomaleji nebo rychleji celá ohromná nadstavba.«[107]

Likvidace určité třídní struktury, podmíněná rozvojem výrobních sil, spočívá za prvé v odstranění ekonomického základu jednotlivých tříd staré společnosti, v nahrazení starých výrobních vztahů novými. Např. rozvoj výrobních sil za kapitalismu vytváří »materiální možnost nahradit kapitalistické výrobní vztahy komunistickými — tj. možnost té *sociální revoluce* (podtrhl J. S.), která je konečným cílem veškeré činnosti mezinárodní komunistické strany . . . Tím . . . sociální revoluce proletariátu . . . odstraní rozdělení společnosti na třídy . . . Nezbytnou podmínkou této sociální revoluce je diktatura proletariátu . . .«[108] Sociální revoluce spočívá za druhé ve svržení staré státní moci a vytvoření nové. Nezbytnou součástí sociální revoluce je tedy revoluce politická, tj. politická stránka sociální revoluce, vedle její stránky ekonomické. Jak již bylo řečeno, otázka politické moci je hlavní otázkou každé sociální revoluce, neboť na ní závisí i ostatní ekonomicko-kulturní přeměny. V sociální revoluci není odstraňována nebo přetvářena pouze státní moc odstupující třídy, ale

[107] K. Marx, Ke kritice politické ekonomie, Praha 1953, str. 7.
[108] V. I. Lenin, Spisy, sv. 29, Praha 1955, str. 94.

všechny organizace, a to dříve nebo později, počínaje státem a konče změnami či přizpůsobením církví. Důsledně přetváří postupně všechny organizace a jejich poslání pouze socialistická revoluce, buržoazní revoluce je v tom nedůsledná, státní moc pouze přetváří co do činnosti, její aparát přebírá.

Sociální revoluce, za třetí, přetváří také ideologii jednotlivých tříd, celkový způsob jejich života. Kulturní revoluce je proto neoddělitelnou částí sociální revoluce. Vládnoucí třída usiluje, aby byla *vládnoucí* třídou nejen v oblasti vlastních výrobních prostředků a politické nadstavby, ale také v oblasti ideologie. Podle toho, jaký řád je odstraněn a jaký jej nahrazuje, rozlišujeme různé typy sociálních revolucí. Z hlediska současnosti mají největší význam sociální revoluce buržoazní a socialistické. Pro socialistickou revoluci je charakteristické, že na rozdíl od buržoazní začíná politickou revolucí.

Protože společenské vědomí lidí se opožďuje za jejich společenským bytím, vznikají v průběhu sociálních revolucí situace, kdy ekonomický základ určité třídy je odstraněn, avšak třída dále »existuje« v podobě své ideologie. Určití lidé jsou pak ekonomicky již příslušníky nových tříd, například nevolníci jsou již diferencováni v proletáře, kapitalisty a malovýrobce, ale ve svém myšlení dlouho si zachovávají staré názory z minulosti. Podobně je tomu v přechodném období od kapitalismu k socialismu při přeměně malovýrobců v zemědělství v družstevní rolníky, při zařazení bývalých vykořisťovatelů do fyzické práce mezi dělníky apod.

Za společenským bytím se opožďují v období ekonomických přeměn revolučního charakteru i nadstavbové instituce. Příkladem může být stavovské zřízení v období úpadku feudalismu. Stavovské zřízení je zakotvením třídních rozdílů v oblasti práva, v oblasti nadstavby, Duchovenstvo a šlechta tvořily vyšší stavy, nevolníci stav třetí, nižší. S rozvojem zbožní výroby v lůně feudalismu začala vznikat města, řemeslníci, obchodníci, městská chudina atd. Všichni tvořili třetí stav spolu s nevolníky. Řada šlechticů zchudla, přišla o své majetky, avšak dále zůstali příslušníky svého stavu. Ekonomicky zde začala vznikat nová třídní seskupení, v oblasti nadstavby až do zrušení stavů přežívalo roz-

dělení staré. Proto v období rozpadu feudalismu není totožné třídní rozdělení společnosti se stavovským rozdělením. K této okolnosti je nutno přihlédnout, když čteme Leninova slova, »že v otrokářské a feudální společnosti byly třídní rozdíly zakotveny právě ve *stavovském* rozdělení obyvatelstva, že byly provázeny stanovením zvláštního *právního* postavení každé třídy ve státě.«[109]

Dvojí obsah třídního boje

Nastupující třída ve svazku s ostatními třídami a vrstvami, které tvoří hybné síly revoluce, vede boj za přípravu, dílčí změny i samu sociální revoluci. Její boj za tyto dílčí změny i boj za přípravu a provedení sociální revoluce je náplní, obsahem jejího třídního boje, jehož podstatou, hlavním cílem je boj za základní ekonomické přeměny. V dějinách se ale stává, že v důsledku nerovnoměrného vývoje jednotlivých zemí a nedůslednosti předcházejících sociálních revolucí musí určitá třída plnit nejen historické úkoly, které jsou dány jejím celkovým postavením, ale také úkoly, které měla splnit nastupující třída v předchozí sociální revoluci, což ale důsledně neudělala. Např. buržoazie v buržoazních revolucích v některých zemích odstraňovala nejen feudalismus (většinou také nedůsledně), ale také zbytky otrokářského řádu a dokonce přežitky prvobytně pospolného řádu. Její třídní boj měl tedy *dvojí obsah*. Byl bojem za odstranění feudalismu i bojem za odstranění zbytků předchozích řádů.

Podobně je tomu i s proletariátem. Proletariát prakticky ve všech zemích musí bojovat nejen za své socialistické úkoly, ale i za důsledné dovršení buržoazně demokratických revolucí, za odstranění přežitků feudalismu buď v oblasti výrobních vztahů, nebo v oblasti politických institucí a ideologie, často pak ve všech oblastech dohromady. *Lenin* o tom psal roku 1898: »Praktická činnost sociálních demokratů si ukládá, jak známo úkol — řídit třídní boj proletariátu a organizovat tento boj v obou jeho směrech: socialistickém (boj proti kapitalistické třídě, zaměřený na zničení třídního zřízení a vybudování socialistické společnosti) a demokratickém (boj proti absolutismu, zaměřený na vydobytí politické svobody v Rusku a demokratizaci politického a spole-

[109] V. I. Lenin, Spisy, sv. 6, 1953, str. 111.

čenského zřízení Ruska) ... Ruští sociální demokraté ... vždy zdůrazňovali, že třídní boj proletariátu má dvojí směr i obsah, vždy trvali na nerozlučné spojitosti svých socialistických a demokratických úkolů, spojitosti, která je názorně vyjádřena v názvu, který přijali.«[110]

Třídní boj a různé společenské řády

V důsledku nerovnoměrného společensko-ekonomického vývoje vytváří se v dějinách situace, kdy vedle sebe existují různé společenské řády, státy s různou třídní podstatou, různé vládnoucí třídy disponující státem. Protože jde o vzájemné působení států různého třídního typu, nemůže nejít o třídní boj, o střetávání různých tříd. Třídní boj v mezinárodním měřítku, boj mezi třídně odlišnými státy může mít dvě základní formy. Formu vzájemného působení, které není válkou, nýbrž mírovým soužitím, anebo formu válečného střetnutí. V dějinách se vyskytovaly obě tyto základní formy i různé mezistupně mezi nimi, a to nejen ve vztazích mezi socialistickými a kapitalistickými státy, ale také mezi kapitalistickými a feudálními státy. Nastolení nových výrobních vztahů anebo alespoň započetí tohoto nastolování, to je tajemství vítězných válek nového řádu proti jeho odpůrcům, odsouzených historií k zániku. Když koncem XVIII. století »Francie svrhla feudalismus dříve než ostatní země, smetla ho *po několika letech* vítězné revoluce, a vedla do války proti řadě hospodářsky i politicky zaostalých národů lid, který nebyl unaven žádnou válkou, lid, který dobyl svobody a půdy a byl posílen odstraněním feudalismu ... Poražený feudalismus, upevněná buržoazní svoboda a sytý rolník proti feudálním zemím — to byl ekonomický základ válečných „zázraků“ v letech 1792—1793.«[111]

★

Buržoazní sociologie o třídním boji

Buržoazní sociologové považují třídní boj většinou za něco nenormálního, společnosti škodlivého, co vrhá společnost zpět, a ne kupředu. Je samozřejmé, že *ne každý* třídní boj pomáhá společnosti vpřed. Boj reakčních a kontrarevolučních sil skutečně vrhá společnost dočasně zpět. Avšak třídní boj, který ústí do revolucí, je hybnou silou pokroku. Proto se reakční třídy nejvíce

[110] V. I. Lenin, Spisy, sv. 2, Praha 1952, str. 320—321.
[111] V. I. Lenin, Spisy, sv. 27, Praha 1954, str. 13—14.

bojí období rozmachu třídního boje, období revolučních změn, která nazývají šílenstvím davů, stavíce proti těmto obdobím období »klidného« vývoje. »Když se dějiny lidstva ženou kupředu rychlostí lokomotivy, je to ‚vichřice', ‚proud', ‚zmizení' všech ‚zásad a idejí'. Když dějiny postupují rychlostí koňského potahu, je to rozum sám a plánovitost sama. Když samy lidové masy s celou svou panenskou primitivností, s prostou a poněkud drsnou rozhodností začínají tvořit dějiny, uvádět přímo a okamžitě v život »zásady a teorie« — tu buržoa pociťuje strach a naříká, že »rozum ustupuje do pozadí« (není tomu naopak? . . . Neobjevuje se v dějinách právě v takových chvílích rozum mas, a ne rozum jednotlivců, nestává se právě tehdy rozum mas živou, účinnou silou, a ne silou kabinetní?«)[112]

Příkladem měšťáka, pro kterého je revoluce, v daném případě socialistické revoluce v Rusku, obdobím, kdy mizí »zásady a ideje«, je spisovatel Boris Pasternak. Ve svém románě Doktor Živago, který je jeho politickým kredem a zčásti i biografií, odmítá revoluci a všemožně ji pomlouvá. Vkládá hrdinovi svého románu do úst tato slova, pronesená na adresu revolucionářů: »Připouštím, že jste zachránci a osvoboditelé Ruska, že by se bez vás utopilo v bídě a zaostalosti, ale přesto s vámi *nechci* nic mít, kašlu na vás, nenávidím vás, táhněte k čertu!« (Viz příloha Tvorby z 6. 11. 1958, str. 6. »Dopis členů redakční rady časopisu Novyj mir Borisu Pasternakovi.)

Buržoazní ideologové někdy uznávají existenci tříd a určitých rozporů mezi těmito třídami. Třídy a třídní boj se snaží ospravedlňovat prospěšností třídních nerovností, které jsou prý zdrojem rozvinutí schopností člověka. Nedávno zemřelý papež Pius XII. napsal při příležitosti 31. sociálního týdne italských katolíků: » . . . církev odmítá ideál beztřídní společnosti a současně ovšem ignoruje optimismus těch, kteří tvrdí, že rovnováha mezi třídami by měla být nechána v rukou těch, kteří sledují své soukromé zájmy a obhajují volnost svého podnikání. Nerovnosti jsou zárukou dynamického vývoje, neusmrcují člověka, nýbrž ho ženou k plnému rozvinutí jeho osobnosti.«*

Pokud buržoazní ideologové uznávají někdy nezbyt-

[112] V. I. Lenin, Spisy, sv. 31, Praha 1955, str. 357—358.

* Viz list Die Tat z 24. 9. 1958.

nost třídních rozdílů a připouštějí »do jisté míry« třídní boj, zdůrazňují odedávna především vzájemnou solidaritu tříd. Buržoazní sociologie proto staví proti teorii třídního boje, který je hybnou silou dějin, své názory o »solidaritě« všech složek společnosti, které pak společným úsilím mají dosáhnout pokroku. Ovšem tato solidarita má být prostředkem, kterým si vládnoucí třídy podřídí třídy vykořisťované. Český buržoazní sociolog *Arnošt Bláha* ve své knize »Sociologie sedláka a dělníka« píše: »Je tu už dnes řada oprávněných důvodů, aby se dělník cítil svázán jistými reálnými společenskými hodnotami s ostatní společností, aby si uvědomil, že společnost je i on sám, její zájem jeho zájem, její oportunita jeho prospěchem. Krátce, aby mezi ním a společností vytvořil se svazek solidarity, jenž prací jeho zvnitřní, oživí a zkrásní citem sociální odpovědnosti a kázně. Bez této niterné spontánnosti vědecké řízení práce (rozuměj: Taylorovy poháněčské metody — poznámka J. S.) nemůže uspět, aby samo zaručilo optimální pracovní výkon dělníkův... Dokud dělník nebude radostně chtít, optimální pracovní výkon zůstane v plném svém rozsahu cílem a nestane se skutečností.«[113] V závěru citátu si můžeme také ujasnit, proč vládnoucí třídy potřebují solidaritu tříd.

Nejen proto, aby se udržel daný řád, ale také k lepšímu vykořisťování všech pracujících v rámci daného řádu. V takových teoriích se »nahrazuje socialistická teorie třídního boje jako jediné *reálné* hybné síly dějin buržoazní teorií „solidárního", „společenského" pokroku. Podle učení socialismu, tj. podle marxismu... je skutečnou hybnou silou dějin revoluční boj tříd... Podle učení buržoazních filosofů je hybnou silou pokroku solidarita všech elementů společnosti, které uznaly „nedokonalost" té či oné instituce. První učení je materialistické, druhé idealistické. První učení je revoluční. Druhé reformistické. První zdůvodňuje taktiku proletariátu v soudobých kapitalistických zemích. Druhé taktiku buržoazie.«[114]

Pokud buržoazní sociologové a různí reformisté uznávají třídní boj, snaží se jej oklestit, zúžit na méně

[113] Arnošt Bláha, Sociologie sedláka a dělníka, Orbis 1937
[114] V. I. Lenin, Spisy 11, Praha 1956, str. 65.

podstatné věci, vyklestit jeho podstatu. Tak např. ekonomisté v Rusku uznávali jen nerozvinuté formy třídního boje, boj za dílčí hospodářské cíle. Buržoazní liberalismus, »když dělnické hnutí trochu zesílilo, neodvažuje se už popírat třídní boj, nýbrž se snaží pojem třídního boje zúžit, oklestit a vyklestit. Liberalismus je ochoten uznat třídní boj i v oblasti politiky, ale pod jednou podmínkou, že do této oblasti *nebude* zahrnuta organizace státní moci. Není těžké pochopit, jaké třídní zájmy buržoazie vyvolávají toto zkreslování třídního boje.«[115]

Teorii solidárnosti tříd zastává také Masaryk ve své Otázce sociální: »Nerozpakuji se tvrdit, že lidé všech tříd cítí také svou vzájemnost, že je vůbec mezi lidmi a třídami pocitu upřímné lidskosti ne sice přílišně, ale více než nám všelijací materialisté namlouvají. A tento pocit lidskosti má vliv na sociální poměry, a vliv patrný ... Já dále tvrdím, že vzájemný poměr lidí a tříd je do značné míry spravován také rozumem; já tvrdím, že dnes a již dávno mnoho hlav o stavu společnosti a její budoucnosti přemýšlí hodně intenzívně a upřímně, a že také tyto myšlenky mají vliv patrný. Já tvrdím, že například dělník je si vědom toho, že do značné míry se svým zaměstnavatelem má totožný zájem; na jedné straně sice dělník, zejména je-li třídně uvědomělý, proti zaměstnavateli energicky hájí svého prospěchu, na druhé straně však také počítá a ví, že jejich zájem je také společný.«[116] V závěru citátu vidíme, co je ochoten ideolog buržoazie uznat z třídního boje, při stálém zdůrazňování společných zájmů vykořisťovatelů s vykořisťovanými. Je to boj o dílčí změny v hospodářském postavení pracujících. O změnách základních, o vyvlastňování výrobních prostředků pochopitelně ani slovo.

Buržoazní ideologové vyhlašují často pocit solidárnosti a jednoty všech skupin obyvatelstva v kapitalistických zemích vůbec, podtrhujíce tento psychický rys především pokud jde o vnitřní nesmiřitelné rozpory uvnitř své země. Ne náhodou bylo v oficiálním průvodci po pavilónu USA na Světové výstavě v Bruselu zdů-

[115] V. I. Lenin, Spisy, sv. 19, Praha 1957, str. 113.
[116] T. G. Masaryk, Otázka sociální, díl I, Praha 1946, str. 237.

razněno, že charakteristickým rysem amerického národa je vysoký stupeň jednoty dosažený mezi národy rozmanitého původu (»...the high degree of unity achieved among the diversity of their national origins.«[117])

Jestliže kritizujeme teorie solidárnosti tříd, neznamená to, že nevznikají v dějinách situace, kdy v určitých otázkách, po určitou dobu vzniká určitá solidarita i mezi třídami vykořisťovanými a vykořisťovateli, že mají určité dočasné společné zájmy. Vždyť většina buržoazních revolucí v dějinách probíhá tak, že bojuje rolnictvo i rodící se nebo již existující proletariát spolu s buržoazií, anebo s její částí, proti feudalismu a silám, které jej hájí. Ovšem taková dočasná solidarita je solidaritou v boji proti jiným třídám, k nimž je většinou velmi nesolidární. I v takových případech tedy je hybnou silou dějin především boj tříd. Nikdy při tom marxismus netvrdil, že v dějinách nepůsobí také jiné vlivy, než je boj tříd, že neexistuje solidarita vykořisťovatelů a vykořisťovaných proto, že potlačované vrstvy ještě nepochopily své skutečné zájmy atd.

Solidarita vykořisťovaných tříd s vykořisťovateli nevzniká ovšem pouze v důsledku nepochopení vlastních zájmů, v důsledku nedostatečného poznání. Ve skutečnosti někdy mají vykořisťovaní dočasně určité dílčí zájmy shodné s vykořisťovateli, které ovšem jsou v antagonismu s jejich zájmy dlouhodobými a základními. Tyto dílčí zájmy jsou pak brzdou rozvoje dané společnosti, nejde-li o dočasné zájmy v revoluci, nýbrž o dočasné dílčí zájmy v reakční a kontrarevoluční politice. Tak je tomu např. s dělnickou aristokracií v koloniálních metropolích, jejíž příslušníci za drobty ze stolu kolonisátorů podporují jejich koloniální politiku. Vykořisťovatelské třídy vždy se snaží zainteresovat některé vrstvy mimo své řady na svých zájmech, aby mohly lépe vládnout. Tak je tomu např. vždy nejen s vyšší, ale i s nižší byrokracií, které se dostává určitých výhod. Ve starém Římě existovali dokonce otroci otroků (římští vicariové). Vytvářet ilusi domnělé jednoty zájmů má také prodej akcií zaměstnancům kapi-

[117] Viz This is America, Official United States Guide Book, Brussels World's Fair 1958, str. 7.

talistických podniků v buržoazních zemích, takže se prý všichni stávají kapitalisty, ačkoliv důchod plynoucí majitelům akcií z řad dělníků je většinou mizivý.

V třídně antagonistické společnosti existuje vzájemné střetávání různých zájmů a boj je očividný. Proto se snaží buržoazní ideologové podvrhnout marxistickou teorii třídního boje tzv. *sociálním darwinismem*, který hlásá všeobecný »boj o život« v lidské společnosti. Masaryk dokonce připisuje sociální darwinismus marxismu! V Otázce sociální napsal: »Také podle Marxe je vedle boje třídního boj individuí. Marx a Engels sami přece přijali darwinismus a s ním jeho boj o život.«[118] Darwin svého času skoncoval s názorem, že druhy živočichů a rostlin jsou ničím nespojené, náhodné, stvořené bohem a neměnné. Postavil biologii na vědeckou základnu, když zjistil proměnlivost druhů a kontinuitu mezi nimi, když ukázal, že celá dnešní příroda i člověk je produktem vývojového procesu, který trval milióny let. Ukázal, že každý zárodek nového organismu i organismus sám musí bojovat boj o život, o prostor, světlo s jinými organismy. Tato svá zobecnění opíral o empirické bádání obrovského rozsahu. Jako odborník — přírodovědec přejal ovšem dosti naivně Malthusovy teorie o přelidnění země. Prohlásil, že jeho teorie boje o život je teorií Malthusovou, aplikovanou na živočišný a rostlinný svět. Nemyslel tím ovšem, že svou teorii vývoje druhů dedukoval z Malthusových názorů, neboť ke svým názorům přišel především induktivní cestou.

Darwinovi »žáci«, alespoň někteří, zpětně zase aplikovali darwinismus na společnost. Redukovali vyšší formu pohybu hmoty s jejími zákony — společnost, na zákonitosti nižších forem pohybu hmoty — organickou přírodu. Ve společnosti ovšem vždy bude a byl boj — i když to nebyl vždy a nebude za komunismu boj třídní — neboť vždy budou rozpory a způsobem existence rozporů je právě »boj«. Ovšem ne boj v jeho vulgárním zúženém pojetí, ne boj v tom smyslu, jak probíhá v přírodě. Sociální darwinisté hledají pochopitelně ve společnosti analogii biologických druhů, které pak někteří spatřují v rasách, jiní v třídách apod.

[118] T. G. Masaryk, Otázka sociální, díl I, Praha 1946, str. 234.

Sociální da
devatenáctého
v Německu je
dopis lidstva
Woltmann se
marxistické p
ba práce, nad
teorií v souv
mu k jeho in
buržoazie mu
stránky kapi
tyto negativn
tostmi, podob

Marx postř
jejich vzniká
Langeho »Dě
tomnost a bu

»Pan Lange
prý totiž třeb
zákonu. Tímt
výraz v tom
(»struggle of
je Malthusův
místo analýzy
vuje historick
tu prostě ka
»struggle of l
fantazii«! Nut
toda pro nafo
vědomost a m
pis mimo jiné
slova, že Mar
nosti.

Buržoazní s
vysvětlit hybn
ní etapy tohot
ciologie se o
již myslitelé
vých pojetí vý
voje. Podle tě
svému výchoz

[119] K. Marx-B.

Sociální darwinismus se rozvíjí od poslední třetiny devatenáctého století. Jeho nejznámějším představitelem v Německu je Gumplowicz. Sociologie je pro něj přírodopis lidstva. Bývalý německý sociální demokrat Woltmann se dokonce pokouší biologizovat kategorie marxistické politické ekonomie, jako je společenská dělba práce, nadhodnota. Rozvoj sociálně darwinistických teorií v souvislosti s postupným přechodem kapitalismu k jeho imperialistickému stadiu souvisí s tím, že buržoazie musela stále více brát na vědomí negativní stránky kapitalismu, a snažila se proto ospravedlnit tyto negativní stránky domnělými přírodními zákonitostmi, podobně jako se o to pokusil již dříve Malthus.

Marx postřehl nevědeckost těchto teorií již v době jejich vznikání. V dopise Kugelmannovi o knize F. A. Langeho »Dělnická otázka ve svém významu pro přítomnost a budoucnost« napsal:

»Pan Lange učinil totiž velký objev. Celé dějiny je prý totiž třeba podřídit jedinému velkému přírodnímu zákonu. Tímto přírodním zákonem je *fráze* (Darwinův výraz v tomto použití se totiž stává pouhou frází (»struggle of life«, »boj o existenci«, a náplní této fráze je Malthusův zákon lidnatosti či spíše přelidnění. Tedy místo analýzy tohoto »struggle of life«, jak se projevuje historicky v různých společenských formách, se tu prostě každý konkrétní boj proměňuje ve frázi »struggle of life« a tato fráze v Malthusovu »populační fantazii«! Nutno přiznat, že to je velmi působivá metoda pro nafoukanou, rádoby vědeckou, nabubřelou nevědomost a myšlenkovou lenost.«[119] Tento Marxův dopis mimo jiné také vyvrací výše uvedená Masarykova slova, že Marx přijal darwinismus pro oblast společnosti.

Úloha třídní pozice

Buržoazní sociologie je rovněž bezmocná, když má vysvětlit hybné síly vývoje lidstva jako celku i základní etapy tohoto vývoje a jeho charakter. Buržoazní sociologie se o to ovšem pokouší, pokoušeli se o to také již myslitelé před vznikem marxismu. Jedním z takových pojetí vývoje lidstva jsou teorie *cyklistického vývoje*. Podle těchto teorií se vývoj lidstva vrací zpět ke svému výchozímu bodu, tento vývoj je prý určitým

[119] K. Marx-B. Engels, Vybrané dopisy, Praha 1952, str. 218.

koloběhem. Ve starém Řecku se toto pojetí vyskytuje např. u Polybia, v době nástupu buržoazie především u italského myslitele Giovanniho Battisty Vica. Tyto teorie před vznikem marxismu hrály i pozitivní roli, neboť se pokoušely hledat zákonitosti vývoje lidstva. Gnoseologickým kořenem omylů těchto názorů je chybné zobecnění skutečnosti, že vývoj lidstva probíhá tak, že dochází jakoby k opakování. Ve skutečnosti ovšem k jistému opakování dochází na vyšším stupni, na vyšší úrovni. Společenské řády skutečně vznikají a zanikají, ovšem zánik vyššího řádu není totožný se zánikem řádů předchozích. A to právě cyklické teorie nechápou, nechápou vývoj jako negaci negace, jako vývoj »po spirále«, od nižšího k vyššímu. Společenským zdrojem těchto názorů je skutečnost, že jde často o ideology, kteří ztotožňují zánik své třídy s návratem k původnímu stavu, ze kterého se vyšlo, protože nedovedou a (třídně) nechtějí uznat historickou oprávněnost vyššího řádu. Tak je tomu u hlasatelů cyklických teorií v současné buržoazní sociologii. Ideolog německého fašismu Oswald Spengler se domníval, že každá civilizace postupně prochází nutnými etapami zrodu, rozvoje a úpadku, přičemž jeden cyklus trvá 1400 let. Poněvadž autor těchto názorů si prý svou teorii »ověřil« na osmi civilizacích minulosti, čeká i současnou civilizaci stejný osud. Pád západní civilizace je nevyhnutelný.[120] Pokud by tím chtěl rozumět zánik kapitalismu a rozvoj socialismu a komunismu, pak bychom s ním souhlasili. To bychom ale chtěli na ideologovi buržoazie mnoho.

V předmarxistickém společenském myšlení i v buržoazní sociologii najdeme řadu podobných i jiných koncepcí vývoje společnosti, formulování různých etap vývoje lidstva a cest tohoto vývoje v minulosti i budoucnosti. Různé směry také hledaly různé určující činitele tohoto vývoje, shromáždivše přitom řadu dílčích postřehů, i když celá koncepce byla chybná. Pro jedny je určující geografické prostředí či rasa, pro jiné různé nadstavbové jevy. Z bezvýchodné směsi různých činitelů a faktorů se nakonec většina sociologů při-

[120] Viz A. Schaff, Objektivní charakter historických zákonů, str. 194.

klání k mechanickému přiznání nutnosti studovat všechny faktory, vznikla tzv. *teorie faktorů*. Zdánlivě má tato koncepce vývoje společnosti blízko k dialektice, protože doporučuje zkoumat společnost všestranně, všechny vlivy, které na její vývoj působí. Chyba je ovšem v tom, že v dějinách lidstva nepůsobí všechny stránky a části společnosti i jevy mimospolečenské stejně, že některé jsou podstatnější a jiné méně podstatné, některé jsou určující a jiné určené.

Marxismem byly »celé dosavadní dějiny nově přezkoumány, a tu se ukázalo, že *celé* dosavadní dějiny, vyjma prvotní stav, byly dějinami třídních bojů, že tyto navzájem proti sobě bojující společenské třídy jsou po každé výtvory výrobních a směnných poměrů, zkrátka *hospodářských* poměrů své epochy.«[121]

Dějiny lidstva jsou dějinami výrobních způsobů, zákonitým přizpůsobováním výrobních vztahů rozvoji výrobních sil, aby zase tyto nové výrobní vztahy byly hlavní hybnou silou vývoje výrobních sil. Na podkladě zákona souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil vznikly vůbec třídy, když rozvoj výrobních sil v lůně prvobytně pospolného řádu si vynutil vznik soukromého vlastnictví, vznik výrobních vztahů, na jejichž podkladě se lidé rozdělili do různých protikladných tříd. Na podkladě rozvoje výrobních sil je i vystřídána jedna třídní společnost třídní společností vyšší. Na podkladě rozvoje výrobních sil začal již ve světě proces budování socialismu a komunismu, společnosti to beztřídní, začal již proces odstranění tříd. Vývoj výrobních způsobů i jejich vzájemné střídání včetně zániku poslední antagonistické třídní formace, kapitalismu, probíhá v třídní společnosti přes boj tříd. To je marxistické, *historicko-materialistické pojetí dějin* lidské společnosti. Historický materialismus je ono »pojetí chodu světových dějin, které spatřuje konečnou příčinu a rozhodující hybnou sílu všech důležitých dějinných událostí v ekonomickém vývoji společnosti, ve změnách způsobu výroby a směny a z toho vyplývajícím rozštěpení společnosti na různé třídy a ve vzájemném boji těchto tříd.«[122]

[121] K. Marx B. Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1954, str. 136
[122] Tamtéž, str. 100.

Marxismus ukázal nevyhnutelnou logiku vývoje třídní společnosti. V tom je jádro jeho přínosu v teorii tříd a třídního boje, i když se tímto jeho přínos nevyčerpává. Marxismus ukázal reálnou společenskou sílu, schopnou probojovat zánik tříd, která je objektivní logikou vývoje nucena probojovat zánik tříd, ukázal historickou úlohu proletariátu. Marxismus tedy nejen objasnil třídní rozpory, ale ukázal i budoucí cesty k jejich řešení. Marxismus dokázal: »1. že *existence tříd* je spjata toliko *s určitými historickými vývojovými fázemi výroby*, 2. že třídní boj vede nutně *k diktatuře proletariátu*, 3. že sama tato diktatura je jen přechodem *k zrušení všech tříd a k beztřídní společnosti.*«[123]

V další části práce bude v kapitole III. načrtnut vznik a vývoj třídní společnosti a třídního boje až k nastolení diktatury proletariátu, až k jeho vyústění do diktatury proletariátu. Po ní bude následovat kapitola, ve které bude objasněn třídní boj a třídy v období diktatury proletariátu, budou ukázány cesty, podmínky a nástroje odstranění tříd v souvislosti s budováním socialismu a komunismu. V poslední kapitole pak bude objasněn celosvětový zánik tříd, přechodné období od kapitalismu k socialismu a komunismu v celosvětovém měřítku, především pak vzájemné vztahy dvou světových soustav, nové, sílící socialistické a staré, zanikající kapitalistické, otázky mírového soužití a soutěžení, třídní boj těchto soustav. Marxistický rozbor vývoje tříd a třídního boje od jeho vzniku až do jeho zániku bude současně konfrontován s některými typickými názory buržoazní sociologie, pravicového socialismu a revizionismu o těchto otázkách, z nichž některé byly stručně ukázány již v této kapitole, kde si to vynutila logika výkladu.

Březen 1959.

[123] K. Marx-B Engels, Vybrané dopisy, Praha 1952, str. 59

OBSAH

ÚVODEM 3

I. PODMÍNKY VÝVOJE POZNATKŮ O TŘÍDÁCH A TŘÍDNÍM BOJI 5

1. Předmarxistické názory na třídy a třídní boj 5
2 Podmínky rozvoje marxistické teorie tříd a třídního boje 12
3 Význam marxistické teorie tříd a třídního boje 17

II. CO JSOU TŘÍDY A TŘÍDNÍ BOJ 20

1. Materialistické pojetí společnosti a třídy 20
2 Ekonomický základ tříd a třídního boje 23
3 Nadstavbová stránka tříd 47
4 Podstata, obsah a formy třídního boje 80

UK OLOMOUC

JAROMÍR SEDLÁK

MARXISTICKO-LENINSKÁ TEORIE TŘÍD A TŘÍDNÍHO BOJE

Obálku navrhla Zdeňka Macků
Technický redaktor Václav Tamchyna

Vydalo Státní nakladatelství politické literatury v Praze, jako svou 855. publikaci

Edice Vysoká stranická škola při ÚV KSČ
Odpovědná redaktorka Olga Gabašová

Z nové sazby, písmem Public vytiskla tiskárna Rudé právo, vydavatelství ústředního výboru KSČ, Praha. Formát papíru 95×124 cm. AA 6,84, VA 7,03

41818/56. D 591613.

Náklad 5230. Tematická skupina 06/4. Vydání I. Daň 5 %. Cena kart. 3,70 Kčs.

56/I-6